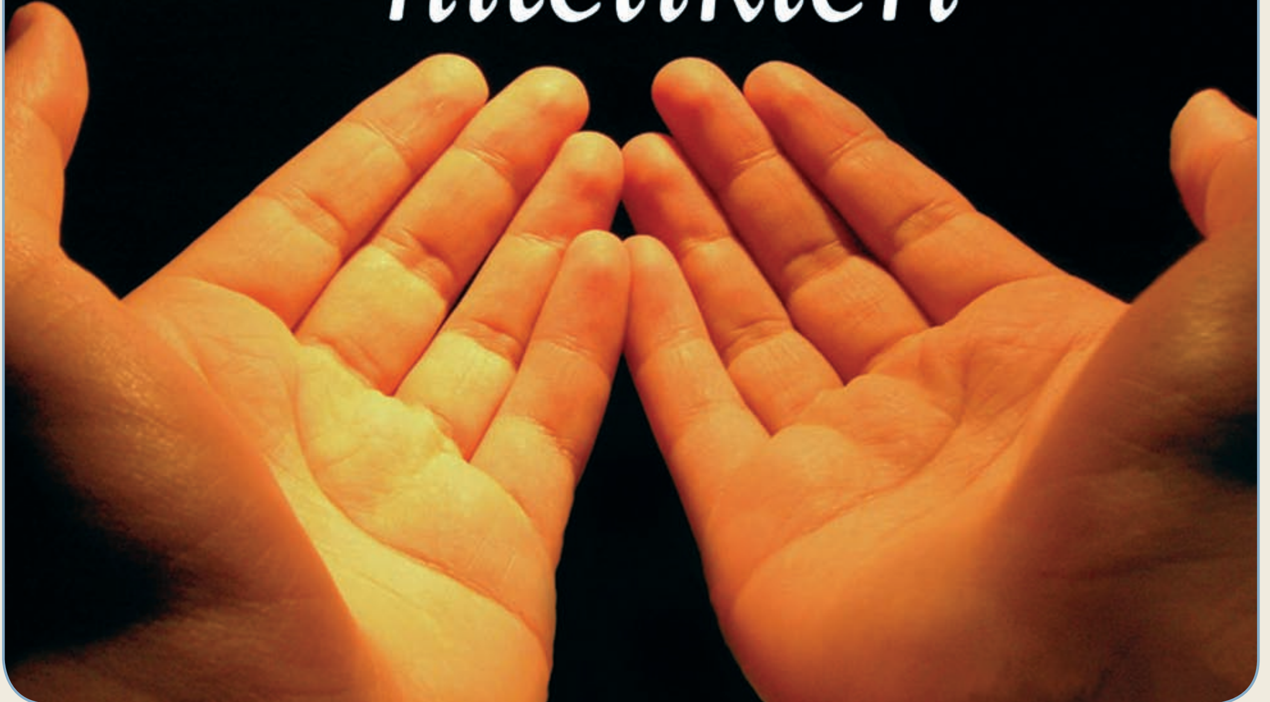
Yeni Ümit

Dinî İlimler ve Kültür Dergisi YIL: 21 SAYI: 82 EKİM - KASIM - ARALIK 2008
www.yeniumit.com.tr
106702 - 2008/4
FİYATI: 5.00 YTL

Her biri net işâret varlığın verâsına,
Yükseltmek için insanı ruhun semâsına;
İç içe o büyülü renk ve desenleriyle,
Çağırıyorlar bizi inayet serâsına...

Başlangıçta bir damla sudan, karmakarışık gibi görünen bir bulamaçtan yaratılan bu küçük görünümlü büyük yaratık, ruhundaki ilâhî nefhanın inkişâfına zemin hazırlanabildiği ölçüde inbisat eder, yere-göğe sığmayan, önü-sonu olmayan ve iki kutup arasındaki kemmiyete denk keyfiyetlere ulaşan aşkın bir varlık hâline gelir.

İNANMIŞ İNSANIN *nitelikleri*

Günümüzde her şeyden daha çok, Allah'a karşı vazifesini yerine getirme şuuruyla gerilmiş mesuliyet nesillerine ve topluma rehber olabilecek ideal insanlara ihtiyaç var. İnsanlığı, birkaç asırdan beri içinde bocalayıp durduğu ilhad, cehalet, dalâlet ve anarşi gayyalarından kurtararak, imana, irfana, istikamete ve huzura ulaştıracak ideal rehberlere. Hemen her bunalım döneminde, dinî, fikrî, içtimaî, iktisâdî ve ahlâkî buhranlarla kıvranan yığınlara ışık tutmuş, insan, kâinat ve topyekün varlığı, hatta varlığın perde arkasını yeniden yorumlamış, duygu ve düşüncelerimizdeki tıkanıklıkları açmış bu cins dimağlar sayesinde, şimdiye kadar insanoğlu elli defa kefeni gömlek yapmış.. elli defa eşya ve hâdiseleri yeni baştan yorumlamış.. sığ mantıklar nazarında renk atmış, matlaşmış ve abes rengini almış varlık kitabını yeniden bütün derinlikleriyle hem de duyarak, hissederek bir mûsıkî gibi seslendirmiş.. bir meşher gibi temâşâ edebilmiş.. bütün eşyayı fasıl fasıl, paragraf paragraf tahlile tâbi tutup kâinatın ruhundaki gizli hakikatleri ortaya çıkarmıştır.

Bu kutluların mazhar oldukları en önemli hususiyetleri, imanları ve bu imanlarını başkalarına duyurma gayretleridir. Bu iman ve gayretleri sayesinde onlar, her şeyi aşıp Allah'a ve gerçek huzura ulaşabileceklerine, dünyayı Cennetlere çevirip ötelerde de otağlarını Firdevslere kurabileceklerine inanır ve âkıbetlerinin zevkiyle hayatı da, hizmeti de âdeta Cennet yamaçlarında seyahat ediyor gibi duyarlar.

Aslında, imanın derecesi ne olursa olsun, hiçbir sistem, hiçbir doktrin, hiçbir felsefe onun insanoğlu üzerinde olumlu müessiriyetine denk bir tesir ortaya koyamamıştır. İman, kendi çerçevesiyle bir insanın gönlüne girince, o kimsenin kâinat, eşya ve Allah hakkındaki düşünceleri birdenbire değişir, derinleşir ve bütün mevcudâtı bir kitabın sayfaları gibi çevirip değerlendirebilecek bir genişliğe ulaşır. O güne kadar şöyle-böyle çevresinde görüp fakat alâka duymadığı, hatta cansız ve mânâsız bulduğu bütün eşya birden canlanır, birer dost, birer arkadaş şekline bürünür ve şefkatle onu kucaklarlar. Bu sımsıcak atmosferde insan kendini, kendi kıymeti ölçüsünde duymaya başlar.. varlığın şuurlu biricik parçası olduğunu idrak eder.. kâinatın sahife ve satırları arasında kıvrım kıvrım uzayıp giden yolların sırrına erer.. eşyanın perde arkasına dair esrarı sezer gibi olur.. derken, üç buudlu mekânın dar mahbesinden kurtulur ve kendini sonsuzun enginliklerinde bulur.

Evet her mü'min, imanının derecesine göre her zaman benliğinin derinliklerinde köpürüp duran düşünceleri sayesinde, sınırlılığı içinde sınırsızlaşır, zaman ve mekânla mukayyetken, kayıtsızlığın üveyki hâline gelir, mekân üstü varlıkların safına ulaşır ve meleklerden nağmeler dinler. Başlangıçta bir damla sudan, karmakarışık gibi görünen bir bulamaçtan yaratılan bu küçük görünümlü büyük yaratık, ruhundaki ilâhî nefhanın inkişâfına zemin hazırlanabildiği ölçüde inbisat eder, yere-göğe sığmayan, önü-sonu olmayan ve iki kutup arasındaki kemmiyete denk keyfiyetlere ulaşan aşkın bir varlık hâline gelir. Bizim aramızda dolaşır, bizimle oturur kalkar; ayakları, ayaklarımızı bastığımız yerde, başı da başımızı koyduğumuz secdegâhtadır ama o, başıyla ayaklarını aynı noktada bir araya getirdiği ve bir halka hâline geldiği secdeyi kurbet yolunda bir rampa gibi kullanır ve bir hamlede Allah'a en yakın olma ufkuna ulaşır.. rûhânîlerle aynı semâlarda kanat çırpar ve dünyevîliği içinde uhrevîler gibi yaşar. Böyle bir gönül, insanî duygularının gelişmesi, genişlemesi nispetinde her zaman ferdiyetini aşar, âdeta küllîleşir ve bütün inananları kucaklar.. herkese el uzatır.. ve topyekün varlığı en içten duygularla selâmlar. Karşılaştığı her şeyde ve herkeste ilâhî tecellîlerden renkler görür, desenler temâşâ eder ve sesler dinler.. her zaman değişik bir frekansta göklerin "hay-hu"yu ile murakabeye dalar; meleklerin kanat seslerini duyar gibi olur.. yıldırımların ürperten tarrakalarından, kuşların inşirah veren nağmelerine, denizlerin mehâbetli dalgalarından, ırmakların sonsuzluk duyguları uyaran çağıltılarına, tenha ormanların büyülü iniltilerinden, göklere başkaldırmış gibi duran şâhikaların heybetli edâlarına, yemyeşil tepeleri her zaman okşayıp geçen sihirli meltemlerden, bağlardan, bahçelerden taşıp her tarafa yayılan baygın râyihalara kadar çok geniş bir güzellikler atlasını görür, duyar, dinler ve "meğer hayat buymuş" der, bütün eşya ile, eşyanın ruha benzeyen mânâsıyla o da gürler; soluklarını, dualarla, tesbihlerle ger-

çek değerlerine ulaştırmaya çalışır. Her zaman başı yerde, gözü bir nigâh-ı âşina beklentisiyle hep kendisine açılacağı ümidini taşıdığı kapının aralığında; ümitle gözlerini açar-kapar.. iştiyakla kapının arkasını kollar.. gaybetin ve gurbetin savulup gideceğini, huzurun ve kurbetin bir sekîne gibi gelip ruhunu saracağı eşref saatleri bekler.. ruhundaki vuslat arzusuna cevaplar bulmaya çalışır.. bazen hep uçarak, bazen de yerlerde sekerek, herkesle ve her şeyle içli dışlı O'na doğru koşar durur. Her konakta yeni bir vuslat gölgesiyle "şeb-i arûs" yaşar.. her dönemeçte ayrı bir hasret ateşini söndürür ve aynı anda yeni bir kıvılcımla tutuşur, yanmaya başlar.. kim bilir, kendini günde kaç defa "üns" esintileriyle kuşatılmış bulur ve kaç defa bu vâridâtı duymayanların yalnızlıkları ve acıklı hâlleri karşısında burkulur.

Evet, bu ölçüde enginleşmiş ufuklu bir ruh, her zaman kendini yepyeni âlemlere açılma rampalarında, olabildiğine gerilimli ve insanî normları aşkın bir azim ve kararlılık içinde duyar.. sahip olduğu iman ve o imanın arkasındaki kuvvet sayesinde daha ne mazhariyetlere ereceğini ve ne başarılara imza atacağını düşünür.. ufku açık, önü açık, iradesi hür ve gönlü huzur içinde, yorgunluğunu hissetmeden koşar durur. Uğradığı her konakta, kendisine ve çevresine alâkası daha bir artar ve derinleşir. Tam farkına varır veya varamaz ama ruhunu dinlediğinde, sürekli kendini, bitmeyen, tükenmeyen bir huzur sath-ı mâilinde görür; başkaları için söz konusu olan onca gurbet ve yalnızlık sâikine rağmen o, kat'iyen yol yalnızlığı ve gurbet yaşamaz; yaşamaz, çünkü nereden geldiğini, niçin geldiğini, nereye sevk edildiğini bilir ve dünyadaki bütün toplanmaların, dağılmaların farkında, gayesi ve hedefi belli bir kulvarda koştuğunun da şuurundadır; ne yol meşakkatini duyar ne de başkalarının yaşadığı korkuları, endişeleri ve ızdırapları yaşar. Allah'a güvenir, ümitle şahlanır ve mutlu yarınların masmavi hülyalarıyla zirveye ulaşma neşvesini yudumlar durur.

Evet, bu engin iman kahramanları, imanlarının derinlikleri ölçüsünde, bir yandan âlemin düşe-kalka yürüdüğü yollarda, Cennet yamaçlarında tenezzühe çıkmışçasına huzur soluklayarak yol alırlar, diğer yandan da Hak'la irtibatları sayesinde, bütün kâinatlara meydan okuyabilir, her şeyin üstesinden gelebilir; kıyametler kopsa bile endişeye kapılmaz ve karşılarına Cehennemler çıksa da korkup geriye durmazlar. Başlarını her zaman dimdik tutar ve Allah'tan başkası karşısında kat'iyen eğilmezler. Kimseden çekinmez, kimseden bir şey beklemez ve hiç kimsenin minneti altına girmezler. Kazandıkları ve başarıdan başarıya koştukları zaman, bir taraftan imtihan geçiriyor olma endişesiyle tir tir titrer; diğer taraftan da şükran hisleriyle iki büklüm olur ve sevinç gözyaşlarıyla boşalırlar. Kaybettikleri zaman sabretmesini bilir, azimle gerilir ve bilenmiş bir irade ile "yeni baştan" der, yola koyulurlar. Ne nimetler karşısında küstahlaşır ve nankörlük ederler ne de mahrumiyetlere dûçâr olduklarında ye'se düşerler.

İnsanlarla muamelelerinde peygamberâne bir kalb taşır; herkesi sever, her şeyi kucaklar; başkalarının kusurlarını görmezlikten geldikleri aynı anda, kendilerini en küçük hataları karşısında bile sorgulayabilirler; çevrelerindekilerin yanlışlarını sadece normal hallerde değil, öfkelendikleri zamanlarda bile bağışlar ve en huysuz ruhlarla dahi geçinmesini bilirler. Aslında İslâm da, kendi müntesiplerine, elden geldiğince affetmeyi, kine, nefrete yenik düşmemeyi ve öç alma duygusuna kapılmamayı salıklar ki, zaten sürekli Allah'a doğru yürüyor olma şuurunda bulunanların başka türlü olmaları da her halde düşünülemez.. başka türlü davranmaları, düşünmeleri bir yana, onlar oturur kalkar hep başkaları için hayır yolları araştırır, hayır dileklerinde bulunur, ruhlarındaki sevgiyi hep canlı tutmaya çalışır, gayza, nefrete karşı da bitmeyen bir savaş sürdürürler. Hata ve günahlarını pişmanlık hararetiyle yakar kül eder ve günde birkaç defa, mâhiyetlerindeki kötülük duygularıyla yaka-paça olurlar. Gönüllerinden işe başlayarak, her bucakta iyilik, güzellik fidelerinin boy atıp gelişmesine ortam hazırlar ve Râbiatü'l-Adeviyye felsefesiyle, zehir olsa da, herkesi ve her şeyi şeker-şerbet gibi kabul eder; üzerlerine kinle, nefretle gelenleri bile tebessümlerle ağırlar ve en mütecaviz orduları sevginin yenilmeyen silahıyla püskürtürler.

Allah onları sever, onlar da Allah'ı.. hemen her zaman sevmenin heyecanıyla coşar, sevilme duygusuyla da mest ü mahmur yaşarlar. Tevazu kanatları sürekli yerde ve gül bitirme neşvesiyle toprak olmaya teşne bulunurlar. Başkalarına saygılı oldukları kadar onurlarına da düşkündürler; müsamaha, şefkat, mülâyemet ve inceliklerinin bir zaaf şeklinde yorumlanmasına asla müsaade etmezler. Gerekirse, bir an bile tereddüt etmeden hayatlarını istihkar ederek ahirete yürümesini de bilirler. İnançlarını yaşarken, kimsenin tenkit ve takdirlerine kulak asmazlar; asmaz, sadece ve sadece kendi düşünce atlaslarının rengini soldurmamaya dikkat ederler; ederler, zira onlar iyi mü'minler olmaya azmetmişlerdir.

**Bu yazı, Sızıntı dergisinin Mayıs 1999 tarihli 244. sayısından alınmıştır.*

Prof. Dr. Suat YILDIRIM *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Kur'ân sayesinde insan, Allah'a muhatap olma gibi, mevkilerin en yükseğine yükselmiştir. Böyle bir mevkide bulunduğunun şuurunda olan bir insan, kendi dilindeki Kur'ân'da Rabbini dinler, Rabbiyle konuşur ve Rabbiyle konuştuğuna yemin etse, yemininde yalancı sayılmaz.

KİŞİNİN KUR'AN-I HAKÎM İLE ÖZEL İLETİŞİMİ

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Hakîm'i kıyamete kadar yaratılacak bütün insanlar için rehber olarak göndermiştir. Bu umumiyet içinde, her bir neslin, kendisine mahsus dersi en yararlı bir tarzda alması için, özel bir şekilde ona yönelmesi gerekmektedir. Bu makalemizde, çağımızda yaşayan bir insanın Kur'ân ile kuracağı iletişimi nasıl gerçekleştirebileceği ve ondan alacağı özel dersi nasıl temin edeceği üzerinde duracağız.

Müslüman, Kur'ân'ın mahiyeti, neliği konusundaki anlayışını tazeleme ihtiyacındadır. Yani Kur'ân'la iletişimini ayarlamak için nasıl bir tutum izleyeceğini belirlemesi gerekmektedir. Allah, Kur'ân'ında insanlara tecellî etmektedir, fakat onların çoğu bunun farkında değildirler. İnsan, tükenmek bilmeyen bu lütuf ve enerji kablosundan beslenmelidir. Kur'ân, yeri Arş'a bağlayan bu ehemmiyetinden dolayı, ibadet için Rabbimizin huzurunda bulunurken, manevî seyirde O'na doğru ilerlerken, bize verilen başlıca vasıta olmuştur. O, bir asansör gibi bizi Allah'ın huzuruna çıkarır, sözün bittiği yerde dilimizin bağını çözer. Bu lâhutî kelamı tilavet ederek Rabbimizle iletişim kurarız.

İbadetimizde ondan feyiz aldığımız gibi, Rabbimizin onda tecelli eden yönlendirmelerini almak için fikir hayatımızda da ona yönelmeliyiz. Fakat insan pasif bir konumda, robot gibi kalırsa bu beslenmeyi yapamaz. Öte yandan Kur'ân, realiteden uzak kalmamızı istemez; bilakis gerçek hayatın içinde yaşamaya, onunla alışveriş içinde olmaya hatta ona katkıda bulunmaya çağırır. İşte insan çağının bir tanığı olarak Kur'ân'a yönelirken tarihî tecrübesini, kendi ihtiyaçlarını, sorunlarını Kur'ân'a arz edip bu konularda onu konuşturmaya çalışmalıdır. Daha doğrusu hâlini Kur'ân-ı Kerim'e arz ederek, edep ve nezaketle "Lütfen elimden tutar mısın?" tavrıyla ona yaklaşmalıdır. Onun nadide eşya ve mallarla dolu piyasasında ihtiyaç duyduğu şeyleri bulur bulmaz dört elle sarılıp hırz-ı can ederek kendine mal etmeye çalışmalıdır. Ne var ki Kur'ân'la diyalogunun tamamlanması için, kendisinin de ona cevap vermesi gerekir. Nitekim Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gün Ashabdan namaz kılan bir cemaatin yanlarına geldiğinde onların yüksek sesle Kur'ân okuduklarını görünce şöyle buyurdu: *"Namaz kılan, Yüce Rabbi ile münacat durumundadır. Dolayısıyla O'na nasıl münacatta bulunduğunu düşünmelidir. Birbirinize karşı Kur'ân'ı yüksek sesle okumayınız." (Müsned, 2/36, 67; Muvatta, Nida 329)* Demek ki Kur'ân-ı Kerim okuyan, insan olarak ulaşılabilecek en yüksek makama, yani Rab Teala ile özel sohbet makamına çıkmaktadır. Mesela bu sohbet esnasında Kur'ân'ın: "Nasıl, ihtiyacını bulabildin mi?", "Aldıklarından istifade ediyor musun?", "Görevlerini yapıyor musun, en kapsamlı şekliyle ibadeti gerçekleştiriyor musun?", "Dürüst, erdemli hayat sürdürüyor musun? "Çevrenle ilişkilerin nasıl?" gibi sorularına cevap vermemiz gerekir. Böylece sadece Kur'ân'ı konuşturma şeklinde tek yönlü bir yol değil, gidiş-geliş çift yönlü yol olarak işleyen bir diyalog sürdürmelidir. İnsan bu bilinçle Kur'ân'ı konuşturmayı bilmezse, sathî bakışla onun bütün mânâlarını anladığını, onda bilmediği bir yer kalmadığını, onu tükettiğini sanır. Tefsir tekrarlardan ibaret kalır; biteviye, donuk, bayat hale gelir. Oysa Kur'ân tükenmek bilmez lütuflarla doludur. Peygamber Efendimiz'in buyurduğu gibi " وَلَا يَخْلَقُ عَلَى كَثْرَةِ الرَّدِّ وَلا تَنْقَضِي عَجَائِبُهُ - Tekrar tekrar okunması, onu aşındırmaz. Onun bedi (orijinal) mânâları tükenmez." *(Tirmizî, Sevâbü'l-Kur'ân 14)* Fakat bu lütfu sağmak için, ihtiyacını bilerek edeple ona yaklaşmak gerekir.

İşte Hz. Ali (r.a.), Resulullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), kendilerine bıraktığı en kıymetli mirasın "مَا أَعْلَمُهُ إِلَّا فَهْمًا يُعْطِيهِ اللهُ رَجُلًا فِي الْقُرْآنِ - bireysel Kur'ân anlayışı" *(Buharî, Cihad 171; Tirmizî, Diyât 16; Dârimî, Diyât 5)* olduğunu söylerken, bu yaklaşımı kastetmişti. Hatırlatmakta yarar var ki, bu diyalog, kişinin kendisinin veya çevresinin, önceden peşin olarak belirlediği bir cevabı almak için yapılmamalıdır. İnsan asla kendisinin veya diğer insanların Allah'tan daha iyi bildiği zımnî iddiasını taşımamalıdır. O, Allah'ın kurduğu bu muazzam kâinat sisteminin milyonlarca unsurundan sadece biri iken, O'nun sınırlı, fâni bir yaratığı iken, nasıl olur da Allah'tan daha isabetli, daha yerinde hüküm vereceğini düşünebilir?

Bu makalemizde önerdiğimiz yaklaşım tarzı, daha önceki Kur'ân anlayışlarını mahkum etmez, onların değersiz olduğu iddiasını taşımaz. Kur'ân değişmeksizin her asra, her seviyeye farklı ışınlar gönderir. Kristal bir avizenin ışık kaynağı ampul değişmediği halde, onun çevresinde farklı yerlerde oturanların farklı ışınlar ve renkler aldıkları gibi, bizler de bulunduğumuz konumlara göre Kur'ân'a yönelişimizden başka başka ışınlar ve renkler alabiliriz. Demek ki klasik anlayışları dışlamak, "Kur'ân iyi anlaşılmamıştı, asıl bizim bu anlayışımız tutarlıdır." demek, haddini aşmaktır. Oysa şartlarına uyan yeni anlayışımız, bu asırlık çınarın gövdesine eklenen yeni bir halka olmaktadır. Gittikçe eklenen bu halkalarla, gövde daha da genişlemekte, ağaç daha fazla güçlenmektedir. Bu bilinçle hareket edilmezse, yapılan iş, içi doldurulamayan bir "Kur'ân İslâm'ı" iddiasından öteye geçemez. Unutmamak gerekir ki Kur'ân'ın "muhkemat" denilen değişmez, kesin gerçeklerinin yanında farklı anlayışlara imkân veren esnek hükümlerinin ve "müteşabih"lerinin bulunduğu da bir gerçektir ve bu, aynı zamanda onun, Allah Teâlâ'nın sözü olmasının bir delili sayılmalıdır.

İşin sonu nereye varır? Bunu bilmek benim görevim değildir. Bana düşen, yapabileceğimi yapmaktır. Her şeyden önce, benim bir şey olmam, bir varlık göstermem gerekir. Zira netice beklemek için, ortaya bir sebep, bir vesile koymak icab eder.

Hülasa, günlük emir alma şuuru içinde, her gün Kur'ân'dan bir parça okumalı. Başlamak için Eûzü çeker-

ken, "Ya Rabbi, beni Sen'den uzaklaştıran her türlü etkiden kurtar, Sana sığınıyorum!" anlamı mutlaka hatırlanmalıdır. (Şeytan: Allah'ın rahmetinden kendisi uzak düştüğü gibi, insanları da O'ndan uzaklaştırmak için türlü tuzaklar kuran, mânâsına gelir). Peygamberimiz'in (sallallahu aleyhi ve selem) az önce naklettiğimiz hadisinde buyurduğu gibi Kur'ân okuyan kişi, Rabbi ile münacat ettiğini, özel randevu ile O'nunla baş başa kaldığını, böylece çok müstesna bir konumda olduğunu bilmelidir. Kur'ân'ı, adeta Hz. Peygamber aleyhisselamdan dinliyorcasına okumalı, hatta Sözü asıl Sahibi Hz. Allah'tan işitiyorcasına dinleyip, esas muhatabın yalnız kendisi olduğu, yeryüzünde başka dinleyen kalmasa dahi bu beyanın kendisine Rabbinden gelen mektup olduğu şuuruyla okumalıdır. "Sen'in beyanından Sen'i anlamamı nasib et!" diye O'na yönelmelidir.

Mesela bugün Hicr sûresini okudum. İkinci sayfasında 22. ayette: "وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ - *Aşılayıcı olarak rüzgarlar gönderdik. Derken gökten yağmur indirip onunla sizi suladık. Hâlbuki o suyu mahzenlerde depolayan siz değilsiniz."* buyuruluyor. Bu ayetten, bitkilerde erkek ve dişi unsurlar arasında döllenmede, keza yağmur bulutlarının oluşmasında rüzgarların rol oynadığını, inen yağmurun yerde kaybolmayıp depolanarak kaynak su halinde içme suyu olarak arıtılıp hazırlandığını, çağdaş bilgilerle donanmış olarak anlayabiliyoruz.

İnsanı ümitsizliğe sevk eden birçok sebebin baskısına karşı sûrenin dördüncü sayfasında: "قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ❋ قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ - *Sakın ümit kesenlerden olma! Rabbinin rahmetinden, hak yoldan sapanlardan başka kim ümit keser ki?"* *(ayet: 55-56)* diye, beni ferahlatan bir müjde buldum. Biraz sonra 71-73. ayetlerde eşcinsellik hastalığına tutulmuş Lut halkı, bundan alınacak ibretler, bütün dünyayı tehdit eden AIDS hastalığı ve diğer ilgili maddî ve manevî hastalıklar, Hz. Lut'un (aleyhisselam) hanımının bile kendisine inanmayıp kafirler arasında kalmasının düşündürdükleri... harabeye dönen şehir kalıntıları, Sodom, Gomore, Pompei gibi şehirleri hatırlatmalar *(ayet: 76)* gelir:

وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ❋ قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ❋ وَاتَّقُوا اللهَ وَلَا تُخْزُونِ ❋ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ❋ قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ❋ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ❋ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ❋ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ❋ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ❋ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ❋ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ

Kur'ân'ı, adeta Hz. Peygamber aleyhisselamdan dinliyorcasına okumalı, hatta Sözü asıl Sahibi Hz. Allah'tan işitiyorcasına dinleyip, esas muhatabın yalnız kendisi olduğu, yeryüzünde başka dinleyen kalmasa dahi bu beyanın kendisine Rabbinden gelen mektup olduğu şuuruyla okumalıdır. "Sen'in beyanından Sen'i anlamamı nasib et!" diye O'na yönelmelidir.

"Şehir halkı da misafirlerin geldiğini duyup eğlenmek için gelmişlerdi. "Bunlar benim misafirlerim!" dedi, "Ne olur beni mahcûp etmeyin. Allah'tan korkun da beni rüsvay etmeyin!" Onlarsa: "Biz seni elalemin işine karışmaktan menetmemiş miydik (şunu bunu korumak sana mı kalmış!)" dediler. Lût: "Eğer evlenmek isterseniz, işte kızlarım, onlarla evlenebilirsiniz." dedi. (Resulüm!) "Hayatın hakkı için onlar, kendilerini öylesine kaybetmişlerdi ki sarhoşlukları içinde sürünüp gitmekte idiler." Güneş doğarken o korkunç ses bastırıverdi onları! Bir anda şehirlerinin altını üstüne getirdik. Pişirilmiş çamurdan yapılmış taş yağmuruna tuttuk onları! Elbette bunda işaretten anlayanlar için alınacak nice ibretler vardır. Hem o şehir harabesi uğrak bir yol üzerindedir. Elbette bunda, iman edecekler için çok ibretler vardır." *(Hicr sûresi, 15/67-77)*

Bütün bunlar çağımızda yaşayan insanın, haber bülteni dinlercesine taze bir ilgi ile izleyeceği havadislere dönüşebilir.

"كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ❋ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ - *Kur'ân'ı parça parça edip bütünlüğünü bozanlar"* *(ayet: 90-91)*, bir kısmına inanıp diğer kısmına inanmaktan geri duranlar...(Bu konu öylesine çağdaştır ki memleketimizde 1949'da ve 1999'da "Mekke dönemi ayetlerini biz de kabul ederiz" diyen iki başbakan, ilk anda hatırımıza gelen misallerdendir) gibi güncel sayılacak birçok husus bu kısa sûrede geçmektedir. İlk anda hatırımıza gelen bu tür misaller ve bulunabilecek daha başka misaller insanı, bu beş sayfalık kısa bölümde canlı bir iletişim içine çekmekte, dikkatli okuyucuya pek çok güncel dersler vermektedir.

Milyonlarca Müslüman'ın dini tecrübesi, Kur'ân'ın eşsiz mânâlarının tükenmediğini, her okumada onun birçok yeni anlamlar, yeni işaretler ilham ettiğini ortaya koymaktadır.

* Marmara Üniv. İlâhîyat Fak. Öğrt. Üyesi
syildirim@yeniumit.com.tr

Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Evlenirken gerekli tetkikâtı yapmamış veya yapma fırsatını bulamamış kimselere, iş gelip boşanma kertesine dayanınca, en âkilâne kriterlerin dahi hiçbir yararı olmayacaktır. Evet, mesele yuvadaki yangından az zararla kurtulmak değil; önemli olan, yangın çıkaracak unsurların yuvaya sokulmamasıdır.

Mevlânâ'ya Göre Evlilik ve Aile

Aile, cemiyetin en önemli rüknüdür. Ailenin sağlamlığı millet ve insanlığın da sağlamlığı demektir. Bu konudaki bir ihmal bütün millet adına bir ihmal sayılır. Keyifler, ihtiraslar, kıskançlıklar ve gelip geçici hevesler üzerine bina edilen hedefsiz bir yuva istikbal vaat etmeyeceği gibi, millet bünyesinde de potansiyel bir huzursuzluk odağı olarak duracaktır. Zira o kurulurken, yümün ve bereket getireceği hesap ve plânıyla kurulmamıştır. Bu plânın vazgeçilmez temel taşı nikâhtır. Nikâha giden yolda nefsânîlik ve heveslerin bir yana bırakılarak mantığın, fikrin ve kalbin hâkim olması gerekir. Böyle bir izdivaçta dinî duygu ve düşüncenin esas alınmasının yararı ise tartışmadan varestedir. Zira kadın ve erkeğin Allah'la münasebeti yoksa onlardan meydana gelecek çocukların da şuurlu, hisli, dengeli, düzenli olmaları ve mesuliyet duygusu taşımaları da zor olacaktır.

Temelinde yümün ve bereket olan bir ailede; yani sorumluluklarını yerine getiren kadın ve erkeğin beraberliği ile kurulan ve kuruluş aşamasında dikkat edilmesi gereken prensiplere riayet edilen bir yuvada, her şey yerli yerine oturacak ve bu yuva cennet köşelerinden bir köşe olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, mesut bir toplumu, kadınıyla erkeğiyle ele alırken konuyu şöyle resmeder: *"Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; mü'min erkekler, mü'min kadınlar; taate devam eden erkekler, taate devam eden kadınlar; doğru (sözlü) erkekler, doğru (sözlü) kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; mütevazı erkekler, mütevazı kadınlar; sadaka veren erkekler, sadaka veren kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; ırzlarını koruyan erkekler, (ırzlarını) koruyan kadınlar; Allah'ı çok zikreden erkekler, zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için hem bir mağfiret hem de büyük bir mükâfat hazırlamıştır." (Ahzab Sûresi, 33/35)*

Âyet-i kerîmede üç temel unsura dikkat çekilmektedir: Sağlam inanç, engin ibadet ve güzel ahlâk… Öyle ise hem ferdin, hem ailenin, hem de toplumun huzur ve kurtuluşu ancak bu unsurlara riayetle olabilir. Dünya çapında ailenin sarsıntılar geçiriyor olması, bu prensiplere riayetteki ihmalin bir neticesidir.

Tarih boyunca birçok âlim, eğitimci, filozof ve idareci ailenin önemi üzerinde durmuş ve imkânları ölçüsünde bu konuda yazılar yazmış, projeler

üretmiş, emirnâmeler çıkartmıştır. Çağları aşan düşünce ve yaklaşımlarıyla Mevlânâ da, işaret ettiğimiz temel prensipler muvacehesinde, aile ve evlilik konusunda açıklamalarda bulunan bir mürşid ve rehberdir.

Makalemizin başında, neden Mevlânâ'ya göre aile konusunu seçtiğimizi kısaca izah etmek istiyoruz: Mevlânâ, devrinin medreselerinde müderris olarak ders vermesine rağmen hep halk arasında, halkla beraber, bir halk adamı olarak yaşamıştır. Bu durum, onun hem sahih İslâm kültür ve yorumunu, hem de halkın örf ve âdetlerini eserlerine aktarmasını sağlamıştır. Mevlânâ bu arada aile konusuna da eserlerinde değişik yönlerden temas etmiştir.

Bu konuyu seçmemizde ikinci muharrik sebep şudur: Bilindiği gibi Batı'da Mevlânâ'nın eserleri zaman zaman çok satan eserler listesine girmektedir. Bu arada ailenin en çok sıkıntı yaşadığı yerler de Batı ülkeleridir. Elbette milletler arasında kültür farklılığı vardır; ancak evrensel prensiplerde insanlık birleşmektedir. Öyle ise, bu eserlerde bulunan aile ile ilgili evrensel bazı prensiplere dikkat çekmek önemlidir; zira ilgi ile okunan bu eserlerde aile problemlerine dair çözüm önerileri de bulunmaktadır. Aşağıda Mevlânâ'nın aile ve evlilik konusundaki bazı görüşlerini yorumlayarak sizlerle paylaşmak istiyoruz.

İnsanlığın Ortak Âdeti: Evlilik

Yüce Allah çift olarak yaratmış olduğu insanlara 'biri diğerinin eşi' anlamında 'zevc' adını vererek onları evliliğe teşvik etmiştir. Nitekim O, şöyle buyuruyor: *"İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden evlenmeye müsait olanları evlendirin! Eğer fakir iseler, Allah lütfü ile onların ihtiyaçlarını giderir. Çünkü Allah'ın lütfü geniştir. Her şeyi hakkıyla bilir."* *(Nur Sûresi, 24/32)* Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) evliliği teşvik etmiş ve kendisi de evlenmiştir. Zaten, Allah tarafından kadın ve erkeğin birbirlerine sevdirilmesinden ve evlilikteki peşin ücretlerden ötürü olmalı ki, insanlar ilk günden beri, zaruri birçok şeye gösterdikleri hassasiyetlerden daha fazlasını bu konuda göstermişler ve evliliği insanlığın ortak âdeti hâline getirmişlerdir. Konuyla ilgi sadece bir âyet ve bir hadîsi zikretmek istiyoruz: *"O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerinden biri de: Kendilerine ısınmanız için, size içinizden eşler yaratması, birbirinize karşı sevgi ve şefkat var etmesidir. Elbette bunda, düşünen kimseler için ibretler vardır."* *(Rûm Sûresi, 30/21)* *"Bana dünyadan üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nûru olan namaz."* *(Nesâî, İşretü'n-Nisâ 1)*

Evlilik beraberinde bir dizi mükellefiyet getirmektedir. Dolayısıyla hakkıyla bir evlilik herkes için mümkün olmayabilir. Kul hakkı, helâl kazanç, çocuk terbiyesi ve benzeri ailevî mükellefiyetleri gereğine uygun yerine getiremeyeceğini düşünen bazı kişilerin evlilik konusunda rahat davranmadıkları bilinmektedir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) de bu mükellefiyetlere gücü yetmeyenlere oruç tutma gibi bazı tedbirlere müracaat etmelerini tavsiye etmiştir. *(Buhârî, Nikâh 2)* Az yeme, engin bir ibadet hayatı, boş vakitleri dolduracak meşru meşguliyetler de buna eklenebilir.

İslâm kültürü ve insanlığın ortak değerleriyle beslenen Mevlânâ konuyla ilgili şöyle demektedir: "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yolu, kıskançlığı törpüleme (def' etme) zahmetini içerdiği, kadının yeme, giyme vb. isteklerine ve rencide edici söz ve davranışlarına katlanma zorluğunu taşıdığı için meşakkatli yoldur. Ama ancak bu yolla Muhammedî alamet ortaya çıkar." *(Mevlânâ, Fihi Mâfih s. 82)* Evet, evlilik Efendimiz'in yoludur; ancak sorumluluk kadar fedakârlık da gerektirmektedir. Meselâ kişi kızını kıskanır, ama onu bir erkekle evlendirir ve onun eşinin bazı nahoş söz ve davranışlarına katlanır. Diğer taraftan özellikle erkeğin geçim masraflarını karşılaması noktasında zorluklara göğüs germesi kaçınılmazdır.

Ama her şeye rağmen ya evlenmeli ya da engin bir ibadet ve zühd hayatı yaşamalı; üçüncü bir yol tercih etmek şehvete mağlubiyeti beraberinde getirecektir ki, o da şeytanın ağına düşmek demektir. Mevlânâ şehvet konusunu uzun uzun anlattıktan sonra sözünü şöyle bağlar: "Evlilik, (şeytanın ağına düşmemek için) 'lâ havle' çekmeye benzer; mademki yeme-içmeye düşkünsün vakit geçirmeden evlen de şehvet seni belâya düşürmesin. Aksi takdirde bil ki kedi gelir, yağlı kuyruğu kapar." *(Mesnevî, 5/1375–1377)* Yani şeytan günaha düşürmek için bekâr kimseyle çok uğraşır. Hele bu insan yeme-içmeye de düşkünse şeytanın işi daha da kolay olacaktır. Öyle ise aşılması zor işler karşısında 'lâ havle…' çekerek Rabbimize sığındığımız gibi, bu noktada da evlenerek O'na sığınmalı ve şeytanın oyununu boşa çıkarmalıyız. Aksi takdirde kedinin fırsat kollayıp ev sahibinin bir gafleti anında yağlı kuyruğu kapması gibi şeytan da ilk fırsatta bizi istenmeyen yollara sürükleyebilir.

Evliliğin Temel Prensiplerinden: Denklik

Evlilik, sadece bir kadın ve erkeğin nikâhlanıp yuva kurması değildir; o aynı zamanda birçok kişiden oluşan iki ailenin akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlanmaları,

bazen birbirlerinden sorumlu olmaları, aynı tasa ve sevinci paylaşmaları, ortak veya sık sık çakışan bir hayat yaşamaları ve birbirleri yüzünden değer veya değersizlik kazanmaları demektir. Öyle ise evlilikte sadece kadın ve erkeğin bu işe karar vermeleri yeterli değildir. Ailelerin, özellikle de kız tarafının onayı alınmalıdır. Zira ortaya çıkacak yeni durum onları da yakından ilgilendirmektedir. İşte evlilikten söz eden İslâmî eserlerde dile getirilen denklik (küfüv) konusu bu meseleyi işlemektedir.

Denklik, evlenecek kız ve erkeğin din, ahlâk, karakter, soy, fizik, yaş, servet ve meslek gibi konularda mümkün mertebe birbirine yakın değerler taşıması demektir. İslâm hukukunda denklikten maksat, evlenecek eşler arasında dînî, ekonomik ve sosyal seviye bakımından yakınlık bulunmasıdır. Bu denkliğin, hem çiftler arasında, hem de yeni akrabalar arasında saadet, huzur ve sevgiye vesile olacağı düşünülmüştür. Dikkat edilirse denklik, erkeğin değil, kadının menfaatine yönelik bir haktır. Öyle ise evlilikte denklik, kadınlar için erkekte aranır. Yani bir erkeğin, evleneceği kadına, din, ahlâk, meslek ve zenginlik gibi niteliklerde denk durumda bulunması gerekir. Bu durum kadını korumak içindir; zira denkliğin olmamasından doğacak sıkıntılar daha çok kadını ve onun akrabalarını etkileyecektir. Nitekim Efendimiz de: "Kadınları denkleriyle evlendirin, onları velileri evlendirsin…" *(ez-Zeylâî, Nasbu'r-Râye, 3/196)* buyurmuştur.

Mevlânâ da kadın-erkek denkliğine kâinattan fıtrî misâller vererek güzel benzetmelerle vurguda bulunur:

"Eşlerin birbirine benzemesi lâzım; ayakkabı ve mestin çiftlerine bir bak!

Ayakkabının bir teki ayağa biraz dar gelirse ikisi de işe yaramaz.

Kapı kanadının biri küçük, diğeri büyük olur mu?

Ormandaki aslana kurdun eş olduğunu hiç gördün mü?

Bir gözü bomboş, öbürü tıka basa dolu olsa hurç bineğin üstünde doğru duramaz." *(Mesnevî, 1/2309–2311.)*

Evet, hayatın bütününde bir denklik, bir ölçü, bir tenasüp bulunmaktadır. Ayağa giyilecek ayakkabının çiftlerinden, kapının kanatlarına varıncaya kadar bir tenasüp, bir uygunluk vardır. Hattâ denklik sadece ebatlarda değil kullanılan malzemede de olmalıdır: "Kapının bir kanadı tahtadan, öbürü fildişinden... Böyle şey olur mu hiç?"

Aslanın eşi de bir aslan olmalı, kim görmüş aslanın bir kurtla evlendiğini? Öyle ise, "Nikâhta iki çiftin birbirine eşit ve denk olması lâzım, yoksa iş bozulur, geçim olmaz." *(Mesnevî, 4/196, 197)*

Evlenecek kişilerin karşı tarafta olmasını arzu ettiği özellikler konusu da denklikle ilgidir. Bu konuda da bazen yanlışlıklar yapılmakta ve neticede pişmanlıklar yaşanmaktadır. Zenginlik, güzellik, kariyer, şöhret vb. hususlar aranan şartlar arasında akla ilk gelenlerdir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bu konuda da bize yol göstermekte ve zamanın eskitemeyeceği şu prensipleri emretmektedir: "Bir kadınla umumiyetle dört hasleti için evlenilir: Malı, asaleti, güzelliği ve dindarlığı. Sen dindar olanı tercih et…" *(Müslim, Radâ 54)* Öncelik sırası dindarlıkta olmakla beraber, diğer hasletlerin hiç hesaba katılmaması gerektiği anlaşılmamalıdır. Ancak bâki kalan ve çoğu zaman diğerlerinin yokluğunu aratmayan temel haslet dindarlıktır.

Mevlânâ, âdeta bu hadîs-i şerifi şerh mahiyetinde şu açıklamalarda bulunmaktadır:

"Malın sebatı yoktur, gece gelir, gündüz dağılıverir.

Güzelliğin de değeri yoktur. Bir diken yarası ile renk solup sararıverir.

Büyük bir adamın oğlu olmak da bir şey değil. Bu çeşit gençler malla, mülkle gururlanır.

Nice büyük adamların oğulları vardır ki kötülükte bulunur, yaptığı kötü iş yüzünden babasına bir âr olur." *(Mesnevî, 6/258)*.

Evet, ne malın ne güzelliğin kararı var; ne de soy-sop yalnız başına yeterli bir fazilettir. Belki en güzeli dört hasletin de bir arada olmasıdır. Ancak bu da kolay bir şey değildir. Hele günümüz gibi asaletle bayağılığın birbirine karıştığı; zenginliğin çoğu zaman gayrimeşru yollarla elde edildiği ve güzelliğin de estetik ameliyattan farklı ilâçlar kullanmaya varıncaya kadar birçok yolla âdeta ayağa düştüğü bir dönemde dindarlığın tercihte en güzel vasıf olduğu bir kez daha tasdik edilmiş olmaktadır.

Boşanma Modası veya Hastalığı

Evlilik, birçok yanlarıyla farklı yaratılmış iki insanın ömür boyu ve her yönüyle ortak bir hayat yaşamak ve nesillerini devam ettirmek niyetiyle kurdukları tabiî ve insanî bir beraberliktir. Bu farklılıklarla birlikte söz konusu ortaklığın devam edebilmesi şahsî hayata sınır koymakla

mümkün olabilecek, dolayısıyla fedakârlık gerektirecektir. Farklılıkların çokluğuna göre fedakârlık da artacaktır. Elbette iş çekilemez hâle geldiğinde yani karşılıklı olarak yapılacak fedakârlık kalmadığında son çare bu beraberliğin bozulması olacaktır. Ancak, daha önce sanayileşmiş Batı ülkelerinde, son zamanlarda da bizde boşanma oranları ciddi bir yükseliş göstermekte, fedakârlığın, 'hayata sınır koymama' prensipsizliğine kurban edildiği; bunun da aile kurumunu tahrip ettiği görülmektedir. 26 Aralık 2005 tarihli gazetelerde yayımlanan konuyla ilgili bir haber şu şekildedir: "Son 10 yıldaki boşanma oranları evlilikte bir yıl dolmadan 'şipşak boşanmaların' arttığını gösterdi. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından 2004 yılına kadar olan dönemin ekonomik ve sosyal göstergelerinden oluşturduğu 'İstatistikî Göstergeler 1923–2004' isimli yeni yayında Türkiye'deki boşanma istatistiklerine de yer verdi. TÜİK'in verilerine göre, 1993 yılında 27 bin 725 olan boşanma sayısı yüzde 80,7 oranında artarak 50 bin 108'e ulaştı… 2003 yılındaki 50 bin 108 boşanmadan yüzde 93'üne geçimsizlik gerekçe gösterildi." Durumun vahametini ortaya koymak için başka söze gerek yok sanırım.

Mevlânâ'nın bir hikâye kahramanına söylettiği bu konudaki fikirleri ise kısaca şöyledir:

> "Kadının biri kocasına dedi ki: "Ey adamlığı bir adımda aşan! (terk eden)
>
> Bana hiç bakmıyorsun, neden? Ne vakte dek bu horlukta kalacağım?"
>
> Kocası dedi ki: "Boğazına bakıyorum; çıplağım ama elim ayağım var, çalışıp çabalıyorum.
>
> Güzelim, ere kadının boğazına ve elbisesine bakmak farzdır. Ben ikisine de bakıyorum. Bu hususlarda eksiğin, gediğin yok."
>
> Kadın, gömleğinin yenini gösterdi. Pek kaba ve kirliydi.
>
> Dedi ki: "Kabalığından bedenimi yiyor. Kimse kimseye bu çeşit elbise verir mi?"
>
> Kocası: "Ey kadın" dedi, "sana bir sorum var. Ben yoksul bir adamım, elimden ancak bu geliyor.
>
> Doğru, bu çok kaba, çok çirkin, fakat ey düşünceli kadın, bir düşün!
>
> Bu mu daha kötü, yoksa boşanmak mı? Bu mu sana daha kötü geliyor, yoksa ayrılık mı?" *(Mesnevi, 6/1758–1768)*.

Mevlânâ bir evliliğin devam etmesi için asgarî geçim standardını da tespit etmiş gibidir: Lüks olmasa da yeme ve giyinme ihtiyacını karşılamak... Bu imkâna sahip kişiler, başka bir mücbir sebep olmadıktan sonra, boşanmamalı ancak meşru dairede imkânların arttırılması gayreti içine girmelidirler.

Mevlânâ bu dizelerinde asırlar öncesinden boşanmaların en önemli sebebi olan geçim darlığına temas etmektedir. Günümüzde de moda, reklâm ve gelenek-görenek baskısı altında kalan birçok ailede, sonu boşanma ile biten huzursuzluklar baş göstermiştir. Oysa bir karar verilerek aile kurulmuş ve imkânlar ölçüsünde bir geçim sağlanmaktadır. Zaten evlilikte bereket de bulunmakta; hele çocuklar eklenince Rabbimiz onların da rızkını ayrıca göndermektedir. Öyle ise, evin geçiminden sorumlu olan erkeğin didinip çabalaması şartıyla, evde bazı eksikler olsa da buna elbirliği ile sabredilmeli, başka önemli sebepler olmadıktan sonra boşanma yoluna gidilmemelidir. Zira evlilik fedakârlık ister, zorlukları beraber göğüslemeyi gerektirir. Karşılıklı sevgi, saygı, güven ve işbirliği ile -bazı maddî imkânlar eksik olsa bile- atalarımızın deyimiyle, samanlık seyran olabilir. Suiistimaller olmadıktan sonra Mevlânâ'nın deyimiyle en kötü geçim en güzel zannedilen ayrılık ve boşanmadan daha evlâdır.

Mevlânâ bir evliliğin devam etmesi için asgarî geçim standardını da tespit etmiş gibidir: Lüks olmasa da yeme ve giyinme ihtiyacını karşılamak… Bu imkâna sahip kişiler, dediğimiz gibi başka bir mücbir sebep olmadıktan sonra, boşanmamalı ancak meşru dairede imkânların arttırılması gayreti içine girmelidirler.

Netice

Görüldüğü gibi Mevlânâ'dan, sadece tasavvufî konular veya sema değil, günümüz insanlığının ana problemlerinden biri hâline gelen aile kurumunu ıslaha yönelik alacağımız dersler de vardır. Eserlerinde konuyla ilgili başka detaylar olmasına rağmen biz sadece birkaç meseleye temas ettik. İnşaallah Mevlânâ, bu ve benzeri konularda da kendisini sevenlerin ilgisini çeker ve yollarını aydınlatır.

* Y. Y. Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
ayuce@yeniumit.com.tr

Dr. Muhsin TOPRAK *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

İMAN ve Gerektirdikleri

İman, iman edilmesi gereken konularda kalbin emin olması, güven duyması, mutmain olması yani bu hakikatleri tasdik etmesidir. Kalb böyle bir imanın güzelliğini tadar, onunla huzura kavuşur. Bu yüzden kalbin tasdiki imanın rüknü, bunun bir kazıyyeye dönüştürülüp dile dökülmesi yani ikrar da, şartı sayılmıştır.

Dilimizde inanmak anlamında kullanılan iman, kelime anlamının ötesinde içinde daha başka mânâları da barındıran şemsiye kavramlardandır. Bu tür terimler, içinde bulundurduğu diğer mânâlarla birlikte tanımlandıklarında hakikatleri tam olarak ortaya çıkar. Biz bu yazıda iman kavramını, inanmak, marifetullaha ermek, muhabbetullaha ulaşmak, teslim olmak ve tevekkül etmek gibi imanın gerektirdikleriyle birlikte ele almak istiyoruz. Zira insanın tadını alacağı, bütün benliğiyle hissedeceği tahkiki anlamda iman, ancak bunlarla birlikte oluşur. Bu aynı zamanda iman kavramını, dinî hayatımıza pek bir şey katmayan dil düzeyinde tartışmaktan çıkarıp yaşanan bir hadise olarak ele almak anlamına gelmektedir.

İman Tasdiktir

İman, tasdik olarak tanımlanır. Tasdik bir şeyin sıdkını ifade etmek, doğruluğunu beyan etmek, o şeyi doğrulamak demektir. Bu sadece dille olan bir doğrulama değil, kalbin de doğruluğuna inanarak kendisine eşlik ettiği bir doğrulamadır. Bu da bir iz'anla, bir şuur uyanıklığıyla olabilir. Taftazânî; "Tasdikin hakikati, bir iz'an ve kabul ile birlikte kalbde habere ve haber verene bir doğruluk nispetinin meydana gelmesidir." *(Şerhu'l-akâid, s. 152)* sözü ile bunu ifade etmektedir. Bu mânâda iman, kalbin Allah'ı ve Resûlünü doğrulaması, Resûlullah'ın Allah'tan getirdiklerini tasdik etmesidir. Yalnız bu, şüphe ve tereddüt kabul etmeyen, kesin, sarsılmaz, kalbin ve şuurun kuşku duymadığı bir doğrulamadır. Terimin Arap dilindeki kökeni de bu mânâyı gösterir. İman "e-m-n" kökünden gelen bir terimdir. Kelimenin kökeni, emin olmak, güven duymak, mutmain olmak anlamlarına gelir. İman, iman edilmesi gereken konularda kalbin emin olması, güven duyması, mutmain olması yani bu hakikatleri tasdik etmesidir. Kalb böyle bir imanın güzelliğini tadar, onunla huzura kavuşur. Bu yüzden kalbin tasdiki imanın rüknü, bunun bir kazıyyeye dönüştürülüp dile dökülmesi yani ikrar da, şartı sayılmıştır. İkrar dünyevî ahkâmın tatbiki açısından şart görülmüştür.

İman Gerçekten İnanmayı Gerektirir

İmanın tasdik olması, onun aynı zamanda kesin bir inanca dayalı olması anlamına gelir. Zira tasdik, inancın şüpheye yer bırakmayacak biçimde kesinleşmiş hâlidir. İnsan bir şeye, olduğu gibi ve aksine ihtimal vermeyecek, tereddüt hâsıl etmeyecek şekilde inandığında o şeyi tasdik etmiş olur. Nitekim Kur'ân, kalbî doğrulama olmadan sadece söz kalıbına dökülmüş bir ifadenin iman olmadığını ve bu yüzden münafıklarda imanın gerçekleşmediğini şu âyetleriyle açıkça ifade etmektedir: *"İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah'a ve âhiret gününe iman ettik derler, oysa onlar iman etmiş değillerdir."* *(Bakara Sûresi 2/8)* *"Ey şânı yüce Peygamber! Kalbleri iman etmedikleri hâlde ağızlarıyla iman ettik diyenler ve Yahudilerden küfür içinde koşuşturanlar seni üzmesin…"* *(Mâide Sûresi 5/41)*. Yine Kur'ân, bir kısım kimselerin yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan nice âyetleri görmezden gelip yüz çevirdiklerinden bahsettikten sonra, *"Onların çoğu müşrik oldukları hâlde Allah'a iman ederler."* *(Yusuf sûresi 105–106)* buyuruyor. Bu âyette de kalbin itminan içindeki tasdikine dayanmayan zahirî imanın kınayıcı bir dille anlatıldığı görülmektedir.

İnanma, Arap dilinde "i'tikad" kelimesiyle karşılanır. İtikad, bağlamak, düğümlemek anlamına gelen "a-k-d" kökünden türemiştir. Dolayısıyla bu kökten türeyen itikad; bir şeye bağlanmak, inanmak, bir şey hakkında kanaat sahibi olmak anlamlarına gelir. İmanda aslî unsur inanmak olduğundan iman kavramı da bu mânâları içermektedir. İnanmak imanın olmazsa olmaz şartıdır. O olmadan iman olmaz. Ama sadece inanmak da tek başına iman etmeyi ifade etmez. Çünkü iman etmek, inanılan şeylere bağlanmak, marifete ermek, muhabbet duymak, teslim olmak, tevekkül etmek gibi daha başka mânâları da ihtiva eder. İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretleri'nin, imanı tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islâm kelimeleriyle tanımlaması *(el-Âlim ve'l-Müteallim, s. 13)* bu mânâlara dikkat çekmek içindir. Bu çerçevede imanı, insanın bir bütün olarak akıl, kalb, vicdan ve irade gibi unsurlarının birlik içinde ve canlı bir biçimde mukaddes olana veya mukaddes saydığına inanmasını, yönelmesini ve bağlanmasını, O'nunla sürekli alâka kurmasını ifade eden bir terim olarak tanımlayabiliriz.

İman bir defa olup biten bir hâdise değil, sürekli yaşanan bir hâldir. Bu yüzden devamlılık ister, tecdidi, yenilemeyi gerektirir. Çünkü zaman içinde onu zayıflatan unsurlar devreye girer; iman yenilenmezse bir süre sonra yerini küfre bırakabilir. Bu yüzden Allah (cc), *"Ey İman edenler! İman edin."* *(Nisa Sûresi, 4/136)* buyurmakla imanda sürekliliği sağlamanın gerekliliğine işaret etmektedir. Muttakilerin niteliklerini anlatan *"ellezîne yü'minûne bi'l-ğayb - Onlar gayba iman ederler"* *(Bakara Sûresi, 2/3)* âyetinde de imanda yenilenmeye işaret edilmektedir. Buradaki fiil, geniş zaman (muzarî) kalıbı olup teceddüdü ifade eder. Bunlar da gösteriyor ki iman süreklilik ve yenilenme isteyen bir olgudur. Bu da Allah'ı bilmeye, tanımaya, rahmet eserlerini sürekli görmeye yani marifetullaha bağlıdır.

İman Marifeti Gerektirir

Marifet, bilmek, tanımak, bir şeyin bilgisini tanıma veya tecrübe etme yoluyla kazanmak mânâsına gelen bir kelimedir. Ancak marifet, ilimden farklı bir anlamı ihtiva eder. "Mârifet; düşünce ve himmetle, vicdan ve iç tefahhusla elde edilen hususî bir bilgi; ilim ise, okuma, öğrenme, araştırma, terkip ve tahlil yoluyla elde edilen bir müktesebattır. Mârifet; tefekkür, sezi ve iç müşahedeyle ulaşılan ilmin özü demektir. İlmin zıddı cehalet, mârifetinki ise inkârdır." *(F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri 2/140)* Meselâ Hz. Peygamber'i (sallallahu aleyhi ve sellem), üzerine araştırma yapmış bir müsteşrik de bilir, araştırma yapmamış ama ona gönülden bağlı ümmî bir mü'min de bilir. İkisinin bilgilerinde mahiyet farkı vardır. Birincininki ilim anlamında, diğerininki ise marifet anlamında bilgidir.

İlim bir şey hakkındaki nazarî bilgiyi ifade ederken, marifet, o şeyle tanışıklığa dayalı bilgi anlamına gelir. Bir mimar, bir mühendis bina yapmayı nazarî olarak bilebilir ki, bunların bilgisi ilim anlamında bilgidir. Bir usta da bina yapmayı bilir, bu da marifet anlamındaki bilmedir. Çünkü o yaparak öğrenmiştir. Nitekim dilimizde bir şeyi nazarî olarak bilene değil, pratik olarak bilene marifetli denir. Pek çok sahada marifeti olan için "on parmağında on marifet" deyimi kullanılır. Yine dilimizdeki "ilmi, irfanı olan adam" tabiri, nazarî bilgisini pratik hayata yansıtan kimse için kullanılır. Bir kimse bildiklerini ameline yansıtmıyorsa bu kimseye "ilmi var ama, irfandan yoksun" denir. Bir kimse hem nazarî olarak bir şey bilmiyor, hem de davranışları bozuksa ona da "ilimden, irfandan nasibi yok" denilir.

Mârifet; hak yolunun yolcularınca, bilmenin bilenle bütünleşip onun tabiatı hâline gelmesi ve bilenin her hâlinin bilinene tercüman olması mertebesidir Mârifet, dört bir yanımızda çakıp duran isimlerin tecellîlerini görüp sezmek ve bu tecellîlerle aralanan sır kapısının arka-

sında, sıfâtların hayret verici iklimini temâşâ etmektir diye tarif edilmiştir. *(F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri 1/200)* Dolayısıyla marifetullah, Allah'ın nazarî olarak bilinmesini değil, tanımaya dayalı olarak bilinmesini ifade etmektedir. Yani O'nun isim ve sıfatlarının tecellilerine bakarak, rahmet eserlerini seyrederek, kâinatla ve bizle münasebetlerini görerek, O'na yönelerek, O'nu yegâne dost ve yardımcı kabul ederek, tabiri caiz ise, O'nunla hem-dem olarak bilmek demektir. Ârifin Allah'ı bilmesi böyledir.

İlimle marifet arasındaki fark, nazarî akılla amelî akıl arasındaki fark gibidir. "Allah'ı bilmek varlığını bilmenin gayrıdır." sözü de bu farklılığı ifade eder. Bu sözdeki "Allah'ı bilmek", marifet anlamındaki bilgiyi, "varlığını bilmek" ise ilim anlamındaki bilgiyi gösterir. Kur'ân'ın Allah'ı sıfat ve fiilleriyle tanıtmasının sebebi de, bizlerdeki Allah bilgisini nazarî bir bilgi olmaktan çıkarıp mü'minleri marifetullah ufkuna yükseltmek içindir. "İnsan, nazarî olarak inanılması gerekli olan bir kısım hakikatleri kabul edebilir. Ancak, ister ilim adına yapılan araştırmalarda, isterse inanç ve ibadet dünyasıyla alakalı hususlarda olsun, hedefe ulaşmak nazarî akılla değil; amelî akılla mümkün olacaktır." *(F. Gülen, Fasıldan Fasıla 4/ 67)*

İman marifeti gerektirir, ama marifete dayalı bilgi mutlaka iman etmeyi netice vermez. Zira iman, marifetin ötesinde iradî bir yöneliş ve kabulleniştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, bir kısım Ehl-i Kitabın, oğullarını tanıdıkları bildikleri kadar Hz. Peygamber'i (s.a.s.) tanıyıp bildiklerini (ya'rifûne), ama iman etmediklerini haber vermektedir. *(bkz. Bakara Sûresi, 2/146; En'âm Sûresi 6/20)* Yine nankörleri anlatan, *"Onlar Allah'ın nimetlerini biliyorlar (ya'rifûne) sonra da inkâr ediyorlar. Onların çoğu kâfirdirler" (Nahl Sûresi, 16/83)* âyeti sadece bilmenin, tanımanın mutlaka iman etmek anlamına gelmediğini ortaya koyuyor. *"Âyetlerimiz hakkı gösterici olarak onlara geldiğinde 'Bu apaçık bir sihirdir.' dediler. Onlar yakînî olarak bilmelerine rağmen zulüm ve büyüklenme olarak inkâr ettiler." (Neml Sûresi, 27/13-14)* âyeti de, yine kâfirlerin gerçeği yakinî olarak bildikleri hâlde inkâr edebildiklerini açıklıyor. Demek ki, marifetin imana götürmesi, yoldaki engelleri kaldırarak, marifet ufkundan bir kapı açıp muhabbet ufkuna geçmeye bağlıdır.

İman Muhabbeti Gerektirir

İmanın bir diğer gereği muhabbettir. Muhabbet sevmek, istemek demektir. Muhabbet olmadan, sevgi hissi duymadan iman etmek mümkün değildir. "Muhabbet, kalbin Mahbub-i Hakikî ile münasebeti, O'na karşı duyulan, önüne geçilmez şiddetli iştiyakı ifade eder. Muhabbet insanın bütün benliğiyle sevgiliye yönelip O'nunla olması, O'nu duyması ve topyekün başka arzulardan, başka isteklerden sıyrılabilmesiyle tahakkuk eder." *(F. Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, 1/204)* Allah'ı sevmek, O'nun buyruğu altına girmeyi, rızası dairesinde hareket etmeyi netice verir. Yasaklardan kaçınmak da, emirlerini yerine getirmek de sevgiye dayanır. Zira ancak seven sevdiğine itaat eder. Bağlılığı artırmak da sevmeye bağlıdır. Bu sebeple Allah sevgisi mü'min için hayatî öneme sahiptir.

Muhabbet imanın gereklerinden biridir. Bu hem Allah'a iman hususunda hem de diğer iman edilmesi gerekli hususlarda böyledir. *"İnsanlardan kimileri vardır ki, başka şeyleri Allah'a denk tutar ve Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler." (Bakara Sûresi, 2/165)* âyeti imanla sevgi arasında var olan bağı vurgulamaktadır. Zikredeceğimiz şu hadîsler de tahkikî imanda sevginin ne derece önemli olduğunu göstermektedir: *"Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki bir kimse beni ailesinden ve çocuklarından daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz." (Buhari, İman 8)*; "Kimde şu üç haslet varsa o kimse bunlarla imanın tadını tadar; Allah ve Resûlü'nü her şeyden daha çok sevmek, sevdiğini Allah için sevmek ve iman ettikten sonra küfre dönmeyi ateşe atılmaktan daha kötü görmek." *(Buhari, İman 9)*

Allah'ı sevmek, Ona muhabbet etmek, marifetullaha, yani O'nu tanımaya, bilmeye bağlıdır. "Sevgi, mârifetin bağrında boy atar, gelişir; mârifet ilimle ve iç-dış ihsaslarla beslenir. Arif olmayan sevemez; ihsasları kapalı bilgisizler de mârifete eremez." *(F. Gülen, Örnekleri Kendinden Bir Hareket, s. 194)* Bu yüzden Kur'ân, insanlar kendilerine olan ilgisini, şefkat ve merhametini görsün de, Allah'ı sevsinler ve O'na boyun eğip kul olsunlar diye yeryüzündeki ve gökyüzündeki sanat, kudret ve rahmet eserlerini nazara vererek Allah'ı insanlara tanıtmaktadır. *(Mesela bkz. Bakara sûresi, 2/164)* Zira insan ancak tanıdığını sever. Ancak sevgi de daha fazla marifeti netice verir. Çünkü insan sevdiğini daha fazla tanımak ister ve marifet denizine yelken açar. Böylece marifetle muhabbet birbirini besleyen, büyüten iki unsur olur. Sonuçta bunlar insana teslimiyet kapısını açarlar.

İman Teslimiyeti Gerektirir

İmanın gereklerinden biri de teslimiyettir. Teslimiyet kalbî bir fiildir. İmanda asıl olan da kalbin teslimiyetidir. Zahiren teslimiyet imanı göstermediği gibi davranışlardaki bazı kusurlar da teslimiyetsizliği göstermez. Kusurlar insan olmanın muktezasıdır. Teslimiyet olmaksızın bir

imandan bahsetmek söz konusu olamaz. Eğer teslimiyetsiz bir imandan bahsediliyorsa bu, ancak imanın bir unsuru olan inanmak olabilir. Bir kimse Allah'ın varlığına, birliğine inanabilir; fakat inandığı o mukaddes varlığa teslimiyet göstermeyebilir. Bu tıpkı mukaddes olmayan bir şeye inanıp da bağlanmamak gibidir. Nitekim pek çok insanın, teorik olarak Allah'ın varlığına, birliğine inandıkları hâlde, teslimiyet göstermedikleri O'nun rızası dairesinde hareket etmedikleri görülür. Bunun aksi de mümkündür. Yani insan teslimiyet gösterebilir; ama iman etmeyebilir.

Teslimiyet kalbî bir fiil olması hasebiyle kalbin teslimiyeti önemlidir. Yoksa zahirî bir teslimiyetin iman bakımından önemi yoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm birtakım bedevî Arapların "İman ettik." deyişlerini, "Hayır iman etmediniz, siz islâm olduk deyin. Henüz kalblerinize iman girmedi." *(Hucurât Sûresi, 49/14)* cevabıyla reddediyor. Zira onlarda bütün benlikleriyle Rab olarak Allah'a ve resûlü olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bir yöneliş, bir bağlanma, bir tasdik, bir güven duygusu oluşmamış, iman adına hiçbir şeyi derinlemesine duymamış, içlerine sindirememişlerdi. Kendilerinde sadece Hz. Peygamber'in (s.a.s.) siyasî hâkimiyetine bir teslimiyet meydana gelmişti. Bu yüzden de Allah onların sözlerini hakikate irca etti, iman etmediklerini bildirdi.

Allah (cc) yukarıda zikrettiğimiz âyetin peşinden gerçek bir imanın nasıl olması gerektiğini şu şekilde beyan ediyor: *"Allah'a ve Resûlü'ne iman eden, sonra hiçbir zaman şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimseler ancak hakkıyla iman edenlerdir. İmanlarında sadık, samimi olanlar işte bunlardır."* *(Hucurât Sûresi, 49/15)* Bu âyette zikredilen Allah'a ve Resûlü'ne iman, itikadı; şüpheye düşmeme, itikadın kesin olması gerektiğini, yani tasdiki; mal ve canla cihad etme de teslimiyeti anlatmaktadır. Yine, "Ancak âyetlerimize iman edenlere duyurabilirsin ki onlar teslim olmuşlardır." *(Neml Sûresi, 27/81)* âyeti ile "Rab olarak Allah'a, din olarak İslam'a, nebî olarak da Muhammed'e (s.a.s.) razı olanlar imanın tadını tatmıştır." *(Müslim, İman 56)* hadîsi de hakiki imanda, tasdik ile birlikte bir teslimiyetin ve razı olmanın da var olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yani teslimiyet imanda mutlaka var olması gereken bir unsurdur. Bunun bir adım ötesi de tevekküldür.

İman Tevekkülü Gerektirir

Tevekkül Allah'a dayanmak, itimad etmek, nokta-i istinad olarak sadece O'nu görmek demektir. Ancak sebeplere müracaat etmek de insanın görevi olup tevekkül etmeye mâni değildir. Tevekkül teslimiyetin bir neticesi, güven duygusunun bir eseri, imanın bir gereğidir. "İman tevhidi, tevhid teslimi, teslim de tevekkülü iltizam eder." sözü bu hakikate işaret etmektedir. Zira insan ancak güven duyup bağlandığına tevekkül edebilir. Bu çerçevede başkasına değil sadece Allah'a tevekkül edilir, başkası değil sadece Allah'a iman eden kimse tevekkül edebilir. Bu yüzden Allah (cc), "Mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler." *(Âl-i İmran Sûresi, 3/160)* buyurmuştur. Tevekkülün mü'min olanlardan istenmiş olması, bunun mümkün olmasından dolayıdır. Aksi takdirde muhal olan istenmiş olurdu. Allah (cc) muhali istemekten münezzehtir. "Gerçekten iman edenler o kimselerdir ki, Allah anıldığında kalbleri titrer, Allah'ın âyetleri kendilerine okunduğunda imanları artar ve Rab'lerine tevekkül ederler." *(Enfâl Sûresi 8/2)* âyeti de imanla tevekkül arasındaki bağı ifade etmektedir.

İmanın hakikati, itikad, marifet, muhabbet, teslimiyet ve tevekkülle bütünleşen bir tasdiktir. Kulun duygu, düşünce, davranış bütünlüğü içinde mukaddes olana iradî olarak yönelmesi ve bağlanmasıdır. Dolayısıyla mü'minin taklitten kurtulup tahkikî imana ulaşması, sadece bir bilgi seviyesi elde etmesi değildir.

Sonuç

İman sadece inanmak, yalnızca bilmek, tek başına ikrar etmek veya teslimiyet göstermek değildir. İmanın hakikati, itikad, marifet, muhabbet, teslimiyet ve tevekkülle bütünleşen bir tasdiktir. Kulun duygu, düşünce, davranış bütünlüğü içinde mukaddes olana iradî olarak yönelmesi ve bağlanmasıdır. Dolayısıyla mü'minin taklitten kurtulup tahkikî imana ulaşması, sadece bir bilgi seviyesi elde etmesi değildir. Aksine, bilginin düşünce, duygu ve amel ile birleşip, insanın bir bütünlük içinde Allah'a yönelmesidir. Yani yalnızca bilgilerin bu seviyeye erişmesi tahkikî iman için yeterli değildir. Aynı zamanda kulluk şuurunun ve ibadet ü taatın da bu seviyeye ulaşması gerekir. "Zira insan, inancını ancak ibadet ü taatla tabiatının bir parçası ve derinliği hâline getirebilir. Bu sebeple ibadet ü taat yapmayan bir insanın inancı sığdır ve böyle bir insan her an inhiraf etmeye mahkûmdur." *(F. Gülen, Fasıldan Fasıla 4/67)*

* Araştırmacı Yazar
mtoprak@yeniumit.com.tr

Dr. Hasan YENİBAŞ *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Peygamberimiz'in İnsan Unsurunu Verimli Kullanması

Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün bir hayatı tâlim etmek için gönderilmiştir. O, peygamberliğiyle birlikte, devlet başkanı, ordu komutanı, hâkim ve öğretmen gibi pek çok vasfı da aynı anda şahsında bulundurmaktaydı. Özellikle Medine döneminde, devlet yapısının temellerini atarken, toplum olmanın tabiî bir gereği olarak, değişik alanlarda insan istihdam etmiştir. Bu alanları ana hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür: Eğitim-öğretim, irşad ve tebliğ, kâtiplik, elçilik, yargı, maliye, askerî işler, istihbarat/haberleşme, sağlık ve valilik vb. gibi idarî görevler.

Şu bir gerçektir ki, İslâm'ın ilk dönemi itibariyle Peygamberimiz'in elinde yetişmiş bir kadro bulunmuyordu. O, bir vazifeye birisini seçeceği zaman, mevcutlar içerisinden şartları en uygun olanını tercih etmek durumundaydı. Fakat bu durum hep böyle devam etmedi. O bir taraftan toplumun temel taşlarını yerine oturturken, bir taraftan da her alanla ilgili ihtiyaç duyduğu miktarda insan yetiştirmeyi ihmal etmedi. Hz. Peygamber (s.a.s.), sınırlı imkânlar içerisinde mevcudu en iyi ve verimli bir şekilde değerlendirmiştir. Biz bu makalemizde, Peygamber Efendimiz'in tatbikatından hareketle insan istihdamında verimliliği nasıl sağladığı hususunu ele almak istiyoruz.

1. Örnek Olma / Efendimiz'in Aşkın Temsili

Hz. Peygamber'in insan unsurunu verimli kullanmasında en etkili faktör, bizzat kendisidir. O, insanların nasıl olmasını istiyor ve hedefliyorsa, önce bizzat kendisi yaşamış ve fiilî olarak örnek olmuştur. Zaten O'nun örnek olma yönü Kur'ân'da da vurgulanır: "*And olsun, size, Allah'ı ve âhiret gününü umanlara ve Allah'ı çokça zikredenlere Allah'ın Resûlü'nde güzel bir örnek vardır.*" *(Ahzab Sûresi, 33/21)*

Peygamberimiz en güzel örnek ve rehberdir. Biz hayatın her alanında O'na uyarız. Zira bizler için gerçek hayatı O ve diğer nebîler temsil etmişlerdir.

Bizim burada hâssaten belirtmek istediğimiz husus, Peygamberimiz'in genel olarak örnek olması, sahabenin O'na uyma konusundaki isteklerinin yanında Peygamberimiz'in yapılan işlerde bizzat sahabeyle beraber olması ve böylece onların çalışma isteklerinin artmasına vesile olmasıdır. Zira, Peygamber Efendimiz her hususta zirvede bir temsil ortaya koymuş, onun bu temsili insanları çok ciddi motive etmiştir.

Peygamberimiz, mescit yapımında herkesle birlikte kerpiç taşımıştır.[1] Hendek Savaşı öncesi Medine'nin etrafına hendekler kazılırken bizzat kendisi de çalışmıştır. Bu durum sahabenin çalışma iştiyakını artırmıştır.[2] Sahabe, Peygamberimiz'in çalışmasını naklederken, açlıktan karnına taş bağladığını,[3] toprak taşıdığını ve vücuduna toz toprak bulaştığını söyler. Hattâ sahabedeki yorgunluk ve açlığı gördüğü zaman da, onların kuvve-i maneviyelerini takviye için zaman zaman şu şiirleri okumuştur: *"Allah'ım âhiret hayatından başka hayat yoktur. Sen Ensar ve Muhacirleri bağışla"; "Allah'ım Sen olmasaydın biz hidayete eremezdik, namaz kılamaz, zekât veremezdik. Sen üzerimize sekîne indir ve düşmanla karşılaşırsak bizim ayaklarımızı kaydırma."* Sahabe de, *"Biz hayatta kaldığımız sürece cihad etmek üzere Hz. Muhammed'e biat ettik"* sözleriyle bu coşkuya katılmıştır.[4]

Peygamberimiz'in bizzat kendisinin örnek olmasıyla ilgili dikkat çekici bir başka misâli de Huneyn Savaşı'ndan vermek istiyoruz. Bilindiği gibi savaşlar can pazarıdır. Hayatın ölüme en yakın yamaçlarıdır. Bazen zafer kazanılır, bazen bozgun yaşanır. Huneyn Savaşı'nda da Müslümanlar beklemedikleri bir bozgun tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, Peygamberimiz dağılan orduyu toplamak için tek başına ortaya atılmış ve *"Ben Peygamberim yalan yok, Ben Abdulmuttalip'in torunuyum!"* diyerek bozulan orduyu tekrar harp düzenine koymuştur."[5] O, bu sözüyle, Fil Vakası'nda Abdulmuttalip, Allah'ın izniyle sağ-salim kurtulduğu gibi ben de o zâtın torunuyum, diyerek bu badirenin atlatabileceğine işaret ederek onları tekrar toparlanıp kendilerine gelmeleri hususunda motive etmiştir.

2. İstişareye Önem Verme / Katılımcı Yönetim Anlayışı

Sürekli vahyin te'yidi altında olan ve vahiyle beslenen birisi olarak insanların fikirlerine ihtiyaç duymama hususunda en müstağni kişi Peygamberimiz olmalıdır. Ancak bununla beraber O, henüz vahiy gelmemiş hususlarda veya vahyin insan istişaresine bıraktığı hususlarda ashabıyla istişare etmiştir. Peygamberimiz bazen rey ve görüş sahiplerine birer birer düşüncelerini açarak, bazen de görüş sahiplerini bir araya getirerek plân ve projelerini sağlam bir zemine oturtmuş ve böylece fikirlerini bütün bir topluma mâl etmiştir. Yani yapılması gereken işlere, herkesin ruhen ve fikren iştirakini sağlayarak projelerini en sağlam temeller üzerinde gerçekleştirmiştir.

Şûra, İslâm dininin, İslâm toplumunda gerçekleştirmek istediği temel esaslardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm'in Uhud Savaşı'nın hemen akabinde, "İşlerde onlarla istişare et." (Âl-i İmran Sûresi, 3/159) buyurarak Peygamberimiz'e istişareyi emretmesi oldukça mânidardır. İstişârenin açık bir şekilde geçtiği bir diğer âyet de şöyledir: *"Onlar öyle kimselerdir ki Rab'lerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkıyla îfâ ederler ve işlerini istişare ile yürütürler…"* (Şûrâ Sûresi, 42/38) Görüldüğü gibi burada istişare, dinin ana esaslarıyla yan yana zikredilmektedir. *"Meşveret eden güvenlik içindedir."* (Ebû Dâvûd, Edeb 114; Tirmizî, Zühd 39; Edeb 57; İbn Mâce, Edeb 37) diyerek istişarenin istikamet vaat eden atmosferine işaret eden Peygamberimiz, *"İdarecileriniz hayırlı, zenginleriniz cömert olursa ve işleriniz de aranızda istişare ile yürütülürse yerin üstü altından hayırlıdır…"* (Tirmizî, Fiten 78) buyurarak istişareyi yaşanabilir bir toplumun temel dinamikleri arasında saymıştır.

Enes b. Mâlik Peygamberimiz'in bu konudaki tutumunu anlatırken, *"Arkadaşları ile istişareye Hz. Peygamber kadar önem veren bir başkasını görmedim."* der. (Tirmizî, Cihad 34) Hz. Ömer, Peygamberimiz'in Müslümanlarla alâkalı bir meselenin istişaresi için Hz. Ebû Bekir'le birçok geceler baş başa kaldıklarını, bazen (bu istişarelere) kendisinin de katıldığını söyler.[6]

Şurası bir gerçektir ki, istişare sonucu alınan karar, fikrî katkısı olan herkesi sorumlu kılar. Fikri alınanların, kendilerini sorumlu hissederek hileye kaçmayıp ellerinden geleni yapacakları için, alınan kararın müspet neticesi daha garantilidir. Mesuliyet duygusu, ferdî şahsiyetin temeli olması sebebiyle bu istişare prensibinin terbiye edici bir hususiyeti vardır.[7]

Peygamberimiz istişarenin bereketiyle birçok meseleyi hem insanlara mâl etmiş hem de çözmüştür. Bu da insanların verimliliği açısından çok önemlidir. Zira insanlar bir meselede, kendi fikirlerinin de sorulmasından onore oldukları gibi, fikirleri alınan meselelere daha iyi sahip çıkarlar. Bu da verimliliği müspet yönde etkiler.

Peygamberimiz'in bu yöndeki uygulamalarıyla ilgili pek çok misâl olmasına rağmen, biz burada fikir vermesi açısından birkaçına işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Bedir Seferi, baştan sona istişare ile yürütülmüştür. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse Hz. Peygamber, Bedir'de sahabenin ileri gelenleri ve tecrübeli kişilerle dört kez istişare ederek Allah'ın emrini yerine getirdi:

1. Ebû Süfyan komutasındaki ticarî kervanın gelmekte olduğunu duyunca önlerinin kesilmesi hususunda.[8]
2. Kureyş'in, ticarî kafilesini korumak için hareket ettiğini duyduğunda.[9]
3. Bedir'de uygun yer için Hubab b. Münzir'in teklifinde[10]
4. Düşmandan alınan esirler hakkında.[11]

Peygamberimiz buna benzer daha pek çok meselede hep ashabıyla istişare etmiştir. Hattâ Hudeybiye'de olduğu gibi, zaman zaman kritik meselelerde bile eşleriyle de istişare ettiği olmuştur.[12]

Onun bu metodu, sahabenin daha hızlı ve kolay bir şekilde çözümün bir parçası olmasını sağlamıştır. Zira bilinen bir gerçektir ki, çözümün parçası olmayanlar, problemin parçası olabilirler. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise mâhir bir şekilde ve bizlere de misâl teşkil edecek şekilde ashabının görüşlerine değer vermiş ve onları çözümün bir parçası yapmıştır. Böylece onların enerjisini verimli bir şekilde kullanmıştır.

3. Manevî Etkenler / İnanç Faktörünü Değerlendirme

İslâm'ın teklif ettiği hayat tarzı, madde ile manayı, dünya ile âhireti birlikte kucaklayacak şekildedir. İslâm, âhiretten kopuk bir dünya hayatını kabul etmez. Bu bakımdan bir Müslüman'ın tamamen dünya ile ilgili gibi görünen bir işi bile, netice itibariyle âhirete bakan bir yöne sahiptir. Bu da Müslümanların daha şuurlu ve dikkatli bir hayat yaşamalarını sağlar.

Bir Müslüman için en büyük gaye, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu şuuru kazanan bir insan, sürekli O'nun gözetiminde ve denetiminde olduğunu bildiği için, hayatını daha verimli geçirecektir.

Kur'ân'da bu hususla ilgili şöyle buyrulur: *"De ki: Çalışın! Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, mü'minler de görecekler." (Tevbe Sûresi, 9/105)*

Bu âyette de belirtildiği gibi, bir Müslüman yaptığı her işi Allah'ın, Resûlullah'ın ve mü'minlerin teftişine arz etme

şuuru ve ciddiyeti içerisinde, yani itkan şuuruyla yapmalıdır. Hz. Peygamber de bir Müslüman'ın her işini arızasız ve mükemmel yapması gerektiğine işaret ederek şöyle buyurur: *"Allah, her şeyin ihsanla yapılmasını emretmiştir. Öyle ise bir hayvanı boğazlarken, en güzel şekilde kesin. İçinizden kurban kesen kimse bıçağını iyice bilesin ve keseceği hayvanını rahat ettirsin." (Müslim, Sayd 57; Ebû Dâvûd, Edahî 11)*

Gerek haram-helâl düşüncesi, gerek Allah'ın rızasını ve Cennet'i kazanma gayreti veya tek kelimeyle ifade etmek gerekirse "sevap" kazanma arzusu Müslümanların çalışma hayatını olumlu etkileyen faktörlerdendir.

Uhud Savaşı'nda bir adam Peygamberimiz'e gelip şöyle dedi: "*Ben şayet öldürülecek olursam yerim neresidir?*" Peygamberimiz: *"Cennet"* diye cevap verdi. Bunun üzerine adam, elinde yemekte olduğu hurmaları attı ve öldürülünceye kadar savaştı. (Buhârî, Megazî 17)

Görüldüğü gibi Cennet'i kazanma arzusu, bir insanı kolaylıkla canından vazgeçirebilmiştir.

4. Cemaatleşme Prensibi / Ekip Çalışması Yaptırma

Çalışma hayatında en faydalı dinamiklerden biri de ekip çalışmasıdır. Peygamber Efendimiz, toplumun birlik ve beraberliğine büyük önem vermiştir. O'nun hedeflediği toplum, fertleri "bir bedenin uzuvları" gibi birbirine bağlı olan, yani her yönüyle birbiriyle ilgili ve irtibatlı olan ve dağınıklıktan kurtulup cemaat olma hüviyetini kazanmış bir toplumdur.

"Size cemaati tavsiye ederim, ayrılıktan da sakının, zira şeytan iki kişiden uzak durur. Cennet'in ortasını isteyen cemaatten ayrılmasın." (Tirmizî, Fiten 7) *"Allah ümmetimi dalâlet üzere toplamaz. Allah'ın eli cemaat iledir. Cemaatten ayrılan ateşe gider."* (Tirmizî, Fiten 7)

Konuyla ilgili dikkat çekici bazı örnekleri zikretmek istiyoruz. Efendimiz genel olarak her savaşta ayrı bir stratejiyle düşmanın karşısına çıkardı. Bu farklılığın en açık biçimde görüldüğü yerlerden biri Hendek Savaşı'dır. Sahabenin fikrine önem veren Resûlullah (s.a.s.), Selmân-ı Fârisî'ye ait olan Kureyşlilere karşı Medine'nin etrafına hendek kazma teklifini kabul etti. Hendek, şehrin düşman gelebilecek tarafına kazılacaktı. Derinliği ve genişliği de düşman atlılarının geçemeyeceği büyüklükte olacaktı. Ayrıca hendek kazma işinin kısa sürede bitirilmesi gerekiyordu. Allah Resûlü öncelikle keşif yaparak hendek kazılacak hattı belirledi. Daha sonra sahabeyi onar kişilik gruplara ayırdı ve her gruba kırk zirâ'lık (yaklaşık 75 cm.) bir yer düşecek şekilde kazılacak bölgeyi paylaştırdı.[13]

Peygamberimiz'in sahâbeyi gruplara ayırması, yarış havası oluşmasına sebep olmuş ve hendek kazma işinin daha kısa sürede tamamlanmasını sağlamıştır. Hendek kazımı sırasında, sahâbenin zaman zaman koro hâlinde şiir söylemeleri, her türlü sıkıntı ve zorluğa rağmen, çalışma tempolarının yüksek oluşunu göstermektedir. Daha önce de işaret edildiği gibi Peygamberimiz de hendek kazma işinde bizzat çalışarak sahâbenin çalışma şevkini artırmıştır.

Efendimiz topluluk hâlindeki insanların hissiyatını, psikolojisini rantabl değerlendirmiştir. Bu meyanda, savaşlarda her gruba ayrı bir sancak vermiştir. Bilindiği gibi Medine'deki Müslümanlar önce Ensar ve Muhâcir olarak iki grupta değerlendiriliyordu. Ensar ise kendi içinde Evs ve Hazreç olmak üzere iki kabileden oluşmaktaydı. Müslüman olmadan önce birbirine düşman olan bu kabileler, İslâmiyet'ten sonra eski husumetlerini terk etmişlerdi, ama rekabet hissi devam ediyordu. Peygamberimiz savaşa çıkıldığı zaman bu iki kabileye ayrı sancak vermiş ve her grubu kendilerinden birinin komutasında savaştırmıştır.[14]

Konumuzu destekleyecek mahiyette Buhârî'de Mekke fethi kıssası ve Allah Resûlü'nün (s.a.s.) Hz. Abbas'a "Allah'ın ordularını görmesi için Ebû Süfyân'ı vadinin yanında tut." emrine yer verirken şu bilgi zikredilir: Kabileler Hz. Peygamber'le birlikte bölük bölük geçmeye başladı. Bir bölük geçtiğinde Ebû Süfyân, "Kim bunlar?" dedi. Abbas "Bu Gıfâr kabilesidir" dedi. Sonra Cüheyne kabilesi, sonra Süleym kabilesi geçti. Derken eşi görülmemiş bir bölük geçti. Ebû Süfyân "Bunlar kim?" deyince, Abbas "Bu Ensardır." karşılığını verdi. Başlarında sancak ile birlikte Sa'd b. Ubâde vardı. Sonra da Resûlullah (s.a.s.) ve ashâbının bulunduğu bölük geldi. Resûlullah'ın (s.a.s.) sancağı Zübeyr'de idi.[15]

Allah Resûlü (s.a.s.), İslâm toplumunu bir bütün olarak değerlendirdiği gibi, küçük grupların da kendi içlerinde ayrı bir topluluk olma vasfını ortadan kaldırmamıştır. Bu konuda, Abdullah b. Ka'b'ın şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "Allah, Peygamberimiz'e Ensar'ın iki kabilesi olan Evs ve Hazrec'ten biri vasıtasıyla bir lütufta bulunacak olsa, bu onların arasında yarışma vesilesi olurdu. Evsliler, Efendimiz adına ne zaman faydalı bir hizmette bulunsalar Hazrecliler şöyle derlerdi: "Allah'a yemin olsun ki, Evsliler artık Hz. Peygamber nazarında ve İslâm'da hayır yönüyle bizi geçmişlerdir." Onların yaptığı hizmetin bir mislini yapıncaya kadar böyle yakınmaya devam ederlerdi. Aynı şekilde Hazrecliler bir hizmette bulunacak olsa, bu sefer Evsliler aynı şekilde yakınırlardı.[16]

Hayırda yarışmak bir mü'min tavrıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlara hayırda yarışmaları emredilmek-

tedir.[17] Kur'ân'ın ilk muhatapları olan sahabe de bu emri çok iyi kavramış ve hayırlı işler hususunda birbirleriyle yarış içinde olmuşlardır.

5. Teşvik / Motivasyon

"Teşvik"in gayesi, insanları bir konuda isteklendirme ve cesaretlendirmedir. "İnsan"ı çok iyi tanıyan Hz. Peygamber de, raiyeti altındaki insanların verimliliğini artırmak için zaman zaman teşvik metodunu kullanmıştır.

Uhud Savaşı'nın başlarında Resûl-i Ekrem elindeki kılıcı göstererek, "Bu kılıcı hakkıyla kim alır?" diye sordu. Birçok sahabî birden atıldı. Ancak Ebû Dücâne ortaya atılarak, "Nedir onun hakkı yâ Resûlellâh?" diye sorunca, Resûl-i Ekrem, "Hakkı, eğilip bükülünceye kadar onu düşmana sallamandır!" buyurdu.

Bunun üzerine Ebû Dücâne, "Yâ Resûlallâh! Ben bu kılıcı, hakkını vermek üzere alıyorum!" dedi ve Resûlullâh'tan kılıcı teslim aldı.

Ebû Dücâne, elinde Peygamber Efendimiz'in şartlı teslim ettiği kılıç, başında kırmızı sarığı olduğu hâlde müşriklere doğru çalımlı çalımlı yürümeye başladı. Bunun üzerine Allah Resûlü (aleyhi ekmelü't-tehâyâ) sahâbeye şöyle dedi:

"Bu öyle bir yürüyüştür ki, Allah onu, şu yerin (savaşın) dışında hiçbir zaman sevmez!"[18]

Hz. Peygamber bu davranışıyla sahâbeyi yarışa sevk etmiştir. Elinde gösterdiği kılıca herkes talip olmuş; ama O, bu kılıcı Ebû Dücâne'ye vermiştir. Kılıç ona verilince diğer sahâbiler de birer Ebû Dücâne kesilmiş ve onun gibi yiğitlikler göstermişlerdir.

Peygamberimiz teşvik maksatlı olarak zaman zaman şiirden de yararlanmıştır. Bazen bizzat kendisi şiir söyleyerek, bazen de Abdullah b. Revâha ve Hassan b. Sâbit gibi bir şaire söyleterek sahâbenin coşkunluğunu artırmıştır.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin şiir söyleyerek sahâbenin şevkini artırdığı en meşhur hâdise Hendek Savaşı öncesi hendek kazımı sırasında olmuştur. Resûlullah burada, sahâbenin kuvve-i maneviyesini takviye için şiir okumuştur.

Hz. Peygamber ihtiyaç hâlinde Hassân b. Sabit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Mâlik'i çağırıp: "Kureyş'e karşı hicivlerinizi fırlatın. Çünkü bu, onlar için ok yarasından beterdir."[19] diyordu. Bunlar arasında en çok hizmet veren Hassân'dı.

Şiirin o dönemdeki en yaygın iletişim araçlarından biri olduğu düşünülürse, şairlerin İslâm'ın müdafaa ve tebliğinde, Müslümanların kuvve-i maneviyelerini takviye etmede etkili bir teşvik aracı olduğu görülecektir.

Sonuç

Günümüzde her alanda doğru ve verimli çalışma aranmaktadır. Cenab-ı Hakk'ın lütfu, Efendimiz'in özel donanımı ve değişik dinamiklerle birlikte insan unsurunu verimli değerlendirmesi de çok önemli bir husustur. O'nun hayatından tespit edebildiğimiz ilkeler, kolay, anlaşılabilir ve uygulanabilir niteliktedir. Hiç kuşkusuz, bütün uygulamalarının merkezine önce kendisini koyan Peygamberimiz, yapılacak işlerde kendisi de herkesle birlikte, hattâ diğer insanlardan daha fazla gayret ortaya koyarak çalışmış ve bizzat davranışıyla insanlara örnek olmuştur. Kanaatimizce, verimliliğe ve çevresindeki kitleyi harekete geçirmeye vesile olan en önemli faktör de bu olmuştur.

Katılımcı bir yönetim anlayışını benimseyen Peygamberimiz, çevresindeki insanların görüşlerine büyük önem vermiş ve projelerini toplumun benimsemesini sağlayarak uygulamıştır. Bir peygamber olarak, bütün fikirlerini hiç tartışmasız kabul ettirebilecek iken, peygamberlik makamını bir yaptırım aracı olarak kullanmayı tercih etmemiştir. Ekip çalışmasına da büyük önem veren Peygamberimiz, sahabe arasında topluluk fikrini yerleştirmiş ve ferdî hareketlere fırsat vermemiştir.

Hayatın her alanıyla ilgili en güzel ve yanıltmaz örnekleri bırakan Peygamberimiz, çalışma hayatıyla ilgili de prensipler ortaya koymuştur. Bu örnekler, doğru anlaşılması ve uygulanması ölçüsünde toplum hayatı için yanıltmaz bir rehber olacaktır.

*Araştırmacı Yazar
hyenibas@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/381
2. İbn Hişam, *Sîre*, III-IV/146 Ayrıca bkz. Buhârî, Megâzî 30; Müslim, Cihad 125
3. Tirmizî, Zühd 39
4. Buhârî, Cihad 34; Megâzî 30
5. Buhârî, Cihad 52; Müslim, Cihad 77.
6. Hakim, *Müstedrek*, 2/227 Benzer rivâyet için bkz. Tirmizî, Salât 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/26
7. Canan, İbrahim, *Peygamberimiz'in Tebliğ Metotları*, 1/339
8. Müslim, Cihad 83.
9. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/188; Taberî, *Târih*, s. 351
10. İbn Hişam, *Sîre*, I-II/411-412
11. İbn Hişam, *Sîre*, I-II/428-429; Taberî, *Târih*, s. 363
12. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/326
13. Taberî, *Târih*, s. 392 Ayrıca bkz. Hamîdullah, *Hazreti Peygamber'in Savaşları*, s. 118 vd.
14. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/14, 64, 67, 150, 166.
15. Buhârî, Megâzî 48.
16. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV/183
17. Bkz. Bakara sûresi, 2/148.
18. İbn Hişâm, *Sîre*, III-IV/46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/123
19. Müslim, Fezâilu's-sahâbe 157

Doç. Dr. Yener ÖZTÜRK *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Kur'ân-ı Kerim'in her âyeti vecizdir; fakat İbn Mesud Hazretleri'nin "Hayrı ve şerri bundan daha câmî (bir arada zikreden) bir âyet yoktur." diyerek işaret ettiği, Nahl Sûresi'nin 90. âyeti, mâruf ve münkeri hulâsa eden, tek başına mücelletlere sığmayacak bir muhtevayı hâizdir.

HAYIR VE ŞERRİ ÖZETLEYEN AYET

"Allah adaleti, hattâ adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.

(Nahl sûresi, 16/90)

Yüce Allah'ın insanlığa son ve en kapsamlı hitabı Kur'ân-ı Hakîm'de hayır ve şerrin listesi detaylarıyla sunulur. Muhtelif sûrelerde belli münasebetlerle yer alan bu liste Nahl Sûresi'nin 90. âyetinde ise özetleyici bir muhtevayla verilir. Sahabe içinde ilmî derinliğiyle temayüz etmiş bulunan Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a.) bu âyetle ilgili olarak şöyle dediği rivâyet edilir: *"Kur'ân'da hayır ve şerri toptan ifade eden âyet, bu âyettir."*[1]

Ömer b. Abdülazîz'den sonra hutbelerin sonunda okunması âdet hâline gelen bu âyette şöyle buyrulur: *"Allah adaleti, hattâ adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlara vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir."* (Nahl Sûresi, 16/90)

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen bu hususları şimdi sırasıyla ele almaya çalışacağız:

A. Üç Müspet Esas

Islahatçıların idealinde olan güçlü ve erdemli bir toplumu meydana getirmenin temel taşlarını içinde barındıran bu âyetin pozitif esaslarını, sırasıyla adl, ihsan ve i'tâ oluşturur:

1. Adl

Mastar itibariyle 'i'tidal ve istikamet üzere olmak, ölçü ve dengeyi gözetmek, her şeye hakkını vermek ve meyletmek' gibi anlamlara gelen adl, dinî terminolojide, 'her bir hususta ifrat ve tefrit arası orta bir yol tutmak' mânâsını[2] ifade eder.

Kur'ân'da 'adl' şeklinde yer alan bu kelime, dilimizde daha çok 'adalet' mastarıyla kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de sıklıkla yer alan adl kavramı, düşünceden fiile, ondan ahlâka, geniş bir sahayla irtibatlıdır. Nitekim bu âyetteki adl kelimesini böyle bir perspektiften ele alan bazı müfessirlerimiz şöyle demişlerdir: Adl, gerek itikadî, gerek amelî gerekse ahlâkî her bir konuda orta yol (istikamet) üzere olmaktır.[3] Şimdi bu özlü cümleyle anlatılmak istenilenleri kısaca açıklamaya çalışalım:

a. İtikadî açıdan adl: Uluhiyet konusunda -istikametin ifadesi olan- tevhid inancına sarılmak, bu mevzuda inkar veya şirk mülâhazalarına düşmemek. Nitekim, İbn Abbas'a (r.a.) dayandırılan bir rivâyette, onun, 'adl'in başının tevhid-i ilâh olduğu'nu söylediği nakledilir.[4]

b. Amelî açıdan adl: Bu hususu iki ayrı yönden ele almak mümkündür. Birincisi, 'dünya-âhiret ve ceset-ruh arasındaki ölçünün/dengenin gözetilerek hareket edilmesi'dir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de '*Allah'ın sana verdikleriyle âhiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma.*" *(Kasas Sûresi, 58/77)* âyetiyle, dünya-ahiret dengesinin gözetilmesi emredilir. Ceset-ruh arasındaki dengenin korunması için ise Peygamberimiz'in (s.a.s.), "*..(Unutma ki) senin üzerinde cesedinin/bedeninin de hakkı vardır.*' *(Buharî, Savm 55; Müslim, Sıyam 182)* şeklindeki beyanını örnek olarak zikredilebiliriz.

Bu âyetin yorumu münasebetiyle 'ameller hususunda gözetilmesi gereken adl' ile ilgili olarak bazı müfessirlerimiz şöyle demişlerdir: Herhangi dünyevî bir bahaneyle/gerekçeyle ne kulluğu terk etmek ne de ruhbanlık anlayışı içinde âhiret için dünyayı terk etmek.[5]

Amelî adlin diğer yönüyle değerlendirilmesine gelince: Bu, daha çok icrası emredilen vecibelerin yerine getirilme keyfiyetiyle alâkalıdır ki bunu 'eda edilmesi istenen vecibeleri umursamazlık ve aşırılıklara düşmeksizin itidalin temsilcisi olarak yerine getirmek' şeklinde tarif edebiliriz. Nitekim Kur'ân'da, ümmet-i Muhammed'in bu niteliği haiz bir toplum olduğu şöyle ifadelendirilir: *"Sizi işte böyle ümmet-i vasat (orta yolun temsilcisi bir ümmet) kıldık ki (diğer) insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri olasınız." (Bakara Sûresi, 2/143)*

Bugün adl/adalet denince daha çok 'içtimaî adalet' mefhumu üzerinde durulmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki içtimaî adalet, dinin, inanç temelleri üzerinde ibadet ve muamelatıyla bir bütün olarak yaşanmasının neticesinden başka bir şey değildir.

c. Ahlâkî açıdan adl: Yüce Yaratıcı'nın insan fıtratına yerleştirdiği duyguları ifratkâr veya tefritkâr açılımlardan uzak tutarak istikamet çizgisine çekmek. Bu cümleden olmak üzere, bir insanın, potansiyel olarak sahip kılındığı akletme duygusunu, demagoji taşkınlığına veya hiçbir şeye kafa yormama tefritine düşmeksizin *'hikmet'* çizgisinde; mevcut öfke duygusunu saldırganlık veya korkaklığa dönüştürmeksizin *'cesaret/şecaat'* ekseninde; sınır tanımaz bir taşkınlığa veya köreltilmeye açık bulunan şehevî duygusunu meşru daireyle yetinmenin ifadesi olan *'iffet'* yörüngesinde işletmesi gerekir.

Bu örnekler çoğaltılabilir. Seyyid Şerif Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakıf* isimli eserinde insan fıtratında var olan bu duygularla ilgili olarak bir değerlendirme yaptıktan sonra, adlin/adaletin gerçekleşmesinin 'hikmet-şecaat- iffet' üçlüsünün birlikteliğine bağlı olduğunu belirtir.[6]

2. İhsan

Lügatte ihsan kelimesi iki anlamda kullanılır. Birincisi '*ahsenehu*' şeklinde olup bir şeyi güzel yapmak mânâsına gelir. Diğeri ise, '*ahsene ileyhi*' biçiminde olup birisine iyilik etmek mânâsını ifade eder. Dilimizde ihsan daha çok bu ikinci anlamıyla bilinmektedir. Ancak bu âyet her iki mânâyı da içine almaktadır.

Müfessirlerimizin bir kısmı âyetteki bu ifadeyi, farz olan vecibelere ilâveten yapılanlar mânâsında 'nedb veya nevâfil' şeklinde yorumlamışlardır.[7] Böyle bir yorum biraz kapalı ve eksik kalmaktadır. Nitekim bu inceliğin farkında olan müfessir Âlusî şöyle der: Buradaki ihsan, amellerin (iş ve ibadetlerin) lâyıkıyla yerine getirilmesidir ki, bu da amellerin hem kemmiyet (nicelik) hem de keyfiyet (nitelik) yönüyle ilgilidir.[8] Şimdi bu iki yönüyle ihsan mefhumunu ele alalım:

1. Kişinin üzerine farz olarak belirlenmemiş (vacibattan/feraizden olmayan) iş ve ibadetlerinin ihsan şuuruyla alâkasını şöyle izah edebiliriz: Meselâ, inanan bir şahsın ramazan orucu dışında tutmaya çalıştığı oruçları, doğrudan onun ihsan duygusuyla ilgilidir. Çünkü o burada böyle bir şeyi, mecbur tutulmadığı/zorlanmadığı hâlde yapmaktadır. Bu, onun, lütuf ve inâyeti sonsuz olan Rabbe karşı bir vefa duygusu içinde gönlünden gelen bir mukabelenin (ihsanın) ifadesidir. Nitekim, gece boyu ayakları şişinceye kadar Allah'a teveccühte bulunan Peygamber Efendimiz'e (s.a.s.) Hz. Aişe, 'Niçin böyle yapıyorsun ya Rasûlallah,

Allah senin geçmiş gelecek günahlarını affetmiştir.' dediğinde, "*Ben (Rabbine) çokça şükreden bir kul olmayayım mı?*" *(Buharî, Teheccüd 6; Müslim, Münafikîn 79)* şeklinde karşılık vermiştir. Bu durumu başka bir örnekle de ele alabiliriz: Toplumu oluşturan fertler arasında huzur ve dengenin sağlanması hikmetine yönelik olarak adl ölçüleri içinde belli bir miktarı (zekât görevini) farz olarak tayin eden din, 'hayırda israf yoktur' tavsiyesiyle, insanları sürekli olarak ihsan kuşağında (daha fazla hayır anlayışı içinde) hareket etmeye teşvik etmiştir.

2. Yapılan iş ve ibadetler çerçevesinde ihsan kelimesinin keyfiyet yönünden ifade ettiği anlama gelince: Bunu, 'kişinin ister Allah'a, ister kendi hemcinsine karşı isterse diğer canlı varlıklara karşı yerine getirmesi gereken vazifelerini hasen (güzel) bir surette yapması' şeklinde ifade edebiliriz. Bu cümleden olmak üzere insanın sergileyebileceği ihsanı üç kısımda ele alabiliriz:

a. Allah'a karşı ihsanı: Bu anlamdaki ihsanı, Resul-i Ekrem (s.a.s.), '*İhsan, Allah'ı görüyor gibi O'na kulluk yapmandır.*' *(Buharî, Tefsiru sure (31) 2; Müslim, İman 57)* şeklinde dile getirmiştir ki bu 'sonsuz kerem, kemal ve azamet sahibi yüce Allah'a karşı insanın kulluğunu O'nu görüyormuşçasına en güzel bir surette yapması' gerektiğini ifade eder.

b. Hemcinslerine (insanlara) karşı ihsanı: Kişinin hemcinslerine karşı ihsanı, daima onların dünyevî-uhrevî mutluluk ve huzuruna yarayacak şekilde hareket etmesidir. Kur'ân, insanın kendisi dışındakilerle münasebetlerinin huzur ve ahenk içinde yürümesini sağlayacak bir temel/esas olarak belirlediği adalet prensibi üzerine ihsan şuurunu da yerleştirmeyi hedeflemiştir. Böylece din, ifrat ve tefritten uzak kesin ve şaşmaz ölçülerin yanına inceliği ve letafeti de koymuştur. Sözgelimi, adaletin tesisi için infakı emreden İslâm, aynı zamanda bu görevin insanları rencide etmeksizin ve minnet altında bırakmaksızın yerine getirilmesini de istemiştir.[9] Ve yine ilgili prensibiyle katil konusunda ölenin velisine misliyle cezanın uygulanmasını isteme hakkını getiren bu din, müsamaha etmek isteyen herkese kapıları açık tutmuştur; adlin de ötesine geçmek ve böylece içtimaî yaraları tedavi etmek ve fazilet kazanmak isteyenlerin önüne engeller dikmemiştir. Nitekim ihsanı bu açıdan ele alan R. el-İsfehânî, 'İhsan, iyiliğe fazlasıyla, kötülüğe ise daha azıyla karşılık vermektir.' der.[10]

Mevdudî bu âyetteki ihsan kavramının muhtevasına 'cömertlik, hoşgörü, af, merhametli olma, nazik olma, bencil olmama' gibi anlamların da dâhil olduğunu belirttikten sonra, ihsan kavramını adalet kavramı ile birlikte ele alır ve şöyle der: Adalet sağlıklı ve dengeli bir toplumun temeli ise, ihsan onun mükemmele erişmesidir. Bir taraftan adalet, toplumu hakların çiğnenmesi ve zulümden korurken, diğer taraftan ihsan, toplumu zevkli yaşamaya değer bir hâle sokar. İhsan şuurunun oluşmadığı bir toplumda, sevgi, şükran, cömertlik, fedakârlık, samimiyet ve müsamaha gibi hayatı zevkli/yaşanır kılan yüce değerlerin oluşmasını sağlayan insanî nitelikler oluşamaz.[11]

c. Diğer canlı varlıklara karşı ihsanı: Bunu, 'insanın onlarla ilgili olarak yerine getirmesi gerekli olan bir görevi ihsan ruhuyla yapması' şeklinde yorumlayabiliriz. Meselâ, kişinin mülkiyetindeki bir hayvanı, hayatını devam ettirecek kadar doyurması onun için bir görevdir, daha güzeliyle ona muamelede bulunması ise bir ihsandır. Bunun gibi insanın bir hayvanın kesim işini ona eziyet vermeksizin gerçekleştirmeye çalışma gayreti de, ona karşı sergilenmesi gereken ihsan ruhuyla ilgili bir durumdur. Nitekim baş tarafı umum varlıkla, son kısmı ise hayvanata karşı gösterilmesi gereken dikkat ve itina ile ilgili olan bir hadîste şöyle buyrulur: *"Allah her şey hususunda ihsanla muameleyi yazdı (emretti.) Binaenaleyh, (meşru olan) bir katli gerçekleştirdiğinizde onu güzelce (ihsanla) yerine getiriniz. Kestiğiniz bir hayvanın kesimini güzelce (ihsanla) yapınız; sizden biri önce bıçağını bilesin, sonra keseceği hayvanın yanına varsın."* *(Müslim, Sayd, 57; Ebu Davud, Edahî 11; Tirmizî, Diyât 14)*

3. İ'tâ

İdeal bir toplum inşa etmek için Kur'ân'ın üçüncü pozitif esas olarak dikkatlerimize arz ettiği hususlardan birisi de i'tâ'dır. Kelime olarak 'vermek' anlamına gelen i'tâ, Kur'ân dilinde 'ihtiyaç sahibi kişilerin ihtiyaçlarını gidermek için yapılan yardım' mânâsında kullanılır. Burada i'tâ'nın, ihsanın özel bir uygulaması olarak zikredildiği görülmektedir.

Kur'ân'ın 'zi'l-kurbâ' ifadesiyle yakınlara yardımı özellikle zikretmesinin sebebi, onların bu konuda öncelikli olarak düşünülmesine dikkat çekmek içindir. Şu hâlde bundan, 'İmkân sahiplerinin yardımlarını sadece yakınlarına yapması gerekir.' gibi bir anlam çıkarılamaz. Bu yardımlaşma akrabalık taassubuna dayalı bir yardımlaşma olmayıp merkezden muhite doğru genişleyen bir dayanışmadır.

Emredilen her bir verme/yardım türü, gerek akrabalık bağı bulunan insanlar arasında gerekse, toplumun diğer fertleri arasında gönül birliğinin oluşumuna sebepler

açısından katkı sağlayabilecek en etkili yollardan birisidir. Bunun içindir ki, Kur'ân bu hususa çeşitli münasebetlerle vurguda bulunur ve lüzumuna dikkat çeker.

Yerine getirilmesi emredilen bu görevin, kalblerdeki negatif duyguları silip onun yerine sevgi ve şefkate dayalı bir dayanışmanın vesilelerinden birisi olarak fonksiyon icra etmekte olduğu bilinen bir gerçektir. Zira i'tâ/verme, vereni gurur ve kibirden, ona muhtaç durumda bulunanı (verileni) ise, haset ve nefret gibi olumsuz duygulardan temizlemektedir.

Dikkatle baktığımızda art arda zikredilen bu üç kavramın birbirleriyle irtibatlı oldukları görülecektir. Şöyle ki, gerek düşünce gerekse amelî plânda her bir 'güzellik sergileme'nin adı olan ihsan duygusunun gelişebilmesi, ancak, temeli ölçü ve istikamete dayalı 'adl' zemininde mümkün olur. Bunun gibi, yardımlaşma ve vefa duygusunun somut ve üstün bir örneği olan 'i'tâ' da ancak adl zemininde gelişen 'ihsan' şuuru içinde varlık bulabilir.[12]

B. Üç Menfî Husus

Âyet-i kerimenin ikinci kısmı, gerek fert gerekse toplum hayatını tahrip edici tavırları/fiilleri üç kelimeyle dikkatlerimize arz eder. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım:

1. Fahşâ

Lügatte fiil itibariyle 'aşırı gitmek, çirkin olmak ve haddi aşmak' gibi anlamlara gelen bu kelime R. el-İsfehanî'ye göre Kur'ân dilinde 'söz ve fiildeki çirkinliğin büyüklüğü'nü ifade için kullanılır.[13] Fahşâ'yı 'fevâhiş' (fâhiş olanlar) kelimesi ile açıklayan Zemahşerî'ye göre ise bu kelime, 'Allah'ın koyduğu hududu/sınırı aşan'[14] anlamına gelir. Cürcanî ise *Tarifat*'ında bu kelime için şöyle der: Fahşâ, tab'-ı selîmin kendisinden kaçındığı ve akl-ı müstakimin kendisini noksan bulduğu şeydir.[15] Fahşâ'nın anlam alanıyla ilgili olarak yapılan bu tariflerin ortak noktasının, 'gerek söz gerekse fiil bazında haddi aşan taşkınlıklar' olduğunu görürüz. Nitekim bu kelime bizim dilimizde de kullanılır. Sözgelimi biz 'fâhiş fiyat' veya 'fâhiş hata' gibi nitelemelerde bulunuruz. Açıktır ki, bununla, söz konusu noktalardaki aşırılığa dikkat çekmiş olmaktayız.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime "فَاحِشَةً"[16] şekliyle de geçer ki, buralarda doğrudan zina fiilinin fâhiş özelliğini niteleyici bir sıfat olarak kullanılır. Zaten ilgili âyetlerin öncesi ve sonrasına dikkatle bakıldığında bu ifadeyle zina anlamındaki fuhşun kastedildiği açıkça görülür. Ancak, üzerinde durduğumuz bu âyetteki 'el-fahşâ' kelimesi için böyle bir siyak söz konusu değildir. Bu itibarla, burada mutlak bir ifade olarak gelen fahşânın muhtevasına, kelimenin lügat anlamı içerisine girebilecek diğer fâhiş söz ve fiillerin de dâhil edilmesi gerekir. Bunun gibi, A'raf sûresinin "*De ki: Allah fahşâyı emretmez… Rabbim adaleti emretmiştir.*" şeklindeki 28. âyetinde yer alan fahşâ kelimesi de, adl kelimesinin mukabili/zıddı bir anlamda kullanılmıştır. Bu da bize bu kelimenin anlam alanının yalnızca zinayla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Bu âyette geçen *fahşâ* kelimesinin karşılığı tefsirlerimizde genelde 'zina' olarak ele alınır. Tabiatıyla zinaya bakan yönüyle böyle bir yaklaşım isabetlidir; çünkü zina fiili de, 'ırz/namus sınırlarının ihlâli anlamına gelmiş olması bakımından o da bir taşkınlık çeşididir; haddi aşmayı ve aşırı gitmeyi (fahişliği) ifade eder.'[17] Ne var ki, insanın fahşâsı (fâhiş tavırları) içerisinde en yıkıcı olanı zina fiili olsa da o yalnızca bununla sınırlı değildir, zira fahşânın gerek itikadî, gerek ahlâkî gerekse amelî boyutta tezahürleri söz konusudur. Mevdudî, zina gibi, hak ve sınırların ihlâlinin söz konusu olduğu hırsızlık, soygun ve iftira/kazif gibi diğer bir kısım fiillerin de bu kavramın içerisine girdiğini[18] söyler. Zira söz konusu bu fiillerin hepsinde başkalarının hak ve sınırlarına tecavüz söz konusudur.

2. Münker

İnkâr kelimesinin ism-i mef'ûlü olan münker, lügatte 'tanınmayan, yadırganan' anlamına gelir. Nitekim, bu kelimeyle ilgili olarak Tehanevî, 'münker, maruf'un zıddı olup 'şaz' anlamında kullanılan bir kelimedir' der.[19]

Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle 'iyi olarak bilinen, kabul gören' anlamındaki maruf kelimesinin zıddı olarak kullanılan[20] münker kelimesi için çeşitli yorumlar getirilmiştir. Meselâ F. er-Razî bu kelimenin anlam içeriğini geniş bir perspektiften ele alarak, münkerin hem Allah'ı inkâr anlamına, hem de herhangi bir din ve âdette bilinmeyen (yer almayan) bir şey/fiil mânâsına gelebileceğini belirtmiştir.[21] Diğer bir kısım âlimlerimiz de, münkeri belli bir açıdan ele alarak, onu 'işleyenlerin yadırganmasına sebep olan davranışlar' olarak görmüşlerdir.[22] Ayrıca münkeri 'aklın yadırgadığı/garipsediği şey' olarak değerlendirenler de olmuştur.[23] Ragıb el-İsfehanî ise münker için 'çirkinliğine/kötülüğüne sahih akılların hükmettiği fiiller' veya 'çirkin veya güzel görülmesi konusunda aklın tevakkuf etmesiyle (susup durmasıyla) şer-i şerifin çirkinliğine hükmettiği fiiller' şeklinde bir tarif getirir.[24]

Burada, 'münkerin fahşâdan farkının ne olduğu?' gibi bir soru akla gelebilir. Bu âyetle fahşâ ve münker şeklinde bir ayrıma giden Kur'ân, diğer birçok âyetinde ise olum-

suz hususların hepsini doğrudan 'münker' kelimesi altında toplar. Bundan da anlaşılıyor ki, 'her fahşâ aynı zamanda bir münkerdir'[25], şu kadar ki, münker söz ve tavırlar içerisinde başkalarının hak ve hukukunu ihlâl edici olanları burada 'fahşâ' gibi farklı bir isimle zikredilerek bu kısmın -toplumun huzur ve birlikteliğini etkileyici- tehlikelerine ayrıca dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede Ebu Hayyan (v. 654) ise şöyle der: Fahşâ, dünyada haddi (şer'î müeyyideyi) âhirette ise cezayı gerektiren söz ve fiillerdir. Münker tutum ve fiillere gelince bunlar için dünyada cezaî bir müeyyide söz konusu değildir. Bunlar yalnızca âhirette sorumluluk ve cezayı gerektiren söz ve fillerdir.[26]

3. Bağy

Bağy, kök itibariyle 'taleb etmek, bir şeyin peşinde olmak' anlamlarına gelir. Şu kadar ki bağy normal bir talepten ziyade -ister hayra isterse şerre doğru olsun- insanın normalin üstündeki aşırı taleplerini ifade eder. Bu da iki kısımdır. Birincisi, adl sınırından ihsan'a doğrudur ki, bu övgüye layık bir taleptir. İkincisi, hak olandan bâtıla doğrudur ki bu ise zemme müstahaktır.[27]

Şüphesiz ki bu âyette söz konusu edilen bağy, yasaklanmış hususlarla ilgili olup kişinin, bir kısım nefsanî sâiklerle rahatsızlık duyduğu kişi/kişiler hakkında olumsuz arzu ve talepler içine girmesini ifade eder. Bir diğer anlatımla, bu türden bir bağy, kişinin doğrudan fiilî zulüm, i'tidâ ve tuğyânını ifade etmekten ziyade, onun bu fiiller için hazır durumda bulunduğu hâleti belirtir. Nitekim Zemahşerî bu kelimeye 'zulümle (maksada) uzanma isteği'[28] anlamını verir. Bu türden olumsuz duygular içinde bulunanların zulme yönelmeleri kaçınılmaz olur. İşte negatif anlamdaki bağyin kişiyi/toplumları sürüklemiş olduğu böyle bir sonuç itibariyledir ki, umumiyetle tefsirlerimizde bu kelimenin anlamı doğrudan 'azgınlık veya zulüm' olarak verilmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki, pozitif esaslarda birbirini netice verme hâli, burada da geçerlidir. Buna göre, fahşâ, münkerin, münker de bağyin kaynağıdır. Şöyle ki, insanın ölçüsüzlükten kaynaklanan haddi aşkın tavır ve fiilleri (fahşâ), zamanla onda münker olarak isimlendirdiğimiz diğer kötülüklerin hayat bulmasına zemin oluşturur. İnsan fıtratında evrensel doğru ve güzelliklerin aleyhine olarak hükmünü icra eden bu kötü düşünce ve fiiller (münker) ise, nihâyetinde insanı, sonu zulme varan haksız talep ve arzulara (bağye) sevkeder.

Bu izahlar ışığında âyetin açıklamalı mealini şu şekilde arz edebiliriz:

*"**Şüphesiz ki Allah, adli** (düşünce ve fiilde istikamet içinde olmayı), **ihsanı** (gerek yerine getirilmesi istenen vecibeleri güzel bir surette ifa etmeyi, gerekse bu görevlerin ötesinde güzellik ve iyilik sergilemeyi) **ve i'tâyı** (ihsan şuurunun somut ve üstün bir örneği olarak yakınlardan başlamak suretiyle ihtiyaç sahiplerine vermeyi) **emrediyor;** (Ayrıca O) **fahşâyı** (ahlakî sınırları/ölçüleri aşan tavır ve adımları), **münkeri** (dinin ve selim fıtratın tanımadığı her türlü kötülük ve fenalığı) **ve bağyi** (sonu zulme varan haksız istek ve arzular peşinde olmayı) **yasaklıyor. O düşünüp tutasınız diye size** (böyle) **öğüt veriyor.**"*

Sonuç

Hayır ve şerri özetleyen bu âyet, beşerin lehine ve aleyhine olan hususları en özlü şekilde ifade etmekte olup tek başına mücelletlere sığmayacak bir muhtevaya sahiptir. Bu ilahî beyan, pozitif ve negatif altı hususa dikkatleri çekmek suretiyle gerek ferdî, gerekse içtimaî hayatın huzur ve güvenliğini garanti altına alacak emir ve yasakları bildirir.

Kur'ân-ı Kerîm bu âyetiyle bir taraftan dengeli ve sağlıklı bir toplumun dayanağını teşkil eden *adl*, *ihsan* ve *i'tâ* gibi üç önemli esası bildirir, diğer taraftan hem bireyin hem de toplumun emniyetini ihlâl eden *fahşâ*, *münker* ve *bağy* gibi üç tehlikeli adımı gösterir.

*Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
yozturk@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Bkz. Taberî, Câmiu'l-Beyan, Beyrut 1995, 8/213.
2. Cürcanî, Kitabu't-Tarifât, ts., ys., s. 147.
3. Beyzavî, Envaru't-Tenzîl, Beyrut 1988, 1/555.
4. Bkz., Taberî, Camiu'l-Beyan, 8/213.
5. Bkz. Beyzavî, age., I, 555; Alûsî, a.g.e., 8/320.
6. Bkz. Cürcanî, Şerhu'l-Mevâkıf, Mısır tsz., 6/130.
7. Mesela bkz. Zemahşerî, el-Keşşaf, Beyrut 1995, 2/605; Nesefî, Tefsîru'n-Nesefî, İstanbul 1994, 2/697.
8. Âlusî, Rûhu'l-Meanî, Beyrut 1997, 8/321.
9. Bkz. Bakara sûresi, 2/262, 264.
10. İsfehanî, el-Müfredat, İstanbul 1986, s. 171.
11. Mevdudî, Tefhîmu'l-Kur'an, İstanbul 1986, 3/48-49.
12. Bu açıdan yapılmış olan değerlendirmeler için bkz. F. Gülen, Kur'ân'dan İdrake Yansıyanlar, s. 231-233.
13. İsfehanî, el-Müfredat, s.562; Firuzâbadî, el-Kamusu'l-Muhît,Beyrut tsz., 2/293.
14. Zemahşerî, el-Keşşaf, 2/605.
15. Cürcanî, et-Tarifât, s.165.
16. Mesela bkz., Âl-i İmran sûresi, 3/135; Nisa sûresi, 4/15, 19, 22.
17. Tabatabaî, el-Mizan, İran 1972, 12/233.
18. Mevdudî, a.g.e., 3/49.
19. Tehanevî, Keşşafu Istılahati'l-Fünûn, İstanbul 1983, 2/1393.
20. Mesela bkz. Al-i İmran sûresi, 3/104, 110, 114.
21. Razî, Mefatihu'l-Ğayb, Beyrut 2000, 20/82. Keza bkz., Yazır, a.g.e., 5/3118.
22. Bkz. Beydavî, Envaru't-Tenzîl, 1/555; Alûsî, Ruhu'l-Meanî, 8/321.
23. Bkz. Zemahşerî, el-Keşşaf, 2/605; Nesefî, Tefsiru'n-Nesefî, İst., 1994, 2/697.
24. Bkz. İsfehanî, el-Müfredat, s.770.
25. Tabatabaî, el-Mîzan, 12/233.
26. Ebu Hayyan, el-Bahru'l-Muhît, Lübnan 1992, 6/586.
27. İsfehanî, el-Müfredat, s.72.
28. Zemahşerî, el-Keşşaf, 2/605. Keza bkz., Nesefî, Tefsiru'n-Nesefî, 2/697.

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Mü'minlerdeki şevkin semeresi, Mevlâ'ya tevekkül ve itminan; gafillerde geçici sevinçlerin neticesi, bitip tükenme bilmeyen stresler ve anguazlardır. İnanan insanlarda -ekseriyetle- stres görülmez; çünkü, mü'minlerin musibetler karşısında bütün bütün çaresiz kalmaları, hadiselere teslim olmaları, uzun süreli derin boşluklar yaşamaları ve ebedî hüsrana uğramaları söz konusu değildir.

Dinin Ruh Sağlığına Etkisi

Her ne kadar son iki asırdır, dinle psikoloji bilimi arasında çok sağlıklı bir ilişki kurulamadıysa da, özellikle 25–30 yıldır, bu alanda yapılan araştırmalar, dinle ruh sağlığı arasında önemli ilişkilerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüşü, sadece ilahiyat alanında çalışan bilim adamları değil, tıp alanında çalışan bilim adamları da desteklemektedir. Teorik yaklaşımların ötesinde, bu konuda yapılan ampirik çalışmalar da, dindarlık düzeyi (samimi bir inanç, ibadete devam, dua etme, kutsal metinleri okuma, vs.) yüksek olan kişilerin, dindarlık seviyesi düşük olan kişilere oranla psikolojik açıdan daha iyi durumda olduklarını, hayattan daha çok mutmain olduklarını, daha iyimser bir anlayışa sahip olduklarını; buna karşılık daha az stres, depresyon ve kaygıya maruz kaldıklarını, stresle daha iyi bir şekilde başa çıktıklarını ve daha az intihara teşebbüs ettiklerini göstermektedir.

Elbette Batı toplumlarında yapılan bu alan araştırmalarının tümü, farklı sebeplerden dolayı, dindarlıkla ruh sağlığı arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu göstermese de, büyük çoğunluğu dindarlıkla ruh sağlığı arasında olumlu bir münasebetin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alanın en önemli uzmanlarından biri olan Koenig, 2000 yılından önce bu alanda yapılan 700 çalışmadan 500'ünün (% 71) dinle ruh ve beden sağlığı arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu analize göre; 93 çalışmanın 60'ında, dindarlık seviyesi yüksek kişilerin daha az depresyona girdikleri, depresyonu olan kişilerin de daha hızlı iyileştikleri; 68 çalışmanın 57'sinde intihar olaylarının daha az yaşandığı; 69 çalışmanın 35'inde daha az kaygılarının olduğu; 120 çalışmanın 98'inde daha az uyuşturucu madde kullandıkları; 114 çalışmanın 94'ünde psikolojik açıdan daha iyi durumda, daha ümitli ve iyimser oldukla-

rı; 16 çalışmanın 15'inde hayatta daha fazla gaye ve anlam buldukları; 38 çalışmanın 35'inde evliliklerinde daha mutlu oldukları ve eşleriyle iyi geçindikleri; 20 çalışmanın 19'unda daha fazla sosyal destek aldıkları görülmüştür.[1] Elbette bu verileri okurken, Batı toplumu ile onların inandıkları dinin özelliklerini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Ancak sonuçta bir bütün olarak, dinin ruh sağlığı üzerine olumlu tesirlerinin olumsuz etkilerinden daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. İşte bu makalede teorik bilgilerden ziyade, Batı'da (özellikle de ABD'de) bu alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda, dinin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini incelemeye çalışacağız. Bu bağlamda dinî inançla depresyon, intihar, kaygı ile psikolojik iyi hâl arasındaki ilişkileri incelemeye çalışacağız.

Depresyon ve Din

Bilindiği gibi çağımız insanlarını tehdit eden en önemli ruhî hastalıkların başında depresyon gelmektedir. Bugün dünyamızda yaklaşık olarak 100 milyon insanın depresyondan etkilendiği bilinmektedir.[2] Depresyon, özellikle yaşlılar arasında en yaygın hastalıklardan birisidir. Her ne kadar genel nüfus içerisindeki oranı düşük olsa da, hastanede yatan yaşlı hastalar açısından bakıldığında bu oran, % 35'e kadar çıkmaktadır. Bilhassa belli bir kurumda ikamet etmeyen yaşlılarda bu depresyonel semptomlar daha yüksek oranda kendisini göstermektedir.[3] Tedavi edilmediği takdirde de depresyon, hem yaşlılar, hem de onların bulundukları toplum için birtakım olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Zira depresyonel hastalıkların çoğu, muayyen bir tedaviyle sona ermemekte, uzun süre devam eden tedaviden sonra da kolay bir şekilde tekrar ortaya çıkabilmektedir. Depresyonlu hastaların, tedavi görüp çıktıktan sonra da üçte ikisinin, en azından üç ay sonra tekrar depresyon geçirdikleri görülmüştür. Bu durum hem ekonomik açıdan olumsuz etki yapmakta, hem de yaşam kalitesini düşürerek, ölüm oranlarını yükseltmektedir. Zira bir taraftan bu hastaların tedavisi uzun süre devam ederken, diğer taraftan da bunlar fizikî rahatsızlıklar gibi tam olarak iyileşmediklerinden, yaşam kalitelerini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Acaba din ile depresyon arasında ne tür bir ilişki vardır? Diğer bir ifadeyle dinin, depresyonlu hastalar üzerinde olumlu herhangi bir katkısı var mıdır? Bu konuda pek çok araştırması olan Koenig, kiliseye giden kişilerle depresyon arasındaki ilişkiyi araştıran toplam 93 alan araştırmasından 59'unda, dinî ibadetlere daha fazla katılan kişilerde depresyonel düzensizliklerin daha düşük olduğunu ve bu kişilerin daha az depresyonel semptomlar gösterdikleri tespit etmiştir. Bu konudaki en kapsamlı çalışmalardan birini de yine Koenig ve Larson (2001) yapmıştır. Dindarlıkla sağlık arasındaki farklı boyutları inceleyen bu kişiler, bu alanda yapılan 850 çalışmayı değerlendirmişler ve sonuç olarak, dindarlıkla hayattan memnun olma arasında, çalışmaların % 80'inde pozitif bir ilişkinin bulunduğunu, depresyon ve kaygı ile dindarlık münasebetini ele alan çalışmaların üçte ikisinde, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin, dindarlık seviyesi düşük olan kişilere oranla daha az depresyon geçirdikleri ve kaygı duydukları tespit edilmiştir.[4]

Bu alanda yapılan diğer ferdî çalışmaların sonuçları da şöyledir: Koenig ve arkadaşları 111 depresif yaşlı hasta üzerine, yaklaşık bir yıl süren araştırmaları sonunda, sadece kiliseye devam etmekle İncil okuma gibi dinî yaşayışların ötesinde, samimi bir dinî inanç ve hayatın depresyon hastaları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu, yaşlıların yarısının bu zaman zarfında herhangi bir tıbbî tedavi almadan iyileştiklerini tespit etmişlerdir. Araştırmacılar, her ne kadar bu mekanizmanın tam olarak nasıl işlediğini ortaya koyamasalar da, dinî inancın bu hastalara daha iyi bir dünya görüşü kazandırdığını, acının ve ölümün daha iyi anlaşılmasını ve kabullenmesini sağladığını ileri sürmektedirler. Ayrıca dinî inancın, yaşlılara daha güçlü bir "benlik tasarımı" kazandırdığını, yani kendilerinin güçlü ve zayıf yanlarını, kim olduklarını, daha iyi ve doğru tanımalarına ve değerlendirmelerine katkı sağladığını, bunun da sağlığın bozulduğu yaşlılık döneminde oldukça güçlü bir destek olduğunu ifade etmektedirler. Yine din, insanlara içinde bulundukları durum ne olursa olsun, ya da kişiler ne tür sorunlar yaşarsa yaşasınlar, bunların iyileşeceğine dâir bir umut ve duygusal iyileşmeyi sağlayacak motivasyon sağlamaktadır.[5]

Cummings ve arkadaşları, 568 yaşlı üzerinde yaptıkları araştırmada, sosyal destek ve dindarlıkla depresif semptomlar ve fonksiyonel rahatsızlıklar arasında bir ilişki olduğunu, sosyal destek seviyesi yüksek olanlarla dinî faaliyetlere katılma nispeti yüksek olan yaşlılarda, depresyon oranının daha düşük olduğunu, bunun da diğer fizikî yetersizliklere olumlu yönde katkı sağladığını bulmuşlardır. Aynı araştırmacılar, depresyon konusunda ne eğitimin, ne cinsiyetin, ne de evlilik durumunun, dindarlık kadar etkili bir faktör olmadığını belirtmişlerdir.[6]

İbadetin sıklığı ile depresyon arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere Kanada'da 37 bin kişi üzerine yapılan bir araştırmada, ibadete devam sıklaştıkça daha düşük seviyede psikiyatrik düzensizlik, cinnet, depresyon ve sosyal fobiye rastlandığı bulunmuştur. Yine bu araştırmada, hayata bir anlam bulmada, günlük hayatın zorluklarıyla başa çıkmada ve hayatın sıkıntı ve zorluklarına katlanmada dindarlığın önemli bir yerinin olduğu tespit edilmiştir.[7]

Acaba dindarlık, depresyonun azalmasına ya da ortadan kalkmasına nasıl bir katkı sağlamaktadır? Araştırmacılar bunun da nedenini, dinî yerlere devam etmenin ibadet ya da dua sayesinde, cemaat üyeleri arasında birliktelik oluşturmasına bağlamaktadırlar. Bu birliktelik de sonuçta cemaat üyelerine bir güç olarak geri dönmektedir. Cemaat üyeleri birbirlerine sadece manevî açıdan değil, aynı zamanda maddî açıdan da destek sağladıklarından yalnızlık hissi, güçsüzlük, umutsuzluk, gayesizlik gibi olumsuz duygu ve düşünceler azalmakta; bu da fertlerde meydana gelebilecek birtakım psikolojik problemlerin ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle depresyonun sebeplerinden biri olan yalnızlık, toplumdan ve insanlardan uzaklaşma, bağımlılık hissinin azalması veya kaybolması olarak düşünülürse, bütün bunların toplu ibadetler yoluyla ortadan kalkacağı söylenebilir.[8]

İntihar ve Dinî İnanç

Durkheim'in (1858–1917) yaklaşık bir asır önce konuyla ilgili yaptığı araştırmayı günümüzdeki araştırmalar da doğrulamaktadır. Bilindiği gibi Durkheim'in temel tezi, dinî organizasyonların kendi üyeleri için intihara karşı önemli bir koruyucu faktör olduğu yönündeydi. O, bu tezini doğrulamak için Katolikler ile Protestanları karşılaştırmış ve sonuçta, Katolik mezhebine bağlı olan toplumlardaki intihar olaylarının Protestan mezhebine bağlı olan toplumlardaki intihar olaylarından daha az olduğunu bulmuştu. Ona göre bunun en önemli sebebi, dinlerin (ya da mezheplerin) gerçekleştirdiği sosyal entegrasyon ve sosyal düzenlemelerdi. Aynı dine mensup kişiler, sadece inanç açısından değil, diğer ahlâkî konularda, ailevî ve içtimaî işlerde de aynı değerleri paylaşacaklarından, bu homojen yapı onların ruh sağlığına da olumlu yönde etki edecektir.

İntihar teşebbüsleri her yaş döneminde görülse de, bu durum yaşlılar için daha önemli bir problem teşkil etmektedir. Meselâ Amerikalı uzmanlar, kendi toplumlarında, yaşlıların % 10'u ile % 30'unun psikolojik problemleri olduğunu ileri sürmektedir. (Weaver, Koenig, 1996: 496) Yine onlar, eğer bu yaşlılara tedavi uygulanmazsa, yaşlılık dönemindeki intihar olaylarının % 50 artacağını belirtmektedirler. Bununla birlikte Batı toplumlarında intihar, sadece yaşlılar için değil, gençler için de en önemli tehdit unsurlarından birisidir. İntiharla ilişkili davranışların oranı gençler arasında % 4–60 arasında değişmektedir.[9] Aradaki bu büyük istatistikî farklılığın sebebi, intiharla ilişkili davranışların tanımındaki farklılıklardır. Zira bu durum, intiharı düşünmekten gerçekleştirmeye kadar uzun bir süreci kapsamaktadır. İntihara teşebbüsün pek çok nedeni vardır. Bunlara literatürde risk faktörleri denmektedir. Bu risk faktörlerinin başında aile psikopatolojisi, depresyon, uyuşturucu madde kullanımı, saldırganlık ve aile geçmişinden birilerinin intihar etmesi vs. gelmektedir. Bunun ötesinde fertlerin genetik yapıları, fizikî anormallikler, saldırganlık ve fevrîlik, zayıf problem çözme kabiliyeti ve ümitsizlik de intihara sebep hususlardandır. Depresyon erkeklerden çok kadınlar için risk faktörü teşkil etmektedir.[10]

İntiharla dindarlık arasındaki münasebeti inceleyen araştırmaların büyük çoğunluğu, dindarlıkla intihar arasında ters bir ilişkinin olduğunu, yani dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerin daha az intihara teşebbüs ettiklerini veya intihara daha olumsuz baktıklarını ortaya koymuştur. Bilindiği gibi İslâm dini intiharı kesinlikle yasaklarken, diğer dinler de intiharı kabul etmemektedir. Bu alanda yapılan diğer çalışmalar da, dinin depresyona da sebep olan farklı stres kaynaklarıyla başa çıkmada en önemli faktör olduğunu göstermektedir. Dinî inançlarını yerine getiren kişilerin uyuşturucu bağımlılığı, depresyon ve ümitsizlik gibi intihara yol açan risk faktörleri konusunda daha düşük oranlara sahip oldukları bulunmuştur. Diğer taraftan bu alanda yapılan bir araştırma, kiliseye devam etmeyen kişilerde görülen intihar vakalarının, düzenli olarak kiliseye devam eden kişilerden dört kat daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. 25 ülkede yapılan araştırmada dindarlıkla intihar etme arasında ters bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.[11]

Dinin sosyal destek sağlamak suretiyle diğer ruhî hastalıklarda olduğu gibi, intihar vakalarının azalmasında ya da önlenmesinde de önemli bir yeri vardır. Dinî ibadetlere devam eden kişiler, aynı dinden olan kişilerle arkadaşlıkları sayesinde, özellikle ruhî problemlerini hafifletebilmektedirler. Bu da intihar riskini azaltmaktadır. Ayrıca din, kapitalist sistemlerin aksine daha sade bir hayatı tavsiye etmek suretiyle intiharı engelleyebilmektedir. Örneğin dinler fakirlik durumunu (Doğu dinleri ve Hıristiyanlık) ya da dengeli bir hayatı (İslâm dininde olduğu gibi) yüceltmek suretiyle, insanları maddî menfaatlerin çıkmazlarından koruyabilir. Bu inanç şekli de insanların ruh sağlığını korumada önemli katkı sağlayabilir.

Kaygı ve Din

Dinle kaygı arasındaki ilişkiyi inceleyen toplam 76 çalışmanın (bunlardan 69'u alan çalışması, 7'si de klinik çalışmasıdır) 35'inde dindarlık derecesi yüksek olan kişilerde daha az kaygı ve korku unsuru bulunurken, 17'sinde herhangi bir münasebetin olmadığı, 7'sinde karışık ve kompleks ilişkiler olduğu, 10'unda ise, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerdeki kaygı ve korku derecesinin, dindarlık seviyesi düşük kişilere oranla daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmanın en önemli yanlarından birisi de, dindarlıkla kaygı arasındaki münasebeti araştıran top-

lam yedi klinik çalışmadan altısında, kaygıdan kurtulmada dinin çok önemli bir yerinin olduğunun tespit edilmesidir. Özet olarak çalışmaların büyük bir kısmı, dindarlık seviyesi yüksek olan kişilerde daha az kaygı ve korkunun olduğunu ortaya koymaktadır.[12]

Bilindiği gibi insanlardaki en önemli kaygılardan birisi de ölüm kaygısıdır. Büyük ölçüde şahsî kontrolün ötesinde olan ölüm gerçeği, çoğu insanda büyük bir korku ve kaygıya sebep olur. Bununla birlikte, bu ölüm kaygısı kişiden kişiye farklılıklar gösterir. Ölüm kaygısını arttıran ya da eksilten pek çok faktör vardır. Bunların başında dindarlık seviyesi, âhiret hayatına inanç, maneviyat ve yaş gelmektedir. Bu alanda yaşları 18 ile 80 arasında değişen 132 kadın ve 64 erkek üzerinde yapılan bir araştırmada, ölüm kaygısında en belirleyici faktörün psikososyal olgunluk olduğu, bunu ise yaşın takip ettiği bulunmuştur. Yani bu araştırma sonuçlarına göre, psikososyal olgunluk ve yaş seviyesi arttıkça, ölümden korkma ya da kaygıya düşme durumu da o oranda azalmaktadır.[13]

Dinî inanç, tutum ve davranışlar bir taraftan depresyon, intihar, kaygı gibi birtakım olumsuz ruhî durumları engellerken ya da ortadan kaldırırken, diğer taraftan da fertlerin psikolojik açıdan daha iyi olmalarına vesile olmaktadır. İşte yine bu alanda yapılan araştırmalardan birkaç örnek:

İyimserlik ve Din

Dinî inanç ve uygulamalarla ümit ve iyimserlik arasındaki münasebeti araştıran 15 çalışmadan 12'si, önemli derecede olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya koyarken, iki çalışma herhangi bir bağlantının olmadığını ortaya koymuştur. Bu alanda yapılan hiçbir çalışma, dindar kişilerin dindar olmayan kişilerden daha az ümitvar ya da iyimser olduğunu ortaya koymamıştır.[14]

Dinin ruh sağlığına en önemli katkılarından birisi de iyimserlik duygusudur. Peterson, Seligman ve Vaillant 100 Harvard mezunu üzerine yaptığı çalışmasında, gençlik yıllarında kötümser olanların, iyimser görüşlü olanlara oranla, 20–30 sene sonra sağlık açısından daha problemli olduklarını bulmuştur. Yine olumlu kişilik algısına sahip olanlarla, olumsuz kişilik algısına sahip olan kişiler arasında, hayat süresi açısından 7 ile 7,5 yıl arasında bir farkın olduğu bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, olumlu kişilik algısına sahip olan bireylerin diğerlerine oranla 7 veya 7,5 yıl daha fazla yaşadıkları tespit edilmiştir. Araştırmacılar bu durumu, bireylerin yaşama arzusunun gücü ve yaşlılığın olumlu yönlerini ön plâna çıkarma ile açıklamaktadırlar.[15]

İşte bu noktada dinin ruh sağlığına en önemli katkılarından birisi de optimizm yani iyimserliktir. Plante ve arkadaşlarının farklı yerleşim yerlerinden, farklı dinî gruplara bağlı ve farklı öğretim kurumlarına devam eden 242 üniversite öğrencisi üzerine yaptıkları araştırmada, güçlü dinî inanca sahip öğrencilerin, hayatı anlamlandırma, optimizm, diğerlerine yardım etme ve hayatı olumlu bir meydan okuma olarak görme oranları daha yüksek iken, daha az kaygı ve strese maruz kaldıklarını bulmuşlardır.[16] Sonuçta tüm bu olumlu duygu ve düşünceler de fertlerde, daha olumlu bir ruh sağlığının oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Psikolojik İyi Hâl ve Din

Bilindiği gibi, özellikle yaşla birlikte psikolojik açıdan iyi olma durumu (psychological well-being) ya sabit hâle gelmekte ya da daha kötüye doğru gitmektedir. Bu durum erkeklere oranla kadınlarda daha fazla görülürken, kişiden kişiye farklılık da gösterebilmektedir. Zira kimileri yaşlılıkla birlikte yaşanan kronik hastalıklara, zayıflıklara, bağımlılığa daha iyi bir şekilde uyum gösterebilirken, kimileri de bundan olumsuz yönde etkilenebilmektedir. İşte bu noktada araştırmacılar dinî ve manevî hayatın ruh sağlığı açısından önemli katkısının olabileceğini ileri sürmektedirler.

Yapılan araştırmalar, dinî inanç ve uygulamaların tutarlı bir şekilde ve büyük ölçüde hayattan tatmin olma, mutluluk ve moral açıdan iyi olmanın diğer göstergeleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkiyi inceleyen 100 araştırmanın yaklaşık % 80'i bu yapıcı unsurlar arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmaların 10'u dinî inanç ve uygulamalarla psikolojik iyilik arasında muhtemel bir ilişkinin olabileceğini, diğer 9'u da araştırma yapılan kişiler üzerinde dinin gelecekte daha büyük bir psikolojik iyiliğe vesile olabileceğini rapor etmişlerdir.[17]

Kirby, Coleman ve Daley, yaşları 65 ile 95 arasında değişen, toplam 233 yaşlı üzerine yaptıkları araştırmada, yaşlılığın ve yaşlılığın getirdiği birtakım olumsuzlukların, genel olarak olumlu bir psikolojik duruma önemli derecede negatif tesirler yaptığını, ancak dindarlığın ve manevî inançların bu olumsuzlukları gidermede ve psikolojik iyi olma hâlinin devamında doğrudan etkili ya da en azından aracı bir kaynak olduğunu bulmuşlardır. Dinî ve manevî inancın çevreye hâkimiyette, ferdî gelişim ve diğerleriyle olumlu ilişkide güçlü bir etkisinin olduğu görülürken, kendini kabul, hayattan bir anlam bulma ve otonomi konusunda da nispeten daha az etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Aslında bu sonuç, bu alanda yapılan diğer pek çok araştırma sonuçlarını da doğrulamaktadır.[18]

Yine J. S. Levin, K. S. Markides ve L. A. Ray, genç, orta ve ileri yetişkinlerden 375'er kişiden toplam 1.125 kişi üzerinde, dinî ibadetlere devamın psikolojik etkileri konusunda yaptıkları ve 11 yıl süren araştırmalarında iki

önemli sonuca ulaşmışlardır: Dinî ibadetlere katılma ile hayattan memnun olma ve depresyonu önleme arasında önemli ilişkiler vardır. Orta ve ileri yaşlarda dinî ibadetlere devamla hayattan memnun olma arasında bir ilişki bulunurken, depresyonu etkileme açısından da genç nesiller üzerinde ibadetin olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür. Araştırmacılar her ne kadar, dinî ibadetlere devamın hayattan memnun olma konusuna doğrudan bir etkisi olmasa da, zamanla ruhî dengeyi korumada bir kaynak olabileceğini, özellikle de yaşla birlikte dinî katılımın, yaşlıların hayatında esaslı bir anlam oluşturduğunu belirtmektedirler. Bu durum özellikle emeklilikte, sağlık durumlarının kötüleşmesi durumunda ve diğer bazı sebepler dolayısıyla resmî kurumsal işlerden ve rollerden el çekildiği anlarda daha önemli hâle gelmektedir. Özellikle yaşlılık döneminde dinî ibadetlere katılım, yaşlıların hem dinî kurumların kendilerine sağlamış oldukları çeşitli sosyal servislerden faydalanmalarına, hem de "şahsî memnuniyetlere" vesile olmaktadır. Ayrıca ibadetlere devam etmek, kronik ve ciddi stres kaynaklarını azalttığından, fertlerin psikolojik açıdan iyi olmalarına önemli bir kaynak oluşturmaktadır.[19]

Sonuç

Her ne kadar bazıları dinin varlığını kabul etmeyip, onu tamamen saf dışı bırakmaya kalkışsalar da, bunu tarih boyunca başaramamışlardır. Zira din, insan hayatının ayrılmaz en tabiî ve en nüfuz edici gerçeğidir. Dinin fert ve toplum hayatında birtakım ahlakî ilke ve prensipler vasıtasıyla, düzenleyicilik rolünün ötesinde, ruh ve beden sağlığı açısından da oldukça faydalı yönlerinin olduğu yapılan araştırmalarla gün geçtikçe daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bugün başta, her türlü ekonomik, ilmî ve teknolojik gelişmenin zirvesine ulaşmış ülkeler olmak üzere, pek çok ülkede, modern tıbba alternatif çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmaktadır. Bunlar arasında dinin de önemli bir yeri vardır. Zira din, birtakım inanç ve ibadet esaslarıyla birlikte, insanlara sağlıklı bir hayat tarzı sunar, sosyal destek yoluyla içtimaî bütünlüğü ve huzuru teşvik eder, dua yoluyla kaygı ve stresi azaltır, insanlara bir ümit kaynağı teşkil ederek, hayata bir anlam ve gaye katar.

Sonuç olarak, bilim adamlarının büyük bir kısmı, dinin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkisini inkâr etmek bir tarafa, bu durumu modern tıpçıların da dikkate almaları gerektiğini tartışmakta ve doktorların hastalarının dinî inanç ve uygulamalarını göz önüne alarak bu yönde tedavi yöntemleri uygulamaları gerektiğini ileri sürmektedir. Son olarak burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, eğer semavî özünden uzaklaşmış bir din, Batı toplumundaki insanların ruh sağlığına bu kadar önemli bir tesir yapabiliyorsa, en son ve en mükemmel bir dinin, müntesiplerinin ruh sağlığı ne kadar pozitif etkiler yapabileceğini ifade etmek hiç de abartılı bir iddia değildir.

* Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
mkoylu@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Koenig, H. G. (2004). Religion, spirituality, and medicine: research findings and implications for clinical practice. Southern medical journal. 97 (12), s. 1195.
2. http://www.istanbul.edu.tr/iletim/index.php?tm=5&sahypa=habaroka&haberno=6868 04.01.2007.
3. Cohen, A. B. & H. G. Koenig. (2003). Religion, religiosity and spirituality in the biopsychosocial model of health and ageing. Ageing international, 28 (3), s. 220.
4. Hackney, C. H. & G. S. Sanders. (2003). Religiosity and mental health: a meta-analysis of recent studies. Journal for the scientific study of religion, 42 (1), s. 44.
5. Koenig, H. G., L. K. George & B. L. Peterson. (1998). Religiosity and remission of depression in medically ill older patients, ss. 538-541.
6. Cummings, S. M., J. A. Neff & B. A. Hussaini. (2003). Functional impairment as a predictor of depressive symtomatology: the role of race, religiosity, and social support, ss. 25-29.
7. Baetz, M. R. Bowen, G. Jones & T. Koru-Sengul. (2006). How spiritual values and worship attendance relate to psychiatric disorders in the Canadian population. Canadian journal of psychiatry, 51 (10), ss. 654-657.
8. Kennedy, G. J. & Arkadaşları. (1996). The relation of religious preference and practice to depressive symptons among 1,855 older adults. Journal of gerentology, 51b (6), s. 306; Westgate, C. E. (1996). Spiritual wellness and depression. Journal of counseling and development. 75, s. 31.
9. Greening, L. & L. Stoppelbein. (2002). Religiosity, attributional style, and social support as psychological buffers for African American and white adolescents' perceived risk for suicide. Suicide and life-threatening behavior, 32 (4), s. 404.
10. Greening, L. & L. Stoppelbein. (2002). Religiosity, attributional style, and social support as psychological buffers for African American and white adolescents' perceived risk for suicide, ss. 404-405.
11. Weaver, A. J. & H. G. Koenig. (1996). Elderly suicide, mental health professionals, and the clergy: a need for clinical collobation, training, and research, s. 502; Commerford, M. C. & M. Reznikoff. (1996). Relationship of religion and perceived social support to self-esteem and depression in nursing home resident. The Journal of psychology, 130 (1), s. 43.
12. Koenig, H. G. (2001/2002. Religion and medicine II: religion, mental health, and related behaviors. International journal of psychiatri in medicine. 31 (1), s. 100.
13. Rasmussen, C. A. & C. Brems. (1996). The relationship of death anxiety with age and psychosocial maturity. The journal of psychology. 130 (2), s. 143.
14. Koenig, H. G. (2001/2002. Religion and medicine II: religion, mental health, and related behaviors. International journal of psychiatri in medicine. 31 (1), s. 99.
15. Cohen, A. B. & H. G. Koenig. (2003). Religion, religiosity and spirituality in the biopsychosocial model of health and ageing, s. 228.
16. Plante, T. G., S. Yancey, A. Sherman & M. Guertin. (2000). The association between strength of religious faith and psychological functioning. Pastoral psychology. . 48 (5), ss. 406-411.
17. Koenig, H. G. (2001/2002. Religion and medicine II: religion, mental health, and related behaviors. International journal of psychiatri in medicine. 31 (1), s. 99.
18. Kirby, S. E., P. G. Coleman & D. Daley. (2004). Spirituality and well-being in frail and nonfrail older adults, s. 127.
19. Levin, J. S., K. S. Markides & L. A. Ray. (1996). Religious attendance and psychological well-being in Mexican Americans: a panel analysis of three-generations data. The gerentologist. 36 (4), ss. 457-461.

Doç. Dr. H. Hüseyin TUNÇBİLEK*

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Ebu Bekir Bâkıllânî

Bâkıllânî'nin hayatına geçmeden önce, yaşadığı döneme kısaca genel bir bakış atfetmenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Zira kişi zamanının çocuğudur. Etrafında cereyan eden siyâsî, sosyal ve fikrî olaylar, onun ilim hayatını etkileyen önemli unsurlardır.

Bâkıllânî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Son Emevî Halifesi Mervan b. Muhammed'in öldürülmesiyle Emevî Devleti son bulur, hilâfet Abbâsîlerin eline geçer ve Ebu'l-Abbas ilk Abbâsî halifesi olur.

İlk yüz sene (750–847) içerisinde siyasî otoriteyi ellerinde tutan halifeler, daha sonra bu otoriteyi tam olarak koruyamamış, Abbâsî Devleti birçok beyliklere ayrılmıştır. Bu beyliklerden biri de İran'da kendi yönetimini oluşturan ve Bâkıllânî'nin de sıkı bir ilişki içerisinde bulunduğu Büveyhîler'dir (932–1055).

Bâkıllânî'nin yaşadığı bu dönem, siyasî çalkantılarla doludur. Büveyhîler, bir taraftan kendi aralarında istiklâl kavgaları verirken öbür taraftan da diğer bazı beyliklerle savaşmaya devam etmişlerdir. Bununla da yetinmeyerek kendilerine yakınlık gösteren ve -ismen de olsa- bağlı bulundukları halifelerine karşı çıkarak onları ya azletmiş ya da katletmişlerdir.

Bağdat'ta ve diğer yerlerde cereyan eden bütün bu parçalanmalar ve olumsuzluklara rağmen Adududdevle gibi parçalanmış olan devletçikleri bir araya getiren ve güçlü bir Büveyhî Devleti'nin oluşmasını sağlayan devlet adamları da yok değildi. Bu siyasî çalkantılar, dinî ve sosyal hayata da yansımış, Bâkıllânî'nin yaşadığı dönemde Sünnîlerle Şiîler arasında mezhep kavgaları baş göstermiş, Büveyh oğullarının Şiîlikteki aşırılıkları sürtüşmeyi daha da artırmıştır.

Mezhep kavgaları sadece Sünnîlerle Şiîler arasında değil, bazen de Sünnî mezhepler arasında oluyordu. Özellikle Hanbelî âlimlerinin

müteşâbih âyetleri teşbih veya tecsim ifade edecek şekilde yorumlamaları, halkın tepkisine yol açıyor ve fitneye sebep oluyordu. Hattâ aralarında çatışmalar vuku buluyor ve birçok insan ölüyordu.

Sosyal dram bunlarla da bitmiyor, ülke, zaman zaman umûmi felâketler ve musibetlere de maruz kalıyordu. Halk böylesine sıkıntı içerisinde iken devletin başındakiler ve derebeyleri zengin ve konforlu bir hayat sürüyorlardı. Orduya mensup olanlar da maaşlarıyla geçiniyorlar, kesintiye uğradığında ise, vurgun ve talana başvuruyorlardı. Dolayısıyla sosyal tabakalar arasındaki büyük uçurumlar, bu dönemin en bâriz özellikleri içerisinde yer alıyordu.

Bütün bu siyasî karışıklıklara ve sosyal çalkantılara rağmen ilmî, fikrî ve kültürel faaliyetler alabildiğine ilerlemiş ve gelişmiştir. Şüphesiz ki, bunda devlet adamlarının büyük rolü olmuştur. Çünkü her bir devlet reisi ve veziri, sarayında çeşitli ilimlerde söz sahibi âlimlerin bulunmasını iftihar vesilesi addediyor ve bundan büyük bir haz duyuyordu. Halifeler ve emirler âlimlere son derece saygı gösteriyorlardı. Bağdat, ilim ve ulemânın âdeta merkezi hükmündeydi. Ancak bağımsız devletlerin oluşmasıyla birlikte her bir devletin başkenti âdeta bir Bağdat hüviyeti arz ediyor, oralarda ilmin her dalında eşsiz âlimler yetişiyordu.

Şimdi Bâkıllânî'nin hayatından söz edebiliriz.

Bâkıllânî'nin Hayatı

Bâkıllânî'nin asıl ismi Muhammed, babasının adı et-Tayyib, dedesi de Muhammed'dir, dedesinin babası Ca'fer, dedesinin dedesi Kâsım'dır. Künyesi Ebu Bekir, lâkabı Bâkıllânî'dir.

Bâkıllânî'nin biyografisinden bahseden kaynakların tamamına yakını, onun Basra'da doğduğunu ifade etmekle birlikte, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî 4. asrın ilk yarısında (Mîlâdî 10. asrın ilk çeyreği) doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bâkıllânî, Basra mektebinin güçlü âlimlerinden dil, kırâat, edebiyat, kelâm vb. ilimleri tahsil ettikten sonra, kesin tarihi bilinmemekle birlikte ilim tahsili için Bağdat'a yerleşir ve burada ikamet eder.

Bâkıllânî, kelâm, fıkıh, tefsir, hadîs, dil, edebiyat, felsefe, mantık, dinler tarihi, mezhepler tarihi, tasavvuf gibi çeşitli ilimleri içine alan ilmî hareketlerin teşekkül ettiği en canlı en hareketli Hicrî 4. asırda yaşamış bir âlimdir. Adı geçen bütün bu ilimleri tahsil eden Bâkıllânî'nin, özellikle kelâm ilminde ön plâna çıktığı görülür. O, çeşitli dinleri ve mezhepleri çok iyi bildiği için bir taraftan kendi mezhebiyle ilgili prensipler vaz ederken, diğer taraftan muhalif görüşlere karşı vermiş olduğu cevaplarla Ehl-i Sünnetin yaklaşımlarını müdafaa etmiştir. Güçlü hâfızası ve hitabeti, derin ilim ve kültürü, meselelere vukufu ve yapmış olduğu münazaralarda hasımlarına galebesi, asrının âlimlerinin dikkatini çekmiş ve haklı olarak onların "Ehl-i Sünnet'in keskin kılıcı", "ümmetin dili" gibi övgülerine mazhar olmuştur.

Bâkıllânî'nin ilmî şahsiyetini oluşturan en bâriz özelliklerden biri de, nakilcilikten ziyade, orijinal görüşler ve düşünceler serdetmesidir. Bâkıllânî, ilmiyle olduğu gibi takvasıyla da temâyüz etmiş bir âlimdir. Bağdâdî onun her gece yirmi rekât nâfile namaz kıldığını, hazarda ve seferde bunu hiç bırakmadığını zikrederken, İbn Asâkir, Ebu Hâtim el-Kazvinî'nin onun hakkında "Kâdî Ebu Bekir el-Eş'arî'nin takvâ, dine bağlılık, zühd ve iffet olarak açığa vurmadığı şeyler, açığa vurduklarından kat kat fazladır." dediğini kaydeder.

Hocaları ve Talebeleri

Şüphesiz ki, Bâkıllânî'nin bu çok yönlü şahsiyete sahip olmasında, kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarının katkısı büyüktür. Özellikle kelâmda meşhur olan Bâkıllânî, bu ilmi, iki itikat imamından biri olan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin önde gelen talebelerinden İbn Mücâhid et-Tâî ve Ebu'l-Hasan el-Bâhilî'den ders almıştır. O, el-Bâhilî'den usul dersi de almıştır.

Bâhilî, ilminin derinliğine muvâzî olarak takvada da çok ileri idi. Öyle ki, ders verirken bile talebelerinin kendisini görmemeleri için araya perde çekerdi. Bunun sebebi sorulduğunda "Siz, çarşı ve pazarda gaflet ehli kimseleri görüyor, aynı gözlerle bana bakıyorsunuz." cevabını verirdi. O sadece Bâkıllânî, Ebu İshâk el-İsferâyînî ve İbn Fûrek'e yüzünü gösterirdi. Allah'la irtibatı öylesine güçlü idi ki, O'nu düşünürken talebeleri kendisine hatırlatıncaya kadar derslerinin nereye kadar vardığının farkına varamazdı.

Kuşkusuz Bâkıllânî, maneviyat âleminin sultanlarından olan Bâhilî'nin yanı sıra, usul hocası olan Ebu Abdullah eş-Şîrâzî'nin de büyük katkısı söz konusudur. Şîrâzî, Kitap ve Sünnet'e bağlı, şer'î ilimleri iyi bilen meşhur bir tasavvuf şeyhi ve Şâfiî mezhebi fakihidir. Keramet, Ledün ilmi ve irfan sahibidir. Tasavvufun sadece edebiyatını yapanları da tasvip etmez, onların tasavvufu ucuz ele geçirdiklerini ve ucuza sattıklarını söylerdi.

Bunların dışında Bâkıllânî; Ebu Bekir el-Katîî', Ebu Muhammed el-Bezzâz, İbn Bühte, Huseynek lakabıyla bilinen Ebu Ahmed en-Nîsâbûrî ve Sünen sahibi meşhur Dârekutnî'den hadîs dersi, Ebu Bekr el-Ebherî ve Ebu Muhammed el-Kayravânî'den fıkıh dersi, Ebu Ahmed el-Askerî'den de edebiyat ve nakd dersleri almıştır.

Daha başka âlimlerden de çeşitli dersler alan Bâkıllânî, İbn Asâkir'in kaydettiğine göre sayılmayacak kadar talebe yetiştirmiştir. Bunlar çeşitli ülkelere dağılmışlar; çoğu Irak, Horasan ve Mağrib taraflarına giderek buralarda ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Her biri çeşitli disiplinlerde mütebahhir (otorite, allâme) olan bu zatlardan bazıları şunlardır:

1. Kâdî Ebu Muhammed Abdülvahhab b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî.
2. Ebu Zer Abd b. Ahmed el-Herevî.
3. Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. Süleyman el-Fârisî.
4. Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî.
5. Kâdî Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Simnânî.
6. Ali b. Muhammed b. el-Hasen el-Harbî.
7. Kâdî Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Isbahânî.
8. Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Nasr.
9. Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed b. Osman es-Sayrafî.
10. Ebu'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Fâris b. Sehl b. Ebi'l-fevâris.
11. Ebu Ali el-Hasen b. şâzân el-Bezzâz.
12. Samsâmü'd-Devle Ebu Kalicar b. Merzubân.

Resmî Görevleri

Büveyhî hükümdarı Adududdevle ile sıkı bir münasebeti olan Bâkıllânî'nin iki resmî görev aldığı görülmektedir. Bunlardan biri kadılık, diğeri ise Bizans'a elçi olarak gönderilmesidir.

Adududdevle, Bizanslılarla esir değişimi yapacak ve daha başka şeyler görüşecek olan bir heyetin başkanı olarak Bâkıllânî'nin eline bir mektup vererek bugünkü İstanbul'da bulunan Bizans Kralı 2. Basilius'a elçi olarak gönderdi. Bâkıllânî'nin şehre geldiği ve ilmî kişiliği krala bildirildi. Bunun üzerine kral, raiyetinin yaptığı gibi Bâkıllânî'nin de, önünde eğilmesini temin maksadıyla ancak bir kişinin eğilerek geçmesi mümkün olan kapının arkasına kendi tahtını koydurdu. Pratik zekâsıyla durumu kavrayan Bâkıllânî, arkasını dönerek içeri girdi ve kralın bu tuzağını boşa çıkarmış oldu. Daha sonra hem kralla hem de papazlarla dinî konularda başarılı münazaralar yaparak takdir topladı ve kral tarafından kendisine hediyeler verilerek esirlerle birlikte hükümdara gönderildi.

Fıkıhta ve İtikadda Mezhebi

Bâkıllânî'nin hayatından bahseden kaynakların çoğu, onun fıkıhta Mâlikî olduğunu söylerken, Şâfiî olduğunu ileri sürenler de vardır. Hattâ Hanbelî olduğu bile zikredilmektedir.

Bâkıllânî'nin fıkıhta Mâlikî olduğu ağır basmaktadır. Bunun en bâriz delili, çoğu kaynakların onun Mâlikî olduğunu söylemesi ve kendisinden ders alanların Mâlikî olmalarıdır. Bâkıllânî mezheplere o kadar vukuflu idi ki bazıları onun Mâlikî, bazıları da Şâfiî olduğu kanaatindedir.

Bâkıllânî'nin Şâfiî olduğu husundaki görüş, bazen kendisine "Eş'arî" denmesinden kaynaklanmaktadır ki, Şâfiî olan Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ile karıştırılmaktadır.

Bazı fetvâlarının sonunda "Hanbelî" kelimesini yazdığı için kendisine Hanbelî de denmiştir. Bu, onun fıkıhta Hanbelî olduğunu değil, bazı haberî sıfatların yorumunda ve "Kur'ân'ın mahlûkiyeti meselesi" gibi bazı konularda Ahmed b. Hanbel gibi düşündüğünü ifade eder.

Bâkıllânî'nin itikadda Eş'arî olduğu hususunda herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Onun biyografisini ele alan kaynaklarda isim, künye, nisbe ve lâkabının yanı sıra "Eş'arî" olduğu da zikredilir ki, bu onun itikadda mezhebini ifade eder. Bunun en açık örneği, Bağdâdî, İbn Hallikan ve İbn Âsâkir'in, Bâkıllânî'nin tam ismini zikrettikten sonra "Eş'arî mezhebi üzere kelâmcı" ifadesini kullanmalarıdır. İbn Kesir de ondan bahsederken "Eş'arî mezhebi üzere kelâmcıların başı" der.

Kelâm İlmindeki Yeri ve Metodu

İtikadda Eş'arî olan Bâkıllânî, sadece bu mezhebe intisabıyla değil, mezhebin yayılmasında ve müdafaasında öncülük yapanların başında gelmesiyle de tanınır. O, genelde Ebu'l-Hasen El-Eş'arî'nin görüşlerini benimsemek ve temellendirmekle birlikte ondan farklı düşündüğü konular da olmuştur. Eş'arî mezhebinin belli bir sisteme oturmasında etkin rolü olan Bâkıllânî, kelâm ilmine, kendinden önceki kelâmcılarda görmediğimiz bazı prensipler koymuş ve aklî bahisler ilâve etmiştir. Bu prensiplerden birisi, in'ikâs-ı edille yani delilin butlanından medlûlün butlanının lâzım gelmesi meselesidir.

Bâkıllânî'nin Felsefe ve mantığı bildiği hâlde onlara itibar etmediği ve özellikle Aristo mantığını kullanmadığı görülür. Kendisinden sonra gelen Gazâlî, gerek mantığı dışlaması gerekse in'ikâs-ı edilleye kelâm ilminin prensipleri arasında yer vermesi nedeniyle Bâkıllânî'yi eleştirir. Ancak İmam Gazâlî'ye kadar kelâmcıların bu mantıkî prensibi kullandıkları da bir gerçektir.

Bâkıllânî, muarızlarına karşı vermiş olduğu cevaplarda ve onların bâtıl görüşlerini çürütme sadedinde aklî delilleri kullanırken naklî delilleri de ihmal etmemiştir. Cedel metodunda Mu'tezileden istifade eden ve bu metodu iyi kullanan Bâkıllânî, haberî sıfatlar konusunda selefin yolundan gitmiştir.

Kısaca şunu diyebiliriz: Bâkıllânî, naklin ışığı altında aklını iyi kullanan, cedel metodunda çok başarılı olan ve Eş'arî olmasına rağmen çeşitli kelâm ekollerinin mâkul görüşlerini alırken mâkul olmayanları da reddetmekten çekinmeyen önemli bir Ehl-i Sünnet kelâmcısıdır.

Eserleri

Ehl-i Sünnet âlimlerinin önde gelenlerinden olan Bâkıllânî, çeşitli ilimlerde ihtisas sahibidir. Bu sebeple onun muhtelif branşlarda eserler verdiği bir gerçektir. An-

cak eserlerinin bir kısmı kaybolduğu için tamamı bize kadar ulaşmamıştır. Ulaşanların bir kısmı basılmış, bir kısmı ise henüz yazma olarak bazı kütüphanelerde mevcuttur; ancak biz bunların sadece isimlerini zikredeceğiz.

1. Kitâbü't-Temhid (basıldı).
2. Kitâbü'l-İnsaf (basıldı).
3. İ'câzü'l-Kur'ân (basıldı).
4. el-İntisar linakli'l-Kur'ân (basıldı).
5. Kitâbü'l-Beyan ani'l-Fark beyne'l-Mu'cizât ve'l-Kerâmât (basıldı).
6. Hidâyetü'l-Müsterşidin (yazma).
7. Menâkıbü'l-Eimme (yazma).

Bâkıllânî'nin Kayıp Eserleri

1. Kitâbü İkfâri'l-Müteevilin.
2. Kitâbü'l-İbâne an İbtâli Ehli'l-Küfri ve'd-Dalâle.
3. Kitâbü'l-istişhâd.
4. Kitâbü'l-Usûli'l-Kebir fi'l-Fıkh.
5. et-Ta'dil ve't-Tecvir.
6. Şerhu'l-Lüma'.
7. Kitâbü Keşfi'l-Esrâr.
8. Kitâbü'l-Mukaddimât fi Usûli'd-Diyânât.
9. Kitâbü Nakdı'n-Nakd.
10. Kitâbü'l-Îcâz.
11. Kitâbü Dekâikı'l-Kelâm ve'r-Reddu alâ Men Hâlefe el-Hakka mine'l-Evâil ve Müntehılı'l-İslâm.
12. Kitâbü Risâleti'l-Hurra.
13. Kitâbü Cevâbi Ehli Fılıstîn.
14. Kitâbü Fadli'l-Cihâd.
15. Kitâbü'r-Reddi ale'l-Mütenâsihın.
16. Kitâb fi enne'l-Ma'dûma Leyse bişey'.
17. el-Isbahâniyyât.
18. el-Bağdâdiyyât.
19. el-Cürcâniyyât.
20. en-Nîsâbûriyyât.
21. Kitâbü'l-Hudûd fi'r-Reddi alâ Ebî Tâhir.
22. Kitâbü'l-Mesâili'l-Kostantîniyye.
23. Kitâbü'd-Dimâ' elletî Ceret beyne's-Sahâbe.
24. Kitâbü'l-Kesb.
25. Kitâbü'r-Red ale'r-Râfida ve'l-Mu'tezile.
26. Kitâbü'l-İman.
27. Kitâbü'l-Beyan an Ferâidi'd-Din ve şerâi'l-Ahkâm.
28. Muhtasaru't-Takrib ve'l-İrşâdi's-Sağir.
29. Kitâbü't-Tabsıra.
30. Kitâbü İmâmeti Benî Abbâs.
31. Kitâbü Risâleti'l-Emir.
32. Kitâbü Tassarrufi'l-İbâd ve'l-Fark beyne'l-Halkı ve'l-İktisâb.
33. Kitâbü'r-Raddi ale'l-Mu'tezile.
34. Kitâbü'l-Mukni' fi Usûli'd-Din.
35. Kitâbü'l-Ahkâm ve'l-İlel.
36. Kitâbü Emâli İcmâı Ehli'l-Medine.
37. Kitâbü şerhı Edebi'l-Cedel.
38. Kitâbü'l-Mesâil ve'l-Mücâlesâti'l-Mensûra.
39. Kitâbü'l-İmâmeti'l-Kebire.
40. Kitâbü'l-İmâmeti's-Sağîra.
41. Kitâbü'l-Usûli's-Sağîr.
42. Kitâbü Nusreti'l-Abbâs ve İmâmeti benîhi.
43. Mesâil Seele anhâ İbn Abdi'l-Mü'min.
44. Kitâbü'l-Kerâmât.
45. Nakdu'l-Fünûn li'l-Câhız.

Vefatı

Bâkıllânî, 403/1013'te Bağdat'ta vefat etmiş ve namazını oğlu Hasan kıldırmıştır. Önce Tâbık nehri yakınındaki Derbü'l-Mahbus'taki evine defnedilen Bâkıllânî, daha sonra oradan çıkarılıp Bâbu Harb'e nakledilmiştir.

* Harran Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
hhtuncbilek@yeniumit.com.tr

Biblografya

ABDULLAH, Muhammed Ramazan el-Bâkıllânî ve Ârâuhu'l-Kelâmiyye, Bağdat, 1986.
AHMED Emin, Zuhru'l-İslâm, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ty.
BAĞDÂDÎ, Abdül-Kâhir, Usûlü'd-Din, Beyrut, 1401/1981.
BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali, Târihu Bağdad, Lübnan, ty.
BAĞDÂDÎ, İsmâil Paşa, Hediyyetü'l-Ârifin, İstanbul, 1955.
BÂKILLÂNÎ, Muhammed b. et-Tayyib, Temhidü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil, Tahk. Ahmed Haydar, Lübnan, 1414/1993.
BÂKILLÂNÎ, el-İnsâf, Tahk. Ahmed Haydar, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407/1986.
CÜVEYNÎ, Abdülmelik, el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edille fi Usûli'l-İ'tikad, Mısır, 1369/1950.
GAZALÎ, Muhammed, Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka, yy., 1381/1961.
GÖLCÜK, Şerafeddin, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, Kayıhan Yayınevi, İstanbul, 1979.
GÖLCÜK, T.D.V.İ.A., Bakıllânî Mad., C. IV, s. 530, İstanbul, 1991.
HAMEVÎ, Yakut, Mu'cemü'l-Büldân, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.
HASEN, İbrahim Hasen, Târihu'l-İslâm, Kahire, 1987.
HEYET, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.
HİTTİ, K. Philip, Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
İBN ÂSÂKİR, Ali b. el-Hasen, Tebyînü Kezibi'l-Müfteri, Beyrut-Lübnan, 1411/1991.
İBN FERHÛN, İbrahim b. Ali, ed-Dîbâcü'l-Müzehhheb fi Mârifeti Ulemâi'l-Mezheb, yy., ty.
İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed, Mukaddime, Çev. Zakir Kadiri Ugan, M.E.B., İstanbul, 1989.
İBN HALLİKAN, Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-A'yân, Beyrut, ty.
İBN KESİR, İsmâil, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Kahire, 1408/1988.
İBNÜ'L-ESİR, el-Mübârek b. Muhammed, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut, 1399/1979.
İBNÜ'L-İBRÎ, Gregorius, Târihu Muhtasarı'd-Düvel, yy., ty.
İBNÜ'L-İMÂD, Abdülhayy b. Ahmed, Şezerâtü'z-Zeheb, yy., 1399/1979.
İBNÜ'N-NEDİM, Muhammed b. İshaken-Nedim, el-Fihrist, Dâru'l-Mârife, Beyrut-Lübnan, ty.
ÎCÎ, Abdurrahman b. Ahmed, el-Mevâkıf, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ty.
MAHLÛF, Abdurrauf, el-Bâkıllânî ve Kitâbuhu İ'câzü'l-Kur'an, Lübnan, 1973.
MES'ÛDÎ, Ali b. el-Huseyn, Mürûcü'z-Zeheb, Kahire, 1384/1964.
SÜBKÎ, Abdülvahhab, Tabakâtü'ş-şâfiiyye, Kahire, 1324/1909,
SÜYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Târihu'l-Hulefâ, yy., ty.
ZİRİKLÎ, Hayruddin, el-A'lâm, Beyrut, 1969.

İlâhi

İlâhi! Dertliyim dermana geldim,
Devasın isteyu Lokman'a geldim.
Bulunmaz derdimin asla devası,
Kalıp âciz Sana ihsana geldim.
Bu derdin çaresi yanmak yakılmak,
Anınçün ben dahi sûzana geldim.
Gönül mahzundürür hecr ile her dem,
Visal-i yâr için handana geldim.
Mey-i aşk ile mestim ben demâdem,
Bu hal ile acep mestane geldim.
Perişan eyledim aklı bu yolda,
Olup Mecnun gibi divane geldim.
Huzur-u yâr ile iken ezelde,
Anâ iklimine seyrana geldim.
Gelip bu dâr-ı fanide tahayyür,
Tefekkürle gezip hayrana geldim.
Düşüp pervane veş şem'-i celâle,
Sûzî'yim ben dahi çün yana geldim.

Sûzî

İlâhi

Yeter mâmure oldun, bir zaman virane ol, gönlüm!
Hudâ'ya âşina ol, gayrıdan bîgane ol, gönlüm!
Bulanlar genc-i maksudu bulurlar künc-ü viranda,
Harabâbad-ı aşk ol, vâsıl-ı canane ol, gönlüm!
Muhabbet badesiyle mest-i lâyakil olup daim
Cünun-u aşk-ı Mevlâ ile hem divane ol, gönlüm!
Mey-i cezbeyle zahm-ı hane-i aşk u muhabbet ol,
Şarab-ı feyz ile âşıklara peymane ol, gönlüm!
Çıkar kârını başa, himmet et, bu nat'-ı âlemde,
Piyade kalma, gezme serseri, ferzane ol, gönlüm!
Yıkıldıkta yaparlar haneyi çün kim budur âdet,
Bu Nazmî gibi sen de yıkılıp virane ol, gönlüm!

Nazmî

Prof. Dr. Davut AYDÜZ *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Parçalar arasında öylesine bir tenâsüb, tecâvüb ve teâvün vardır ki, âyetler birbirini destekler, birbirinin vuzuhuna yardım ve istîzâhına cevap verir: Parça parça ve ayrı ayrı zamanlarda nazil olduğu halde, parçalar arasındaki sımsıkı münasebetten ötürü sanki bir defada nazil olmuş gibidir.

Bakara Sûresi Örneğinde Kur'ân'da Mânâ Bütünlüğü

Bakara sûresi, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) Medine'ye hicret etmelerinden hemen sonra nâzil olmaya başlamış ve yaklaşık on yıllık bir zaman diliminde vahiy parçaları hâlinde inmeye devam etmiştir. 286 âyet olan Bakara sûresi, Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun sûresidir. Bu sûre, hacim itibariyle Kur'ân'ın 1/12'sini teşkil eder.

Fâtiha sûresi, Kur'ân'ın mefhumunu özetle kapsadığı gibi, Bakara sûresi de Kur'ân'ın hükümlerinin çoğunu ihtiva etmektedir. O, Kur'ân'ın, ayrıntılı bir özeti durumundadır; bu özelliğinden dolayı Fâtiha sûresinden sonra en fazîletli sûre kabul edilmiştir.

Bu sûrenin, Medine'de inen diğer sûreler gibi teşri' (hukuk) yönü ağır basmaktadır. Sûre; namaz, hac, oruç ve zekâta; bütün sadaka ve nafakalara; cihad ve savaş prensiplerine; adam öldürme, içki, fitne, kumar, zina ve diğer büyük günahların yerme ve yasaklamasına; kısas ve misillemenin meşrûluğuna; yetimlere ve onların mallarına; evlenmeye, kadınların özel durumlarına, boşanmaya, iddet, nafaka gibi aile hukukuna; gerek ilme gerekse silâhlı savunmaya ait hükümleri ihtiva eder. Ayrıca bu sûre, hukukla ilgili esas prensipleri belirtmiş, hikmet ile iktisadî yardımlaşma hakkında teşviklerde bulunmuş, fâizi yermiş; karşılıklı borçlanma, adaletli kâtip (noter), şahitlik, rehin gibi konuların prensiplerinden bahsetmiştir. Sûrenin bütün bunlardan bahsetmesinin hikmetlerinden birisi de;

hicretten sonra Medine'de yeni bir toplumun inşâ ediliyor olmasıdır. Onun için bu sûrede toplumu ayakta tutacak hükümler vaz edilmiştir.

Anlatım Düzeni

Kur'ân-ı Kerîm'in tertip ve düzeni, âhenk ve insicamı, onun mucizevî yönlerinden birini teşkil ettiği gibi, ifade tarzı ve anlatım keyfiyeti de beşer karihasını aşan, insan kudretini âciz bırakan bir başka mucizevî yönünü teşkil eder. Kur'ân-ı Kerîm, 23 sene zarfında, değişik olaylar, durumlar, muhataplar karşısında, âyet âyet veya sûre sûre peyderpey inmesine rağmen onun sûreleri, âyetleri ve hattâ kelimeleri arasında birbirine zıt düşen, birbirinin âhengini bozan tek bir ifade, tek bir cümle bulmak mümkün değildir. Onun bütünü, âdeta tek solukta söylenmiş bir şiir gibidir. Bu ise ancak, 23 seneyi bir "an" gibi gören.. geçmişi bugünle, bugünü de yarınla bir arada görüp bilen.. hâsılı zamandan ve mekândan münezzeh bir Zât'ın kelâmı olmakla açıklanabilir. Hâlbuki âyetlerin devamlı sûrette değişen sebep ve hâdiselere göre ceste ceste gönderilmesi, bir yandan konuların mahiyetindeki değişiklik, diğer yandan parçalar arasındaki zaman farkı dolayısıyla irtibatsızlığa sebep olmalıydı. Bunları bir sûre başlığı altında toplamak, normalde, dağınıklığa yol açmalıydı. Hâlbuki ne içinde bulunduğu sûrede, ne de aynı konudaki âyetler bir araya getirildiğinde aralarında herhangi bir tenâkuzun, tutarsızlığın olmadığı görülüyor.

Bu makalede, yukarıda zikrettiğimiz gerçeklerden hareketle, Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun sûresi olan Bakara sûresinin bütünlüğünü göstermeye çalışacağız.

Bakara sûresi; kanaatimize göre bir mukaddime, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.[1]

Yirmi âyet olan Mukaddimede, önce takvâ sahiplerinden ve onların niteliklerinden, arkasından da kâfirlerden ve onların en belirgin özelliklerinden söz ediliyor. Sonra da münâfıklardan, onların gerçek yapılarından ve belirgin özelliklerinden söz edilip, durumları ile ilgili geniş açıklamalarda bulunuluyor.

Birinci bölüm: 21. âyetten başlayıp 167. âyetin sonuna kadar devam ediyor. Bu bölüm; takvâ yolu ile küfür ve nifak yolunu açıklayarak başlıyor. İnsanları, takvâya ulaştıracak olan ibâdet, tevhid, iman ve sâlih amel yoluna davet ediyor. Dalâlet yolunun; ahitleri bozmak, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiğini koparmak ve yeryüzünde fesat çıkartmak olduğunu belirtiyor.

Bundan sonra ise; Hz. Âdem kıssasından söz edilen kısımda bazı hususlar, Hz. İbrahim'den söz eden kısımda bazı konular, kıbleden söz eden kısımda bazı meseleler; zikir, sabır ve şükrü emredip küfrü, küfranı terkten söz eden bölümde de bazı mevzular açıklık kazanmıştır. Bütün bunlar, birinci bölümde ve mukaddimede yer alan meselelerle ilgilidir ve onlara derinlik kazandırmaktadır. Yani takvâ meselesi ve takvâ yolu üzere yürümek, ibâdet ve tevhid konusu ile bunun dışa yansımaları olarak açıklanıyor.

İkinci bölüm: 168. âyetten başlayıp 207. âyette sona eriyor. Bu bölüm; takvâ meselesini daha da pekiştiriyor; fert ve toplum düzeyinde takvânın gerçekleştirilme yollarını çizerek, şükür mefhûmu ve şükür yollarını derinleştiriyor. Bölüm sona ermeden takvâ ile ibâdet ve şükür konuları; sırât-ı müstakîm, sırât-ı müstakîmden sapmak, sapanların izledikleri yol ile ilgili meseleler netlik kazanmış oluyor. Bütün bunlarla birlikte, İslâm'ın bütün rükünlerinden; îman, namaz, zekât, oruç ve hacdan da söz ediliyor.

Üçüncü bölüm, 208. âyetten başlayarak 284. âyette bitiyor. Bu bölümde, insanlar İslâm'a girmeye davet ediliyor; savaşa, aile çevresi ve diğer çevreler arasındaki sosyal ilişkilere, siyasî ve ekonomik meselelere ait konular sunuluyor.

Sonuç bölümü, sûrenin son iki âyetinden oluşuyor (285–286). Bu bölüm, her şeyin îman ve Allah'a yönelmek meselesi ile bağlantısını sağlıyor; bütün bu konularda îman ve Allah'a yöneliş esası üzerinde bilgiler veriyor, eğitiyor ve gerekli açıklamalarda bulunuyor.

Bölümler Arası Benzerlikler

Birinci bölüm

Sûrenin birinci bölümü; bir emir ve bir nehiy ile başlamaktadır: Emir: " يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ - *Ey insanlar! Rabbinize ibadet ediniz..*" (21) âyeti, nehiy ise, yüce Allah'ın: " فَلاَ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَاداً - *Öyleyse sakın Rabbinize eş koşmayın..*" (22) âyetiyle başlamaktadır. Buna göre emir ve nehiy birinci bölümün ilk iki âyetinde yer almaktadır.

Aynı şekilde birinci bölüm yüce Allah'ın: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ أَنْدَادًا - *Öyle insanlar vardır ki Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar..*" (165) buyruğu ile son bulmaktadır. Böylece birinci bölümün başındaki buyruk (22. âyet) ile bölümün sonundaki buyruk (165. âyet) arasındaki ilişki açık olarak görülmektedir.

İkinci bölüm

Birinci bölümün yüce Allah'ın; " يَا أَيُّهَا النَّاسُ - Ey insanlar!" (21) buyruğu ile başladığını gördük. Daha sonra, bu "Ey insanlar" buyruğunu Bakara Sûresi'nde ancak ikinci bölümün ilk âyeti olan 168. âyette ikinci ve son defa görüyoruz.

İkinci bölüm de, birinci bölüm gibi bir emir ve bir nehiy ile başlamaktadır. Emir: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الأَرْضِ حَلاَلاً طَيِّباً - *Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yeyiniz.*" (168) âyeti; nehiy ise: " وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ - *Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz..*" (168) âyetidir.

Sûrenin birinci bölümü, "Ey insanlar" (21) ile başladığı gibi ikinci bölümü de, " يَا أَيُّهَا النَّاسُ - Ey insanlar!" (168) şeklinde başlamakta; hem mukaddime, hem de birinci ve ikinci bölümü yüce Allah'ın: "وَمِنَ النَّاسِ - İnsanlardan kimisi" buyruğu ile başlayan bir fıkra ile sona ermektedir.

Mukaddimenin son fıkrası: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللهِ وَبِالْيَوْمِ الآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ - *Öyle insanlar da vardır ki, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık.' derler, oysa iman etmemişlerdir.*" (8) âyetiyle biterken; birinci bölümün son fıkrası: " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْدَادًا - *Öyle insanlar vardır ki, Allah'tan başkasını Allah'a denk tutar..*" (165) âyetiyle bitiyor.

İkinci bölümün son fıkrası ise: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا - *İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider.*" (204) ve: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللهِ - *İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder.*" (207) âyeti ile bitiyor.

Üçüncü bölüm

Üçüncü bölüm de, birinci ve ikinci bölümler gibi bir emir ve bir nehiy ile başlamaktadır. Emir bütünüyle İslâm'a girmek konusuyla ilgilidir. Nehiy ise şeytanın adımlarına uymaktan sakınmakla ilgilidir ve bu da ikinci bölümün başında gelen nehyin aynısıdır.

Emir: " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً - *Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin.*" (208). Nehiy ise: " وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ - *Şeytanın adımlarını izlemeyin..*" (208).

Birinci bölümde birtakım hususlara temas ediliyor. Bu hususların, ikinci bölümde vârit olacak bazı hususlara hazırlık teşkil ettiğini fark ediyoruz. Âdeta, ikinci bölümde gördüğümüz sıralamaya uygun birtakım hususların, bu sıralamaya uygun bir hazırlığın içinde yer aldığını görüyor gibiyiz.

1. Meselâ, birinci bölümde Yüce Allah: "هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً - *O'dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.*" (29) buyurdu. Bundan sonra ise Hz. Âdem kıssasından söz eden kısım geldi. Burada şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesinden (âyet 34) ve O'nu Cennet'ten çıkarmasından (âyet 36) da söz edilmektedir.

İkinci bölüm ise yüce Allah'ın: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الأَرْضِ حَلاَلاً طَيِّبًا وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ - *Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yeyiniz; fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz..*" (168) buyruğu ile başlamaktadır.

2. İsrailoğullarının bahsedildiği kısımda ise, Allah'ın indirdiklerinin gizlenmesinden ve "birr" (iyilik)'den söz edilmektedir. " وَلاَ تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ - *Hakkı batıla karıştırmayın, bile bile gerçeği gizlemeyin.*" (42); " أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ - *Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa?*" (44).

Diğer taraftan ikinci bölümün birinci kısmında da âyetlerin gizlenmesinden ve "birr"den bahsedildiğini görüyoruz:

" إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللهُ مِنَ الْكِتَابِ - *Allah'ın indirdiği kitaptan bir şey gizleyip onu birkaç paraya satanlar var ya...*" (174); "لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ - *Takvâ, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir...*" (177).

3. Birinci bölümde, İsrailoğullarından söz eden kesimde haksızca öldürmeden söz edilmektedir:

"ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ - *...Evet öyle! Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı.*" (61).

İkinci bölümde de kısastan bahsedildiğini görüyoruz:

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى - *Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı.*" (178).

4. Birinci bölümde, bundan sonra Hz. İbrahim'den söz eden kısım geliyor (âyet 124); bu kısımda hac ibâdetinden bahsediliyor:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى - *Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz!*" (125).

"إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا - *Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur…*" (158).

İkinci bölümün sonlarında da hac ve umreden söz edildiği görülmektedir:

وَأَتِمُّواْ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّهِ - *Haccı da, umreyi de Allah rızası için tamamlayın.*" (196).

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ - *Hac mâlum aylardadır."* (197).

5. Birinci bölüm bize takvâ[2] yolunu şöylece göstermişti: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - *Ey insanlar! Hem sizi, hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz. Böyle yapmakla takvâ sahibi olmayı ümit edebilirsiniz."* (21).

İkinci Bölümde ise takvâ yolunu göstermeyi nasıl tamamlamış olduğunu ve takvâ dâiresine giren hususlara dair etraflı bilgileri görüyoruz. Ayrıca bu bölümde, takvâyı gerçekleştirmek ve ona ulaşmak yolunda birtakım detaylar da açıklanmaktadır:

a) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - *Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece takvâyı, (katilden korunmayı) umabilirsiniz."* (179).

b) كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ - *İşte böylece Allah insanlara, takvâlı olmaları (zararlardan sakınıp korunmaları) için âyetlerini iyice açıklar."* (187).

c) "Birr" âyeti de (177) bu kısımda yer almaktadır. Bu âyet takvâ sahiplerini etraflı bir şekilde tanıtıyor; bu bakımdan yüce Allah'ın: "وَأولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ - *İşte onlardır her türlü azaptan korunan takvâlılar!"* (177) buyruğu ile sona erdiğini görüyoruz.

d) Bundan sonra ise, toplumda takvâyı yerleştirmeye yardımcı bir yol olmak üzere, kısas ile ilgili âyetlerin (178) yer aldığını görüyoruz. Arkasından takvâ sahipleri üzerindeki hakkı belirlemek üzere, vasiyet ile ilgili âyetler geliyor. Bu bakımdan bu âyet: "حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ - *Bu, haksızlık yapmaktan korunan takvâlılar üzerine borçtur."* (180) buyruğu ile son bulmaktadır.

e) Bundan sonra takvânın iki yolunu göstermek üzere oruç ile ilgili âyetler yer almaktadır.

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ - *Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Böylece umulur ki, fenalıklardan korunursunuz."* (183).

f) Daha sonra hilâller (ayın hareketleri) ve evlere kapılarından başka yerlerden girmek hakkında soruların yer aldığı âyet-i kerîme geliyor:

" وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللهَ - *Asıl fazilet, takvâlı (haramlardan sakınan) insanın gösterdiği fazilettir. Öyleyse evlere kapılardan girin. Allah'a karşı takvâlı olun (O'na karşı gelmekten sakının).."* (189).

g) Bundan sonra ise savaş ve infâk ile ilgili âyetler gelmektedir:

Kur'ân-ı Kerîm, 23 sene zarfında, değişik olaylar, durumlar, muhataplar karşısında, parça parça peyderpey inmesine rağmen onun sûreleri, âyetleri ve hattâ kelimeleri arasında birbirine zıt düşen, birbirinin âhengini bozan tek bir ifade, tek bir cümle bulmak mümkün değildir. Onun bütünü, âdeta tek solukta söylenmiş bir şiir gibidir.

"وَاتَّقُوا اللهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ - *Allah'a karşı takvâlı olun (O'na karşı gelmekten sakının) ve bilin ki Allah bu muttakîlerle (sakınanlarla) beraberdir."* (194)

h) Bunların peşinden ise hac ve umre ile ilgili âyetler geliyor. Bunlarda da takvâ ile ilgili şu ifâdeleri görüyoruz:

" وَاتَّقُوا اللهَ - *Allah'a karşı takvâlı olun (O'na karşı gelmekten sakının)."* (196);

" وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الأَلْبَابِ - *Azıklanınız ve biliniz ki azığın en hayırlısı takvâdır, haramlardan korunmadır. Öyleyse Bana karşı takvâlı olun (Bana karşı gelmekten korunun) ey akıl sahipleri!"* (197).

وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللهَ - *Kim geri kalırsa, takvâ dâiresine girdiği (günahlardan korunduğu) takdirde, ona da vebal yok. Allah'a karşı takvâlı olun."* (203).

ı) Nihayetinde ise, bu bölümün sonucunu teşkil eden âyet grubu yer alıyor:

وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالإِثْمِ - *O adama: "Allah'a karşı takvâlı ol da fesat çıkarma!" denildiğinde, kendini benlik ve gurur kaplar ve bu, onu daha fazla günaha sürükler."* (206).

Gerçek şu ki, ikinci bölüm, birinci bölümü tamamlamaktadır. Aynı şekilde rükünleri, yolu ve istikâmeti itibariyle takvâ yolunu göstermek bakımından Bakara sûresinin Mukaddimesini de tamamlamaktadır.

Birinci ve ikinci bölümde, İslâm'ın beş esasının takvâ meselesindeki yerini de öğrenmiş oluyoruz. Görüldüğü gibi Bakara sûresinin mukaddimesi, İslâm'ın rükünlerinden îmanı, namazı ve infâkı zikretmiştir.

İkinci bölüm ise İslâm'ın namaz (177), zekât (177) oruç (183) ve hac (196) hükümlerini dile getirmektedir. Hac, ikinci bölümde bu rükünlerden söz edilen son rükündür. Bundan sonra da İslâm'a toptan girmeyi emreden âyetle başlayan üçüncü bölüm yer almaktadır:

Üçüncü bölüm, *"Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selâmete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin.."* (208) âyetiyle başlayıp, 284'ncü âyetin bitmesi ile sona ermektedir. Bundan hemen sonra da sûrenin sonuç bölümü geliyor.

Üçüncü bölüm, bütün anlatımın anahtarı durumunda olan "Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selâmete girin..." buyruğu ile başlamaktadır. Bu âyet, bütünüyle İslâm'a giriş için bir davettir. İslâm ise akâid, şeâir, ibâdetler, hayat düzeni ve diğer emirlerin toplamıdır. Bundan önceki bölümde görmüş olduğumuz gibi *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder..."* (207). Nefis, hâlisen Allah'a bağlanacak olursa artık İslâm'ın bütün hükümlerine bağlanmaya, bu hükümleri gereğince kavramaya ve bu konuda katıksız olarak Allah'a teslim olmaya hazır hâle gelmiş demektir. İşte bu bölüm, şeytanın adımlarını izlemeyi yasaklayıp, İslâm'ın birçok hükmünü açıklayarak İslâm'a bütünüyle giriş için bir davet olarak gelmiştir.

Öğüt verici bir mukaddimeden sonra bu kısımda, infâka dair birtakım hükümler zikredilmektedir. Bu bölümde ayrıca savaş farîzası vurgulanmakta, içki ve kumara dair hükümler sunulmakta; yetimlere, evliliğe, kadınların aybaşı hâline ve yeminlere dair açıklamalar getirilmekte; boşanma ve aile hayatıyla ilgili hükümler zikredilmekte; siyaset, savaş ve iktisat ile ilgili birtakım hususlar dile getirilmektedir.

Çağdaş dünyanın en büyük problemleri ailede, toplumda, uluslararası meselelerde ve iktisadî sahada yaşanmaktadır. İşte bu bölüm, bunlardan ve benzeri hususlardan söz etmektedir. Bütün bunlar ise, "Ey inananlar, hepiniz birlikte İslâm'a girin." emrinin anlatım düzeni içerisinde yer almaktadır.

Sonuç bölümü

Son iki âyet, sûrenin sonuç bölümünü oluşturur (285–286). Birinci âyette; Allah, mü'minleri kapsamlı bir şekilde nitelendiriyor. Onlar hem tasdik ediyor hem işitiyor hem de itaat ediyorlar. Bununla birlikte onlar kusurlu olduklarının da farkındadırlar. Mağfiret isterler ve Allah'a dönüşü de ikrar ederler. Bu âyet-i kerîme, kapsamlı bir şekilde mü'minlerin niteliklerini takdim etmektedir.

Diğer âyette ise; Allah, Kendisini ve adâletini beyan etmektedir. Arkasından da mü'minlere hem kendi konumlarına, hem de Rab'lerinin celâline uygun şekilde duâ etmelerini öğretmektedir.

Bu iki âyet, bu uzun sûrenin hatimesidir. Sûrede dinin bütün esaslarına temas edildikten sonra sıra mühür basmaya gelmiştir. Sûrenin mukaddimesinde, bu kitaba iman edip onun emirlerini tutacak olanların hidâyet ve felâh bulacakları bildirilmişti; hatimesinde de ona iman eden cemaatin oluştuğu ve oluşan bu cemaate Allah'ın muamelesi bildirilmektedir.[3]

Şimdi başlangıç ile sonuç arasındaki ilişkiyi görelim:

1. Yüce Allah mukaddimede: الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ - *O müttakîler ki gayba inanırlar..."* (3) buyururken, sonuç bölümünde:

كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلاَئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ - *Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine iman etti."* buyurmaktadır.

2. Başlangıç kısmında bulunan:

والَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ - *Hem sana indirilen kitabı, hem de senden önce indirilen kitapları tasdik ederler."* (4) buyruğu, sonuç bölümünde yer alan:

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ - *Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, mü'minler de..."* âyetiyle tam bir ilişki içindedir.

Netice

Makalede zikredilen hususlar, Bakara sûresinin bütünlüğünü, âyetlerinin birbiriyle münasebet içinde olduğunu ve âyetlerinin birbirlerini tamamladığını ortaya koymaktadır. Sûrenin i'câzı gayet açıktır. Zira nüzûlü 10 yıl süren bu uzun sûrenin âyetleri arasında böyle münâsebetler varsa, daha kısa sûrelerinin âyetleri arasında ve sûrelerin kendi aralarında elbette münâsebetler vardır.

* Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
dayduz@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. M. Draz'a göre, bu sûre, bir mukaddime, dört maksat ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Bkz. En Mühim Mesaj KUR'ÂN, (terc. Suat Yıldırım), Ank. 1985, s. 242; Said Havva, el-Esâs fi't-Tefsir, Bakara Sûresi'nin tefsiri.
2. "Takvâ, vikâye kökünden gelir; vikâye de gayet iyi korunma ve sakınma demektir. Dinî ıstılahta takvâ, "Allah'ın emirlerini tutup, yasaklarından kaçınmak suretiyle O'nun azabından korunma cehdi" şeklinde tarif edilmiştir. Lügat ve dinî mânâlarının yanında bazen korku, takvâ tabiriyle; bazen de takvâ, korku sözcüğüyle ifade edilmiştir ki, din kitaplarında, her iki şekilde de kullanıldığını görmek mümkündür. Bkz. M. Fethullah Gülen, Kalbin Zümrüt Tepeleri, İstanbul 2004, 1/76 vd.
3. Suat Yıldırım, Kur'ân-ı Hakîm ve açıklamalı Meâli, Bakara Sûresi meali.

Doç. Dr. Abdülkerim ÜNALAN *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Allah Resûlü (s.a.s.) bir gün, "İki Müslüman kılıçları ile karşı karşıya geldiklerinde, öldüren de öldürülen de cehennemdedir." buyurdu. "Ya Resûlallah! Öldüreni anladık; ama öldürülen kişi neden cehenneme gidecek?" diye sorulunca; "Çünkü o da arkadaşını öldürmeye kararlıydı." dedi."

(Müslim, Fiten 14; İbn Mace, Fiten 11)

Ahlâksızlıkları önlemek devletin asıl görevidir. Hatta bu sorumluluğunu yerine getirmek için, cezaî müeyyideler de kullanmalıdır. Fert, hırsızı cezalandıramaz, zina edene hadd tatbik edemez.. evet o, cezaî müeyyidelerden hiçbirini kendi adına kullanamaz. Aksi hâlde anarşi olur; sokağa dökülen herkes, önüne gelene ceza tatbik etmeye kalkarsa, nizam adına kargaşa hâkim olur.

İnsanoğlunun sahip kılındığı yüksek değere gerek Kur'ân'da gerekse Nebevî beyanda dikkat çeken birçok ifade mevcuttur.

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde insanı, varlık hiyerarşisi içinde en güzel konum ve kıvam içinde yarattığını, diğer varlıkları da onun hizmetine verdiğini beyan buyurmaktadır. Mesela:

"لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ - *Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık."* *(Tin sûresi, 95/4)*; "وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ - *Gerçekten Biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık."* *(İsra sûresi, 17/70)*; "أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً – *Görmüyor musunuz ki Allah göklerde ve yerde olan şeyleri sizin hizmetinize vermiş. Görünen görünmeyen bunca nimete sizi garketmiş?"* *(Lokman Sûresi, 31/20)*[1]

Allah'ın bu kadar büyük değer verdiği insanın kendi değerini bilmesi ve konumuna yaraşmayacak kötü fiilleri yapmaması gerekmektedir. Diğer taraftan Kur'ân, Hak katında bu kadar değerli olan insanın hayatına haksız yere kıymanın tarif edilemeyecek kadar büyük bir suç teşkil ettiğini vurgulamaktadır: " وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا *- Kim bir mü'mini kasden öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."* *(Nisa Sûresi, 4/93)*

Görüldüğü gibi ayet-i kerimede haksız yere bir insanı öldürmenin ne kadar büyük bir suç olduğuna dair peş peşe ağır cezalar sıralanmıştır: Ebedî cehennem azabı, Allah'ın gazabı, Allah'ın laneti, büyük azap. Ayetin zahirinden anlaşıldığına göre kâtil de tıpkı kâfirler gibi ebediyen cehennemde kalacaktır. Cumhur-u ulemâ; *"Allah şirkin dışında her günahı affeder"* *(Nisa sûresi, 4/48)* ayeti ve Furkan sûresinin 70. ayetine göre katil tövbe ederse kabul edileceğinin bildirilmesi gibi delillere istinaden Allah katile azab ederse de bunun ebediyen olmayacağı tespitini ortaya koymakla birlikte İmam Müslim, İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Bu ayet, bu konuda inen son ayettir ve nesh edilmemiştir. Dolayısıyla Müslüman olduktan sonra bir mü'mini öldüren kişi, ebediyen cehennemde kalacak ve tövbe etse bile tövbesi kabul olmayacaktır.[2]

Bu çerçevede başka bir ayet-i kerimede ise şöyle buyrulmaktadır: "مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا *- Kim katil olmayan ve yeryüzünde fesat çıkarmayan bir kişiyi öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir adamın hayatını kurtarırsa sanki bütün insanların hayatını kurtarmış olur."* *(Maide sûresi, 5/32)*[3] İmam Taberî, ayetle ilgili yorumları naklettikten sonra şunları söylemektedir: "Ey insanoğlu! Bütün insanları öldürmeye denk bir günah işleyip de seni bundan kurtaracak bir amelin olduğunu sanıyorsan, Allah'a yemin ederim ki nefsin ve şeytan seni aldatıyor, demektir."[4]

Bu ayet-i kerimeler, çok açık bir şekilde insanın başkasına zarar vermemesi, yeryüzünde fitne fesat çıkarmaması, insanların güven ve huzurunu sarsacak davranışlardan kaçınması gerektiğini ifade etmektedir.

Peygamber Efendimiz de (s.a.s.) bu minvalde şu hususlara dikkat çekmiştir:

"مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَكْتُوبٌ عَلَى عَيْنَيْهِ آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ - *Kim yarım kelime ile dahi olsa bir mü'minin öldürülmesine yardım ederse kıyamet günü, alnında "Allah'ın rahmetinden mahrumdur." yazılmış şekilde Allah'ın huzuruna çıkar."* *(İbn Mace, Diyat 1)*

"*Allah katında dünyanın yok olması, bir mü'minin haksız yere öldürülmesinden daha hafiftir.*" *(Tirmizî, Diyat 7; Nesaî, Tahrîm 2)*

"*Gökte ve yerde bulunanlar, bir mü'minin öldürülmesinde ortak olsalar Allah onların hepsini yüzüstü cehenneme atar.*" *(Tirmizi, Diyat 8)*

Allah Resûlü (s.a.s.) bir gün, "*İki Müslüman kılıçları ile karşı karşıya geldiklerinde, öldüren de öldürülen de*

Cehennem'dedir." buyurdu. "Ya Resûlallah! Öldüreni anladık; ama öldürülen kişi neden Cehennem'e gidecek?" diye sorulunca; "Çünkü o da arkadaşını öldürmeye kararlıydı." dedi." (Müslim, Fiten 14; İbn Mace, Fiten 11)

Görüldüğü üzere hadislerde de, bir insanı öldürmenin ne denli büyük bir cinayet olduğu açıkça dile getirilmekte ve bu cinayeti işleyenlere düşünülebilecek en ağır cezaların uygulanacağı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla, hem kâtil hem maktül tarafı için yuvalar yıkan, çocukları yetim, kadınları dul bırakan, huzur ve güveni yok eden kısacası hem dünya hem ahiret hayatını zehir eden bu cinayetin ne kadar korkunç bir cürüm olduğunu iyice düşünmek ve buna yeltenmemek gerekir.

I. İslâm Hukukuna Göre Katlin (Öldürmenin) Cezası

İslâm'da suç ile ceza arasında bir dengenin ve eşitliğin olmasına titizlikle dikkat edilmiş yani işlenen suça uygun ağırlıkta bir cezanın verilmesi öngörülmüştür. Çünkü bir suça verilen ceza, o suça göre daha hafif ise, o ceza caydırıcı olmaz; daha ağır ise adaletsizlik olur. İşte konumuz olan öldürme cinayetinin de bu çerçevede düşünülmesi gerekir.

İslâm Hukuku'na göre bir insanı hatâen öldürmenin cezası "diyet", kasten öldürmenin cezası ise "kısas"tır. Diyet, bir insanın kanına biçilen maddî değerdir. Tam diyetin miktarı duruma göre şu mallardan birisidir: 1000 dinar (4250 gr. altın), 10.000 dirhem (29.270 kg. gümüş), 200 sığır, 2000 koyun, 200 takım elbise.[5] Kısas ise, insanın şahsına yönelik işlenen bir fiilin aynısını câniye uygulamaktır.[6] Buna göre kısas, bir insanı öldüreni öldürmek, bir insanın göz, kulak, el, ayak gibi bir organını yok edenin aynı organını yok etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz."* (Bakara Sûresi, 2/179) Başka bir ayet-i kerimede de şöyle buyrulmaktadır: *"Tevrat'ta onlara şu hükmü de farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır. Hülasa bütün yaralamalar birbirine kısas edilir. Fakat kim bu kısas hakkından feragat edip bağışlarsa bu, kendi günahları için keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam zalimdirler."* (Maide sûresi, 5/45)

İslâm Hukuku'nda, öldürme cinayetine karşı, caydırıcı bir nitelik taşıyan kısas cezası uygun görülmüştür. Bu cezanın infazı, gelişigüzel değil, belli şartlara bağlanmıştır:[7] 1) Her şeyden önce öldürme suçunun ciddi bir muhakeme ile ispatlanması ve cezanın devlet mekanizmasınca infaz edilmesi. 2) Katilin mükellef (akıllı ve baliğ) olması. 3) Katilin, hür iradeye sahip olması (zorlanmamış olması). 4) Katilin, maktüle asıl (baba, dede) olmaması. 5) Maktulün ma'sûm olması 6) Öldürme suçunun kasten olması. 7) Öldürme suçunun doğrudan olması. 8) Öldürme suçunun gayrimeşru olması.

Kısaca ifade etmek gerekirse, İslâm'da kısasın uygulanması için hayli ağır şartlar konmuştur. Bir insanın kendi başına gelişigüzel bir şekilde kısası uygulamaya kalkışması, haksızlığa, adaletsizliğe ve anarşiye yol açar. Dolayısıyla hiçbir surette böyle bir teşebbüse izin verilmez/verilmemelidir.

II. İslâm'a Göre Kan Davası

Kan davası, aralarında akrabalık bağı bulunanlardan bir veya birkaçının öldürülmesinden dolayı hayatta kalan akrabaların intikam amacıyla karşı tarafa yönelik işledikleri cinayettir. Kan davaları, düzensiz ve ölçüsüz bir misilleme şeklinde gerçekleştiği için genelde zincirleme cinayetler silsilesine dönüşür ve gittikçe genişleyerek telafisi mümkün olmayan büyük boyutlara ulaşır. Kan davalarında, kişiler, son derece yanlış bir anlayışla hareket ederek bazen bir kişinin yerine birkaç kişiyi, bazen kâtilin kendisine ulaşamayınca onun yerine cinayetle hiç ilgisi olmayan hatta karşı olan masum akrabalarını, bazen de kâtile göre sırf daha nitelikli diye başka akrabalarını öldürürler. Kan davalarında taraflar, çevrenin de kışkırtması veya psikolojik baskısı ile kendi akıllarınca suçlunun cezasını kendileri vermekte ve hukuk tabiri ile "bizzat ihkâk-ı hak" yaparak ölçüsüz bir şekilde, intikam duygularını tatmin etmektedirler. Ayrıca bu uygulama ile kendilerince onurlarını kurtardıklarını düşünmektedirler.

Bu yanlış uygulamalar sonucunda birçok kişi haksız yere hayatını kaybetmekte, aileler yok olmakta, evler, köyler harabeye dönüşmekte ve rakamlarla anlatılamayacak ekonomik zararlar meydana gelmektedir. Bu çerçevede iki örnekle konuya açıklık getirmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz:

Birinci örnek: Diyarbakır'ın Hazro İlçesi'ne bağlı 700 nüfuslu Meşebağları köyünde son 70 yılda, kan davası sebebiyle 100'den fazla kişi cinâyete kurban gitmiş, 400'den fazla kişi de köyü terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak yerlerini terk etmek de insanların kan davasından kurtulmaları için yeterli olmamıştır. Nitekim adı geçen köyden göç edenlerden beş kişi, Tarsus ilçesinde, bir çay bahçesinde kafalarına kurşun sıkılarak öldürülmüştür.

İkinci örnek: Yakın zamanda vukû bulan bir olay. Sarıkamış ilçesinde, köpek kavgası gibi basit bir sebepten 1950'de başlayıp hâlâ devam eden kan davası nedeniyle ailesi İzmir'e göç eden 28 yaşındaki İbrahim Daşğın adındaki masum bir genç, Bornova'nın Çamdibi mahallesindeki Taşköprü Camii'nde Kur'ân okurken öldürüldü. 1950'den beri süregelen kan davası yüzünden bugüne kadar İbrahim'in ailesi ile karşı aileden 50 civarında kişinin cinayete kurban gittiği, İbrahim'in babasının da iki kişiyi öldürme suçundan cezaevinde yattığı tespit edildi. Bu olaylar, kan davasının ölçüsüz ve acımasız yüzünü gösteren sadece iki örnektir.

Kan davası, kökü cahiliye dönemine dayanan ve İslâm tarafından tamamen reddedilip ortadan kaldırılan çağdışı bir uygulamadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) peygamberlik misyonu çerçevesinde yaptığı en önemli uygulamalardan biri, kan davalarını ortadan kaldırmasıdır. Çünkü kan davaları toplumun düzenini, huzurunu, birlik ve beraberliğini bozmaktadır. Yüce dinimiz "إنّما المُؤْمنون إخْوَةٌ - *Mü'minler sadece kardeştirler.» (Hucurat sûresi, 49/10)* ilkesini getirirken kan davaları bunun tam aksine, insanlar arasında fitne, fesat tohumlarını ekmektedir. Burada insanlığa örnek olması gereken durumu zikretmekte yarar vardır: Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Medine'ye hicret ettiğinde burada Evs ve Hazrec adında iki büyük kabile bulunuyordu. Bu kabileler arasında daha önce meydana gelen çatışmalarda, özellikle hicretten 6 yıl önce vukû bulan Buas vak'asında[8] iki taraftan çok sayıda insan öldürülmüş ve zincirleme kan davaları yüzünden Medine'de huzur ve güven kalmamıştı. Bu kabilelerin Müslüman olması ile birlikte bu davalar sona ermiş, düşmanlıkların yerini kardeşlik, huzur ve güven almıştı. Artık bu kabileler birbirleriyle değil, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) etrafında omuz omuza vererek İslâm düşmanları ile savaşıyorlardı. Bu kabilelerin örnek davranışları ve İslâm'ın onlar arasında tesis ettiği kardeşlik bağı hakkında şu ayet-i kerime inmişti:[9]

" وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُمْ مِنْهَا- *Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah kalplerinizi birbirine ısındırmış ve onun lütfu ile kardeş oluvermiştiniz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oraya düşmekten de sizi O kurtarmıştı. Allah size âyetlerini böylece açıklıyor, ta ki doğru yola eresiniz." (Âl-i İmran sûresi, 3/103)*

Hz. Peygamber (s.a.s.), hicretin 10. yılında hacca gideceğini duyurdu ve bütün Müslümanların da hacca gitmesi için talimat verdi. İmkânı olan bütün Müslümanlar, bu talimata uyarak hacca gitti. Peygamber Efendimiz, 114.000 civarındaki sahabe huzurunda, 23 yıllık peygamberlik süresindeki misyonunu adeta özetler mahiyette bir hutbe irad etti. Bu hutbede, insanlığa ışık tutacak temel ilkeleri tek tek açıklayarak insanların bunlara uymalarını istedi. Bu ilkelerden biri de cahiliye adetlerinin ve kan davalarının iptali idi. Efendimiz bu konuda şu tarihi sözleri söyledi: "*Rabbinize kavuşuncaya kadar, bu şehriniz ve bu ayınızdaki bu günününüz gibi kanlarınız ve namuslarınız birbirinize haramdır. Tebliğ ettim mi? Allahım! Şahit ol. Cahiliyenin kan davaları iptal edilmiştir/ayağımın altındadır. İlk iptal ettiğimiz kan, Rabia b. El-Haris b. Abdilmuttalib'in*[10] *kan davasıdır.*"[11]

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bir başka hadis-i şerifinde ise şöyle buyurmaktadır: "*İnsanlardan Allah'ın en çok buğz ettiği (sevmediği) üç kişi vardır: Harem bölgesinde (Mekke'de) olup da inkârcı olan, Müslüman olduğu halde cahiliye adetini benimseyen, haksız yere bir Müslüman'ın kanını dökmek için kan davası peşine düşen.*"[12]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gerek bu hadis-i şerifinden gerekse Veda Hutbesi'ndeki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere bir taraftan İslâm'ı kabul ettiğini iddia edip diğer taraftan İslâm'dan önceki cahiliye adetlerini uygulayan bir kimse, açık bir çelişki içindedir. İslâm'ı kabul eden kişi, onu içine sindirmeli ve ona göre hareket etmelidir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.s.), kendisinin getirdiği dini yani İslâm'ı içine sindirmeyen kimsenin mü'min sayılmayacağını ifade etmektedir.[13] Evet, bir yandan iman edip bir yandan da kendisi gibi iman eden birini haksız yere öldüren bir kişinin, imanı içine sindirdiğini, hazmettiğini söylemek mümkün değildir.

III. Kan Davalarına Sürükleyen Bazı Sebepler

Kan davasının önemli sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) İman zaafı/eksikliği: Allah'a, ahiret gününe, yukarıda belirttiğimiz ağır uhrevî cezalara gerçekten inanan bir kimsenin, öldürme cinayetine cesaret etmesi düşünülemez.

2) Arazi anlaşmazlıkları.

3) Kadınlarla alâkalı bir kısım anlaşmazlıklar. Özellikle kız kaçırmalar.

3) Yanlış örf, adet ve kabilecilik anlayışı.

4) Yanlış bir töre anlayışında aşırılığa gidilmesi ve bu anlayışın zalimce uygulanması. Yüce dinimiz, aile mahremiyeti ve namus konusunda son derece hassastır ve bunlara büyük önem vermektedir. Ancak yargısız infaz niteliğinde olan töre cinayetinin İslâm'da hiçbir surette yeri yoktur.

5) Çevrenin manevî baskısı, "kanın yerde kalma" anlayışının çevrede onursuzluk sayılması.

6) Devletin yeteri kadar ilgi ve otoritesinin olmayışı.

7) Suçlarla cezalar arasında dengesizlik. Yani cezaların caydırıcı nitelikte olmaması ve suçlara göre hafif kalması. Kur'ân-ı Kerim'de *"Haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz." (Şûrâ sûresi, 42/40)* buyrulmaktadır. Ülkemizde idam cezasının kaldırılması, öldürme cinayetlerinde, suça denk ceza verme imkânını maalesef ortadan kaldırmıştır. Bu ise toplumda cinayet gibi ağır suçların daha kolay işlenmesine yol açmaktadır.

8) Sık sık yapılan aflar ve aşırı ceza indirimleri ile suçluların salıverilmesi. Yüce dinimiz, insanın mümkün mertebe öfkelenmemesini, öfkelendiği takdirde öfkesini yutup öfkesine sebep olanları affetmesini teşvik etmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "*Affetmeniz takvaya daha yakındır*" *(Bakara sûresi, 2/237)* "*Takva sahipleri o kimselerdir ki öfkelerini yutar, insanları affederler.*" *(Âl-i İmran sûresi, 3/134)* Ancak şunu belirtelim ki af, haktan vazgeçmek demektir yani hakla ilgilidir. Öldürmenin cezası da bir kul hakkıdır ve maktulün velilerine aittir. Dolayısıyla kâtili affetme yetkisinin de onlara ait olması gerekir. Onların izni ve rızası olmadan çıkarılan aflarla suçluların salıverilmesi ve ortada serbestçe dolaşması, intikam duygularını tahrik etmekte ve suçlulara cezayı kendileri verip "bizzat ihkâk-ı hak" yapmaya kendilerini zorlamaktadır. Dolayısıyla mağdurun velilerinin izni olmadan suçluyu affetmek son derece yanlıştır ve hukuk mantığına aykırıdır. Bir kişinin gördüğü zararın başkası tarafından affedilmesi, trajikomiktir. Onun için İslâm, affetme yetkisini sadece ve sadece öldürülen kişinin velilerine vermiştir.

9) 'Suçun şahsîliği' ilkesine dikkat edilmemesi. Bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslâm Hukuku'nda da suçun şahsîliği esastır. Yani kim suç işlemişse bizzat onun cezalandırılması, en yakın akrabası bile olsa başkasının cezalandırılmaması gerekir. Kur'ân'da "*Kimse, başkasının işlediği suçtan sorumlu olmaz." (En'am sûresi, 6/164)* buyrulmaktadır.

10) Fakirlik/işsizlik. Fakr u zaruret, dinden yana yeterince nasibi olmayan bir insanı kötülük yapmaya tahrik edebilen ciddi faktörlerdendir. Basit bir şey fakirler için çok değerli olabilmektedir. Bu durumdan yararlanan kötü niyetli insanlar, kötü emellerine fakirleri kullanarak ulaşmaya çalışırlar. Maddî durumu iyi, iş-güç sahibi insanlar, kolay kolay düzenlerini bozup cinayet işlemeye teşebbüs etmezler.

11) Eğitim eksikliği. Eğitim, hayatın ruhudur. Toplumdaki huzur, eğitimle doğru orantılıdır. Cehalet kötülüklerin kaynağıdır. Sadi Şirâzî'nin *Gülistan* adlı eserinde, ilim ve kültürün etkin rolü ile ilgili söylediği şu anlamdaki beyitler son derece manidardır:

"İki akıllı arasında kin ve çatışma olmaz. Ahmaklarla inatlaşan akıllı sayılmaz.

Cahil kişi vahşice bir söz söyler. Akıllı, yumuşakça gönlünü alır."[14]

Gerçekten, gönlünde Allah inancını taşıyan bir mü'min, öldürülmeye değil hürmete layıktır, mü'min öldürülmez; ancak ve ancak ona hürmet edilir. Mü'mine hürmet etmek, gönlündeki Allah inancına hürmet etmektir.

Sonuç ve Öneriler

Kan davası, sosyal, psikolojik ve sosyo-ekonomik boyutları olan ve kökü cahiliye dönemine dayanan çağdışı bir uygulamadır. İnsanların huzur ve güvenini bozan, birçok zulüm ve haksızlıklara sebep olan bu kötü adet, ülkemizin özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgesinin kanayan ve canlılığını koruyan toplumsal bir yarasıdır. Bu uygulama ayrıca mahkeme, güvenlik, hastane, hapishane gibi pek çok kuruma aşırı yükler getirerek; geride binlerce çocuğu, kadını çaresiz ve bakıma muhtaç bırakarak devlete de ağır faturalar ödetmektedir. Dolayısıyla kan davalarını ortadan kaldırmak, hem devletin hem de bütün sivil toplum kuruluşlarının temel bir görevidir.

Hasta olmamak yani hastalığı doğuran sebeplerden kaçınmak, tedavi olmaktan daha önemli olduğu gibi, suçların işlenmesini önlemek de, işlenen suçların tahribatını düzeltmekten daha önemli ve daha kolaydır. Onun için, gittikçe yaygınlaşan ve toplum hayatını tehdit eder hale gelen kan davalarını önlemek için yukarıda belirttiğimiz sebeplerin ortadan kaldırılması gerekir. Bu konuda devletin, medyanın, ilim adamlarının ve ve din görevlilerinin azamî gayret göstererek, hatta işbirliği yaparak halkı bilinçlendirmeleri ve onların sorunları ile yakından ilgilenmeleri gerekmektedir.

Bu kapsamda, kan davalarının yoğun olduğu bölgelerde, yeni iş sahalarını açmak, mevcut olanları geliştirmek, eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak, sosyal etkinlikler düzenlemek, hutbe ve vaazlarla halkı aydınlatmak gibi faaliyetlerle bu dehşet saçan probleme acilen çözüm bulmak zorunlu hale gelmiştir. Ayrıca öldürme fiillerine caydırıcı cezaların düzenlenmesi ve mevcut cezaların uygulanmasını engelleyen ve problemin daha da büyümesine sebep olan haksız afları çıkarma politikasından da vazgeçilmesi gerekir.

Bu problemin çözülmesinde, saygın ve karizmatik kişiliği olan zevattan, özellikle kanaat önderleri ve maneviyat büyüklerinden de yararlanmak gerekir. Bu şahsiyetlerin, kan davalarının önlenmesinde ciddi etkiye sahip olduklarının bir vâkıa olduğu göz ardı edilmemelidir.

Din konusunda hassas olan bölge halkı, din adamlarına ve âlimlere son derece saygı duymakta ve kolay kolay onları kıramamaktadır. Nitekim 15-18 Nisan (2008) tarihlerinde, Batman'da yapılan uluslararası bir sempozyumda kendisi ile ilgili bir oturum düzenlenen Şeyh Fahrettin Efendi, Batman yöresinde tanınmış büyük "Raman" ve "Alikan" aşiretleri arasında süregelen ve birçok insanın ölümüne sebep olan kan davasına müdahale etmiş ve bu aşiretleri barıştırarak zincirleme birçok cinayetin vukû bulmasını önlemişti. Bu konuda onlarca örnek vermek mümkündür. Müftülük yaptığım dönemde, birkaç imam-hatiple gitmiş olduğumuz köyde[15] ansızın karşılaştığımız bir kan davasına müdahale ettiğimizi ve halkın din görevlilerine gösterdikleri saygıdan dolayı barış teklifimizi kabul ettiklerini hatırlıyorum. Kimin vasıtası ile olursa olsun, önemli olan, halk arasında barışın, huzurun birliğin, beraberliğin, kardeşliğin sağlanması; kin, nefret ve düşmanlıkların ortadan kaldırılmasıdır.

Balığın suya ihtiyacı olduğu kadar insanların da huzurlu ve güvenli bir ortama ihtiyacı vardır. Herkesin, her kuruluşun, özellikle devletin bunu temel bir görev telâkki etmesini ve bu konuda bütün imkânlarını seferber etmesini temenni ediyoruz.

Biblografya

ASKALANÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali (852/1448), Fethu'l-Barî Şerhu Sahîhi'l-Buharî, Beyrut 1379.

BUHARÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail (256/870), **el-Camiu's-Sahîh**, İstanbul 1981.

İBN CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (597/1200), **el-Muntazam fi Tarîhi'l-Umemi ve'l-Mulûk**, Beyrut 1992.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (774/1372), **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Beyrut ty.

İBN MACE, Ebu Abdillah Muhammed b.Yezîd el-Kazvînî (275/886), **Sunenu İbn Mâce**, İstanbul 1981.

KURTUBİ, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir (671/1272), **el-Cami' Li-Ahkami'l-Kur'ân**, Kahire 1372

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn b. El-Haccâc el-Kuşeyrî (261/874), **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul 1981.

NESAÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), **Sunenu'n-Nesaî**, İstanbul 1981.

NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (676/1277), **el-Erbaîn**, Beyrut 1414.

NEVEVÎ, **Şerhu Muslim**, Beyrut 1392.

NEYSÂBÛRÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hakim (405/1014) **el-Müstedrek Ale's-Sahihayn**, Beyrut 1411/1990.

ŞİRAZÎ, Sadî, Müşerref b. Muslih (694/1294) **Gülistan**, İstanbul 1289.

TABERİ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Camiu'l-Beyan, An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, yy, ty.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (279/892), **Sunenu't-Tirmizî**, İstanbul 1981.

ÜNALAN, **İslâm Ceza Hukukunda Kısas ve Diyet**, Diyarbakır 2001

* Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
aunalan@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. Benzer ayetler için bkz. İbrahim sûresi, 14/32, 33; Nahl sûresi, 16/12, 14; Fatır sûresi, 35/13; Casiye sûresi, 45/12, 13.
2. Müslim, Tefsir 16-20; Ayrıca Bkz. Kurtubi, Kurtubi, el-Cami' Li-ahkami'l-Kur'ân, 320
3. Cana karşı olmanın anlamı kısas, fesad çıkarmanın anlamı ise, yollarda korku salmak ve meşru devlete karşı gelmektir ki bunlar Maide Sûresi, 5/33. ayetinde Allah ve Rasulü ile savaşmak şeklinde nitelendirilmiştir (Bkz. Taberi, **Camiu'l-Beyan**, 4/540 vd.).
4. Taberi, Camiu'l-Beyan, IV, 540 vd.
5. Geniş bilgi için Bkz. Ünalan, Abdulkerim, İslâm Ceza Hukukunda Kısas ve Diyet, 263.
6. Ünalan, a.g.e., 65.
7. Bu şartlar hakkında geniş bilgi için Bkz. Ünalan, a.g.e., 107 vd.
8. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 3/148; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/385.
9. Kurtubi, a.g.e., 4/164.
10. Rabia'nın küçük bir oğlu sokakta dolaşırken Beni Sa'd ve Beni Leys kabileleri arasında çıkan bir savaşta kendisine bir şey isabet etmesi sonucu ölmüştü. Rabia onun velisi olduğu için "Rabia'nın kanı" denilmiştir (Nevevî, Şerhu Muslim, 8/183).
11. Veda hutbesi için Bkz. İbn Hişam, es-Sîratü'n-Nebeviyye, 4/250-253.
12. Buhari, Diyât 9.
13. Nevevî, Erbaîn, 51; Askalanî, a.g.e., 8/289. Askalanî, burada hadisin Hasan b. Zjyad tarafından rivayet edildiğini, ravilerin güvenilir olduğunu, Nevevî'nin hadisin sahih olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. Hadisin metni: لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَا جِئْتُ بِهِ
14. Şirazî, Sa'dî, Gülistan, 94.
15. Bu köy Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı meşhur "Fakih-i Tayran"ın köyüdür.

Mustafa YILMAZ *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Yetkin insan demek olan insan-ı kâmil; Allah'ın ef'âl, esmâ, sıfât, hatta şuûnât-ı zâtiyesinin en parlak aynası demektir. "Mutlak zikir kemaline masruftur." esprisi açısından, insan-ı kâmil denince, ilk akla gelen Hakikat-ı Muhammediye (s.a.s.)'dir. Sonra da diğer enbiya, gavs, kutup ve derecelerine göre evliyâ, asfiyâ, ebrâr ve mukarrebîn.. bu konuda böyle bir farklılığı kabullenmek, Kur'ân ve Sünnet-i Sahiha açısından mahzursuz olduğu gibi, akla, mantığa, hiss-i selime de aykırı eğildir.

İbrahim Hakkı Hazretleri'ne Göre İnsan-ı Kâmil

1703-1780 tarihleri arasında yaşamış Erzurumlu bir âlim olan İbrahim Hakkı Hazretleri, dinî ilimlerin yanı sıra astronomi, tıp, anatomi, fizyoloji, aritmetik, geometri, trigonometri, felsefe ve psikoloji gibi 'müspet' ilimlerle de ciddi şekilde meşgul olmuş emsali nadiren gösterilebilecek bir şahsiyettir. Onun bu derinliği, bir nevî ansiklopedi mahiyetinde olan kıymetli ve meşhur eseri Marifetnâme'de açıkça görülmektedir. Daha küçük yaşlarda iken Tillo'da devrin büyüklerinden Şeyh İsmail Fakîrullah Efendi'yle karşılaşmış, onun sayesinde hayli erken sayılabilecek bir dönemde kendisini, kalb ve ruh bilgisi/marifeti diye tarif edebileceğimiz tasavvuf deryasının içinde bulmuştur. Ömrünün ilerleyen za-

manlarında da hep tasavvufla içli-dışlı olmuş, tabiî olarak tasavvufî düşünce de hayatının en önemli ve yönlendirici çizgisi hâline gelmiştir. Erzurum, Tillo ve İstanbul üçgeninde çok verimli ve bereketli bir hayat süren İbrahim Hakkı Hazretleri'nden geriye bir divan ile çeşitli alanlarda yazılmış yaklaşık otuz eser kalmıştır. O, ilmî meşguliyetlerin getirdiği bütün bu yoğunlukla beraber halkı tenvirden de uzak kalmamış bir irşad eridir. Hayatı boyunca öğrenmiş, amel etmiş ve anlatmıştır.

İbrahim Hakkı Hazretleri, "insan-ı kâmil" mevzuuna eserlerinin değişik yerlerinde temas etmekle iktifa etmemiş, bu hususla alâkalı bir de müstakil risale kaleme almıştır. Onun bu husustaki düşüncelerini İnsaniyet-i Kâmile[1] adlı eserinden kısmen hülâsa edip, günümüz üslûbuyla arz etmeden önce, "insan-ı kâmil" konusu üzerinde kısaca durmak herhalde yerinde olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'in değişik yerlerinde ifade edildiği üzere insan, izâfî bir mâlikiyet ve eşyaya müdahale hususunda nisbî bir hakka sahip bulunma mânâsında yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Yerde ve göklerde sayısız imkânların insanoğlunun emrine ve hizmetine sunulması, onun mahiyet ve donanımı itibariyle 'ahsen-i takvîm' üzere yaratıldığına, "kâinat ağacının en son ve en cemiyetli meyvesi ve istidatça en zengini" olduğuna, "Allah'ın sıfat, isim ve fiillerinin en esaslı bir nokta-i mihrakiyesi, en parlak aynası, bütün kainatın özü, usaresi; muhteva derinliği ve iç zenginliği itibarıyla bütün mükevvenâta denk" bulunduğuna açıkça delalet etmektedir. Bununla beraber insanoğlu bu dünyaya imtihan kastıyla gönderilmiştir. Cenab-ı Hak insanı cüz'î bir irade ile donatmış, ihtiyarını kendi eline vererek onu 'a'lâ-yı illiyyîn' ile 'esfel-i sâfilîn' arasında bu iradesiyle başbaşa bırakmıştır. Bu imtihanın tabiî bir neticesi olarak da, insanlık tarihi bir taraftan esfel-i sâfilîne düşenlere, diğer taraftan da seyr ü sülûk-i rûhanîde acz ve fakrıyla terakkî ede ede kalb ve ruh ufuklarına doğru yürüyerek kemâle ermiş, ekmeliyete mazhar olmuş insan-ı kâmillere şahitlik etmiştir.

İnsan-ı kâmil, Allah dostlarının da ifade ettiği gibi, mutlak anlamda Nebiler Serveri Peygamber Efendimiz (aleyhi ekmelü't-tehâyâ)'dır. Sonra da diğer enbiya, gavs, kutup ve derecelerine göre evliya, asfiya, ebrar ve mukarrebîn... gelir. Genel mânâda insan, potansiyel olarak yeryüzünde Allah'ın halifesi, insan-ı kâmil ise yeryüzünde Allah'ın tam halifesidir.

İbrahim Hakkı Hazretleri, Marifetnâme'sinde insan-ı kâmili, "âlemin özü, Allah'ın lâtîf sırlarının bir mecmuası ve sonsuz hikmetlerinin fihristi" diye tarif eder. İşte bu sebepledir ki, 'emanet' insan-ı kâmile tevdî edilmiş, 'hilafet' vazifesi de yine onun omuzlarına bırakılmıştır.

İnsan-ı kâmil, diğer bir ifadeyle 'yetkin insan' olma/olabilme herkes için açık bir yoldur. Aslında konunun bize bakan en önemli yönü de işte bu noktadır. Evet, her mü'min kul için, Allah'ın izni ve inayetiyle, Rab'le münasebetlerdeki ciddiyet ve devamlılık, dünyevî-uhrevî konulardaki denge, ilim ve hakikat aşkı, güzel ahlâk ve istikamet gibi yüce hasletlerle insan-ı kâmil olabilme kapısı her zaman açık bulunmaktadır. İşte, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri de, İnsaniyet-i Kâmile adlı geniş bir makale hacmindeki değerli eserinde insan-ı kâmilin evsafını sıralarken bizlere insan-ı kâmil olma yolunda nasıl bir usûl ve üslûp belirlememiz gerektiğini anlatıyor.

Eserine, mukaddimesinde okuyucuyu muhatap alarak seslendirdiği, "Ey tâlib-i devlet-i ma'rifet-i Mevlâ ve ey râğıb-ı sohbet-i kibâr-ı evliya!" nidası ve "Efnâkellâhü anke ve ebkâke bih - Allah seni senden cüdâ ve Zâtıyla bâkî kılsın!" duasıyla başlayan müellif, düşünce ve gönül dünyasındaki insan-ı kâmilin vasıflarını on yedi bölüm içinde ele alıyor. Şimdi bölüm bölüm bu risaleciğe bir göz atalım.

Birinci bölümde, insan-ı kâmilin vasfının Allah sevgisi, tevhid, tevekkül, tefviz, teslîm ve rıza olduğunu söyleyen müellif, böyle bir kâmilin huzûr-u tâmmı elde ettiğini, Rabbine karşı her zaman hamd ü sena duygularıyla meşbû bulunduğunu ifade eder. Ona göre insan-ı kâmil, mâsivayı (Allah'tan başka her şey) terk etmiş, fenâfillaha ermiş ve fakr şalını kuşanmıştır. Rabbin tasarrufları karşısında her zaman gönül hoşnutluğuna sahiptir; sebebi ne olursa olsun asla şikâyet etmez.

İkinci bölümde müellif, insan-ı kâmilin dua ve recâsının Allah indinde makbul olduğunu, reddolunmayacağını söyler. Ne var ki, ona göre, insan-ı kâmil edep ve hayâsından dolayı Cenab-ı Hak'tan her hangi bir şey istemekten çekinir. Zira, Rabbinin her şeye nigehbân olduğunu, her şeyin O'nun tasarrufunda bulunduğunu, cereyan eden bütün hâdiselerin abes iş işlemekten münezzeh Hakîm bir Zat'ın eseri olduğunu bilir; dolayısıyla da her hâdise ona yerinde, güzel ve münasip gelir. İnsan-ı kâmil, işlerini her şeyin en güzelini ve hayırlısını en iyi şekilde bilen Zât'a havale eder.

Üçüncü bölümde de şunlar anlatılır: İnsan-ı kâmil, Mevlâsı indinde azîz ve mükerremdir. İnsanlar da onu gönülden sever ve hürmet gösterirler. Haddizatında onun böyle bir talebi yahut beklentisi de yoktur, aksine o teveccüh-ü nâstan kaçınır. Onca ta'zim ve ihtirama rağmen

insanların teveccühüne asla meyletmez; Hak için halkla beraber bulunmanın dışında hep Rabbiyle başbaşa kalmayı tercih eder. Bilir ki, insanlara karşı müstağnî davranmak, onlar tarafından istiskal edilmemenin ve gönülden sevilmenin en önemli vesilelerinden biridir.

İbrahim Hakkı Hazretleri dördüncü bölümde insan-ı kâmilin davası, vazifesi ve mefkûresi için hayatının bir yanı hâline getirdiği ızdırabından memnun, istikamette istikrar kazanmış, yüzüp gezmeden kurtularak huzur ve itmi'nana ulaşmış bir temkîn insanı olduğunu, eşyanın hakîkatine uyandığını, eliyle, diliyle yahut kalbiyle yani bütün azâlarıyla sürekli hayret makamında zikirde bulunduğunu, dolayısıyla da asla gaflete düşmeyeceğini anlatır.

Beşinci bölümde, müellif tarafından insan-ı kâmilin Allah'ın hiç bir nimetini asla küçük görmeyeceği ifade edilmiştir. Ona göre, yiyecek, içecek, giyecek vs. Cenab-ı Allah nimet olarak ne vermişse hepsi kıymetlidir. Onun için de elde olana şükredilir, elde bulunmayan şeyler hakkında da tama' ve hırs işmam edecek sözler sarfedilmez, beklentilere girilmez. İnsan-ı kâmilin nazarında döşekle hasırın, pirinçle arpanın, yün ile ipeğin farkı yoktur.

Altıncı bölümde, yemede-içmede, uyumada-uyanık kalmada, sessiz durmada-konuşmada, uzlette-sohbette yani topyekün ibadet ve davranışlarda ifrat ve tefritten uzak Allah Resûlü'nün ifadeleri içerisinde "işlerin en hayırlısı" olan itidal yolunu tercih etmenin insan-ı kâmile ait çok önemli bir vasıf olduğu zikredilir. Bu husus bir hadîs-i şerîfle te'yid edilir:

"Allah'a yemin olsun ki! Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'na karşı en müttakî olanınızım. Fakat ben bazı günler oruç tutarım, bazı günler de orucu bırakırım, gecenin bir kısmında namaz kılarsam, bir kısmında da istirahat ederim; üstelik evlenirim de." *(Buhari; Nikah 1)*

Yedinci bölümde, insan-ı kâmilin güzel ahlâkı gereğince her va'dine vefalı olduğu, asla hulfü'l-va'dda bulunmadığı, her işinde adaleti gözettiği, kendini zemmedenlere dahî darılıp küsmediği anlatılır. Bu fasılda dile getirilen diğer bir husus da insan-ı kâmilin israf ve hissetten (cimrilik) uzak; yerinde başkalarının israf zannedebileceği ölçüde infaktan kaçınmayan, yerine göre de kimi insanların -yanlışlıkla- cimrilik addedebilecekleri kadar iktisatlı davranan bir kimse olduğudur. Müellife göre insan-ı kâmil keremkânîdir. İnsan-ı kâmilin her hususta 'orta yol'u tercih ettiği bu bölümde bir kez daha vurgulanır. Burada anlatılan başka bir konu da, insan-ı kâmilin, hiç kimsenin bir sırrını veya ayıbını bir başka kimseye söylemeyen fazilet timsali bir settâr-ı uyûb olmasıdır. Ayrıca insan-ı kâmil Hak Teâlâ ile olan münasebetlerini saklı tutar, Rabbiyle arasındaki sırları ifşa etmez. Hem öyle güzel bir ahlâka sahiptir ki, hiçbir kimseye asla öfkelenmez, kötü ve kırıcı söz söylemez, sinesinde kin tutmaz.

Sekizinci bölümde ifade edilenleri de şöylece özetlemek mümkündür: İnsan-ı kâmil her hareketini bir iyilik ve ibadete bağlamıştır.. boş yere nefes tüketmez; her nefesi kâinatın diğer eczası misüllü Cenab-ı Hakk'ı tesbihtir.. konuştuğunda yumuşak konuşur, ilim ve hikmet söyler.. sohbetinin halâvetine doyum olmaz.. huzuruna erenler huzûra ererler. İnsan-ı kâmil "إِذَا رُؤِيَ ذُكِرَ اللّٰهُ" sırrına ermiştir; yani görüldüğünde Allah'ı hatırlatır ve o, bu özellikleriyle güneş gibi zâhir olur.

Dokuzuncu bölüm, konusu itibariyle bir önceki fasılla benzerlik arz etmektedir. Müellif burada özetle şöyle der: "İnsan-ı kâmilin nur yüzünden ve latîf sözünden, görenlerin gözleri ve dinleyenlerin kulakları büyük bir zevk ve lezzet alır. Sohbeti hiç bitmese, hep devam etse dahî sevenleri onun huzurunda bulunmaktan bıkıp usanmazlar, bilakis safâ bulurlar. Çünkü o, konuştuğunda Cenab-ı Hakk'ın kalbine ilkâ ettiği şeyleri, eşyanın hakikatini, mânânın inceliklerini, din ve diyanetin esaslarını konuşur. Söylediği her kelâm Kur'ân'a ve Sünnet'e muvafıktır."

Onuncu bölümde müellifimiz, insan-ı kâmilin insanlarla, bir maslahat olduğunda görüştüğünü, bulunduğu meclislerde başını önüne eğip sessizce beklediğini, o esnada Cenab-ı Allah kalbine bir şey ilham etmişse onları yanındakilerle paylaştığını ifade ediyor. Müellife göre insan-ı kâmil, ifadelerinden istifade etmek isteyip sohbetine dâhil olanları her zaman öncelikli olarak tehzîb-i ahlâka irşad eder. Bununla beraber vaktinin çoğunu tefekkür ve zikirle geçirir veya hususî birtakım işleriyle meşgul olur. Yaptıklarını imkân nisbetinde gizler; halkın teveccühünden ısrarla kaçmaya çalışır. Bununla beraber, Hak Teâlâ onu kullarına sevdirmiş, böylece de tanınıp bilinmişse o, bundan müştekî olmaz. Başkaları ona hürmet ve tazimde kusur etmese, hattâ onu en yüksek payelerle vasfetseler de o, herkesi kendinden üstün bilir.

Onbirinci bölümde, insan-ı kâmil kalben dünyayı terketmiş olduğundan malın-mülkün onun gönlünü bir lahza bile Hak'tan gafil kılamayacağı anlatılır. O kendisini insanlara yararlı olmaya vakfetmiş öyle bir Hak dostudur ki, eline geçen şeyleri gizlemez; gizlemek bir yana çevresinde ihtiyacı olanlara dağıtıverir. Kendisi de dünya adına hiç kimseden hiç bir talepte bulunmaz.

Onikinci bölümde şunlar dile getirilir: İnsan-ı kâmil, Allah ahlâkıyla ahlâklanmış kimse demektir. Nefsaniyetinden sıyrılmış ve güzel ahlâka bürünmüştür; kusurları örter ve herkese hilm ve şefkatle muamele eder. İnsanlarla bir arada bulunmayı onların ruhlarını tasfiye, nefislerini tezkiye etme ve insanî latifelerini Hakk'a uyarma gibi ulvî gayelere bağlamıştır. Yani insanlara olan meyli, beşerî ve nefsanî değil, Rahmânî'dir, Allah içindir. Halkla Hakk'ın sevgisini cem' etmek bu insan-ı kâmile müyesser olmuştur. Bundan dolayı da onu, görünüşü itibariyle avam-ı nâstan ayırmak zordur. Ne var ki, iç derinliği itibariyle o "kibrît-i ahmer"[2] gibidir; misli bulunmaz.

Onüçüncü bölümde, insan-ı kâmilin halkın içinde iken bile her zaman Hak'la beraber bulunduğundan ve rıza ufkunu yakalamış bir gönül insanı olduğundan bahsedilir. Hep hikmet konuşması, konuşurken muhataplarının idrak seviyelerini gözetmesi, herkese re'fet ve merhametle muamele etmesi, Allah için yaptığı işlerde levmedenin levminden, kınayanın kınamasından çekinmemesi bu gönül adamının diğer bazı güzel özelliklerindendir. Ayrıca insan-ı kâmili tanıma imkânına erenler, onu, kendi anne-babalarından daha merhametli ve daha şefkatli bulurlar.

Müellifin ondördüncü bölümde zikrettiklerini de şöylece özetleyelim: İnsan-ı kâmil her hâli ve her kavliyle bir marifetullah ve muhabbetullah tâlibidir. Aynı zamanda başkalarını da kalbin ve ruhun derece-i hayatına çıkarmaya kendini adamış bir irşad eridir. İnananların imanını takviye için bütün cehdini ortaya koyar ve kalblerdeki şüpheleri berteraf etme hususunda âdeta tir tir titrer. Ehl-i sünnet çizgisinden asla taviz vermez; itikada dâir konularda halkı tenvir ettiği gibi, taharet ve namaz başta olmak üzere ibadet ü taat, tevekkül ve teslim gibi kalb hayatına dâir hususlarda da insanları aydınlatır. Hiç kimseyi ihmal etmeden herkesi kendi kabiliyetine göre irşad etmeye ve yine herkesi kendi arş-ı kemâlâtına yükseltmeye âdeta yemin etmiştir. Yanına uğrayan ve istifade etmek isteyen herkese, durumuna, idrak seviyesine göre mutlak surette faydalı tavsiyelerde bulunur. Bu bölümde müellif, insan-ı kâmilin, yanında 'seyr u sülûk' yapmak isteyen 'tâlib'e nasıl bir muamelede bulunduğunu çok hoş bir üslûpla genişçe anlatır. Müellif bu bölümde bir kıt'a kaydeder:

Toprağa benzer o derviş-i hakîr,
Ki onu çiğneye her bây ü fakîr;
Etseler canına bin türlü azap,
Söylemez kimseye mânend-i türab.[3]

Onbeşinci bölüm, diğerlerine nispetle oldukça geniş bir bölümdür ve geçmiş bölümlerin özeti gibidir. Burada müellif, insan-ı kâmilin, diğer insanlara muamelesinde herkesin seviyesini gözettiğini ve bütün işlerinde rıfk ve teenniyle hareket edip, hâl ve hareketlerinde her zaman mülayim olduğunu, herkese hayır söyleyip şefkatle hayırhâhlık yaptığını ve yine herkes hakkında hüsnü zan edip onları kendinden 'evlâ' bulduğunu söyler. Müellifin düşünce ve gönül dünyasında, insan-ı kâmil malını, canını, Allah'ı (celle celâlühû) kullarına sevdirmeye adamış bir ahlâk âbidesidir. O, tam bir zâhiddir; ne dünya umûrundan kazandığına mesrur olur, ne de kaybettiği fânî şeylerden dolayı mahzun. İnsan-ı kâmil, Allah Resûlü (aleyhissalatü vesselam)'ın Sünnet-i seniyyesine ittiba ederek, konuşurken muhataplarına bütün bedeniyle döner. İnsan-ı kâmilin hayatında teşe'üme[4] yer yoktur; hep hayır düşünür ve tefe'ül[5] eder. Sû-i zan ve kuruntulardan uzaktır. Kim olursa olsun iman sahibi her ferdi azîz bilir. Söz ve fillerinde dine en ufak bir muhalefetten bile sakınır ve Hadîs, Tefsir gibi şer'î ilimleri tahsil etmekten hayatı boyunca dûr olmaz. Her zaman marifet ufkunu yükseltecek bilgi peşindedir. Herhangi bir makama tâlip olmaz.. zaruret olmadıkça erkân-ı devletle oturup kalkmaz.. dinin helâl ve haramlardan ibaret olduğu mülâhazasıyla bu hususta ince eleyip sık dokur.. hiç kimseyi ne yüzüne karşı ne de gıyabında, incine(bile)ceği bir şekilde diline dolamaz.. kendine zulüm ve iftirada bulunanların âhiretleri için dua eder.. mütevazılara karşı mütevazı, mütekebbirlere karşı da müsamahalıdır.. kendi işini kendi görür.. insanlar arasında fark gözetmez.. halkla iç içedir.. komşu hakkı üzerinde de fevkalâde bir hassasiyetle durur.

Faslın burasında müellif :

"Halvet ve uzlette gördüm çünki şöhret âfetin,
Hizmet ve sohbetle erdim Hazret-i Mevlâ'ya ben"

beytini zikrederek insanların faydasına matuf, onların içinde bulunma diye tarif edebileceğimiz celvet yolunun, halktan ayrılarak inzivaya çekilme şeklinde vasıflandırabileceğimiz halvet mülahazasına olan rüçhaniyetini anlatır.

Bu bölümde insan-ı kâmile ait zikredilen vasıflardan diğer bazıları da şunlardır: İnsan-ı kâmil ulemaya ve toplumun ileri gelenlerine ta'zimde bulunur. Kendisine bir hediye verildiği zaman daha iyisi ile mukabelede bulunmaya gayret eder. Yetimlerle, öksüzlerle hususî olarak ilgilenir ve misafirlerine mutlaka izzet ü ikramda bulunur. Merhametini, şefkatini hayvanlardan dahi esirgemez; karıncayı bile incitmez.

“Revâdır gerçi öldürmek yılanı,
Velî derviş isen incitme cânı”

şeklinde manzum hâle getirilen güzel huy onun fıtratının bir buudu, bir derinliği hâline gelmiştir.

Onaltıncı bölümde, insan-ı kâmilin kendi muradını bütünüyle terk ettiğinden ve Hakk’ın muradını muradı bilip murad hâline getirdiğinden bahsedilir. Çünkü o hep Allah’ı dilemiş, kendi cüz’î güç ve kuvvetinden teberrî edip Kudreti Sonsuz’un iradesine râm olmuş, mâsivaya kapanmış, O’nun rızasından başka hiçbir isteği kalmamıştır. Böylece de Hakk’ın muradı ve gözdesi olmuştur. Evet, insan-ı kâmil, muradını muradullahta ifnâ etmiştir. Cenab-ı Allah’ın istek ve emirlerini eksiksiz yerine getirmeye azm ü cezm ü kasd eylemiş, bununla da huzur ve saadete ermiştir. Rabbine karşı tevekkülü tamdır.. tam teslim olmuştur. İnsan-ı kâmil için Rabbin rızası ve O’na teslimiyet her şeyden üstündür, korku, elem ve tasadan kurtulmanın da biricik vesilesidir.

Müellifimiz İbrahim Hakkı Hazretleri onyedinci ve son bölümde insan-ı kâmilin, Rabbine tam teslim olduğundan, sadece aklıyla, mantığıyla, inançlarıyla değil, bütün zâhir ve bâtın duygularıyla Hakk’ın emirleri karşısında eridiğinden ve zerrelere kadar kâinattaki her şeyin bir Hakîm-i Rahîm’in kabza-ı tasarrufunda bulunduğunu bildiğinden, bütün hâl ve hareketlerinin, konuşmasının, susmasının hep lillah (Allah için) ve fillah (Allah yolunda) olduğunu söyler. İnsan-ı kâmilin burada zikredilen bir diğer önemli vasfı da, şer gibi gözüken şeylerde büyük hayırlar, vehle-i ûlâda (ilk bakış, ilk an) zarar getireceği zannedilebilecek hususlarda da pek büyük faydalar olabileceğini düşünüp hep sabır ve teennî ile hareket etmesidir.

Netice

Cenab-ı Allah’ın esmâ, sıfât ve ef’âline câmî ve mücellâ bir ayna yani insan-ı kâmil olması için ahsen-i takvîm üzere yaratılan insan, her zaman konumunun hakkını verememekte, kulluğun gerektirdiği kıvamı bir devamlılık içerisinde muhafaza edememekte, edememesi bir yana pek çok zaman, terakkîsi için mahiyetine yerleştirilen birtakım zaafların kurbanı olarak nisyan ve isyana düşebilmektedir. Öte yanda isyan ve isyana kapanıp zikir ve kulluk deryasına açılabilen, Cenab-ı Hakk’a verdiği sözü unutmayan ve O’nun (celle celâlühû) talep ve emirlerine muhalif en küçük bir düşünce ve hareketi bile kendi adına sukût sayarak o türlü şeylerden içtinab eden insan, insan-ı kâmil olmaya ve hayatı boyunca insan-ı kâmil kalmaya namzet demektir. Yaratıcı’nın yeryüzünde halifesi olmak gibi ağır bir mesuliyeti kendi omuzlarına aldıktan sonra, ayna olma vazifesini hakkıyla yerine getir(e)memekten ötürü ‘zulüm ve cehalet’e düşebilen insanoğlunun bu duruma düşmemesi ve şayet şu veya bu şekilde öyle bir talihsizliğe maruz kalmışsa ondan kurtarılabilmesi için bir terbiye sisteminden geçmesine olan ihtiyaç kaçınılmazdır. Tasavvuf işte bu en önemli vazifeyi üstlenen olmazsa olmaz hayatî bir eğitim sistemidir. Bu terbiye sisteminin en önemli kaynakları Kitap, Sünnet, bu iki asıl etrafında yüzyıllar boyu oluşan gelenek, bu geleneğin semereleri olan selef-i sâlihîne ait eserler ve bütün bunların müşahhas bir tablosu mahiyetinde olan insan-ı kâmilin hüsn-ü hâlidir, örnek yaşantısıdır.

İnsan-ı kâmil olma yolundaki herkes için mutlak insan-ı kâmil Efendiler Efendisi’ne ittiba, yani O’nun hayat-ı seniyyelerini kendi hayatına tatbik etme gayreti elzemdir. Sünnet-i seniyyeye ittiba eden kimse, fıtratında mündemiç potansiyel güzellikleri hayat sahasına geçirme yolunda demektir. Esmâ-i ilahiyeye parlak bir ayna olan bu insan-ı kâmil, Cenab-ı Hakk’ın, geçici dünya hayatının devamına müsaade etmesinin de biricik vesilesidir; onsuz varlık mânâdan mahrumdur, abestir. Gerçek hayat da insan-ı kâmille mümkün olacağından, türü ve kaynağı ne olursa olsun bütün problemlerin halli için insan(lığ)ın bu kemâl seviyesine çıkarılması bir zarurettir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri’nin, İnsaniyet-i Kâmile adlı risalesinde ortaya koyduğu ve bizim yukarıda özetle arz etmeye çalıştığımız insan-ı kâmil portresi şüphesiz günümüz insanının da muhtaç olduğu ve iştiyak duyduğu/duyması gereken bir portredir. Önümüze kâmil insan fotoğrafı koyarak bizlere insan-ı kâmil olma yolunda bir hedef çizen ve bu hedefe doğru yürümek isteyenlere yol gösteren bu makaleyi sizlerin de istifadesine sunmak istedik. Merhum müellifi rahmetle anarken, Rabbimizden bizleri de kâmil insanlar arasına katmasını niyaz ediyoruz.

* Araştırmacı Yazar
myilmaz@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. İbrahim Hakkı Erzurumî, İnsaniyet-i Kâmile, Dersaadet: Matbaa-i Âmire, 1923. 16 sh.
2. Kibrît-i ahmer: İksir ve çok kıymetli mürşid gibi mânâlara geliyor.
3. Bây ü Fakir: Zengin fakir, herkes; Mânend-i türab: Toprak gibi
4. Teşe’üm: Bazı nesneleri ve hâdiseleri uğursuz kabul etmek, olayları şerre yormak ve sürekli kötü ihtimalleri öne çıkarmak.
5. Tefe’ül: Bir kısım hâdiseleri uğurlu saymak, onları hayırların başlangıcı olarak görmek ve vakıaları iyiye yormak.

YENİ ÜMİT

Prof. Dr. Osman GÜNER *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Ebû Hüreyre (radıyallâhu anh), Allah Resûlü'nden gece gündüz hiç ayrılmadı. O, bir zekâ ve hafıza kahramanıydı. Gecenin üçte birinde uyur, üçte birinde ibadet eder, evrâd ve ezkârını okur; kalan üçte birinde de hafızasındaki hadisleri unutmamak için tekrar ederdi. Aynı zamanda o, bir ilim adamı, bir fakih, bir hadis hafızı da olmuştu. Bir gün mescitte: "Allahım, bana hiç unutmayacağım bir ilim nasip eyle!" diye dua ederken Allah Resûlü duymuş ve mescidi ihtizaza getirecek şekilde: "Allahım, âmin!" demişti.

Hz. Ebû Hüreyre ve Hadîs Rivayeti

Hadîs ilmine az çok vukûfiyeti olan hemen herkes bilir ki, sahabe içerisinde Hz. Ebû Hüreyre, hadîs rivayeti konusunda müstesna bir yere sahiptir. Asıl adı Abdurrahman b. Sahr olduğu hâlde, kedileri çok sevdiği için Peygamber (s.a.s.) tarafından kendisine 'Ebû Hüreyre' (Kedicik Babası) künyesi verilmiş ve bu isimle meşhur olmuştur.[1] Yemen'in Devs kabilesine mensup Ebû Hüreyre (r.a.), h. 7. yılda Medine'ye hicret etmiş ve o esnada Hayber Seferi'nde bulunan Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanına gelerek ashabı olma şerefine erişmiştir. Bu genel kanaatle birlikte onun, Tufeyl b. Amr ed-Devsî vasıtasıyla daha Yemen'de iken, hicretten önce Müslüman olduğuna dair rivayet de vardır.[2]

Hz. Ebû Hüreyre, vefatına kadar Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanından hiç ayrılmamış, ömrünü O'nun hizmetine adamıştır. İlmini bizzat O'ndan almış, hemen her yerde O'na refakat etmiştir. Mescid-i Nebevî'nin kenarındaki Suffe'yi kendisine mekân edinmiş ve böylelikle paha biçilemeyecek bir ilim hazinesini bizzat Allah Resûlü'nden (s.a.s.) elde etme şerefine nail olmuştur. Hz. Peygamber'le (s.a.s.) 'sohbeti' dört yıl kadar sürmüş, bu zaman zarfında pek çok hadîs dinlemiş ve sünnet-i seniyyenin inceliklerine vakıf olmuştur.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) hem kemmiyet hem de keyfiyet itibariyle hadîs ve sünnete olan bu vukûfiyeti, geçmişten günümüze Mu'tezile, Şia, Râfiziye ve Hâriciye gibi muhtelif mezhep mensuplarının dikkatini celbetmiş, genelde sahabeye karşı menfî bir tavır takınan bu mezhebî akımlar, Ebû Hüreyre'ye (r.a.) karşı daha saldırgan bir üslûp kullanmışlardır.[3] Bu hücumlar, günümüzde farklı bir zemine taşınmış ve Batı'da İslâmî ilimlere ilgi duyan Oryantalistler, 18. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında, bilhassa hadîs, sünnet ve sahabe hakkında şüpheler uyandırmaya matuf çalışmalar yapmışlardır. Oryantalistler, İslâm'ın temelini sarsmayı hedefledikleri bu sinsi projeyle, tanınmış sahabilere yönelik akla hayale gelmedik iftiralar uydurmuşlar ve bilhassa en çok hadîs rivayet eden sahabi olması dolayısıyla adı hadîsle bütünleşmiş Ebû Hüreyre (r.a.) hakkında bilimsel dürüstlükle bağdaşmayan bir tezyif ve tahkir kampanyası başlatmışlardır.[4] Oryantalistlerin bu çabası, maalesef sayıları az da olsa, bazı Müslüman yazarlar cephesinde de kabul görmüş ve bu sayede atılan şüphe tohumları Müslümanlar eliyle yeşertilmeye çalışılmıştır.

Bütün bu beyhude çabalar bir tarafa, Allah Resulü'ne (s.a.s.) hayatı boyunca dost ve sırdaş olmuş sahabe-i kirâm, hadîs ve sünnetin yüceliğini en güzel şekilde takdir edip onlara sımsıkı tutunmuş ve sünnete aykırı davranmaktan kesinlikle sakınmıştır. Bununla birlikte hadîslere yalan ve tahrifat karışması, bu konuda hataya düşme korkusu, onları hadîs rivayetinde daha ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir. Bundan dolayıdır ki, sahabe Kur'ân'dan sonra İslâm'ın en önemli teşrî kaynağı olarak gördükleri sünneti muhafaza etmek için her yolu denemiş ve hadîsleri rivayet ederken de itidalden ayrılmamıştır. Onlar hadîs rivayetini

'ağır bir mesuliyet' olarak telâkki ettiklerinden çok az hadîs rivayet etme yolunu bile tercih etmişlerdir. Nitekim Enes b. Mâlik, "Eğer hataya düşmekten korkmasaydım, sizlere Resûlüllah'tan (s.a.s.) duyduğum çok şey anlatırdım."[5] sözleriyle sahabenin bu konudaki hassasiyetine tercüman olmaktadır. İşte bu gibi sebeplerle birçok sahabi hadîs rivayetine sıcak bakmamış, ancak ihtiyaç duydukları ve mecbur kaldıkları durumlarda rivayet etmişlerdir.[6]

Hz. Ebû Hüreyre'ye Yöneltilen İtirazlar

Hadîs rivayetini ağır bir mesuliyet olarak görüp ihtiyatı elden bırakmayan ve dolayısıyla bilinçli olarak az rivayeti tercih eden bazı sahabiler, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) çok hadîs rivayet etmesine itiraz etmişlerdir. Kaynaklarda, Hz. Âişe ile Hz. Ömer'in, onun çok hadîs rivayet etmesine itirazda bulundukları zikredilmektedir.[7] Ebû Hüreyre (r.a.) bu itirazlara, kendinden emin, makul ve ikna edici cevaplar vererek, çok hadîs rivayet etmesinin sebeplerini bütün şüpheleri izale edecek şekilde izah etmiştir.

Rivayete göre, Hz. Âişe validemiz bir gün ona: 'Ebû Hüreyre! Senin Peygamber'den naklettiğin söylenen şu hadîsler de nerden çıktı?! Bizim duyduklarımızı sen de duymadın mı? Bizim gördüklerimizi sen de görmedin mi?' diye itiraz etmiş, o da buna: "Evet anacığım, senin bir kadın olarak ayna ve sürmedanlıkla meşguliyetin, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) aranıza bir mania olarak girdiği hâlde, benim Efendimiz'le (s.a.s.) birlikteliğime hiçbir şey mâni olmadı." diye karşılık vermiştir. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) bu cevabı karşısında Hz. Âişe: 'Belki de öyledir' diye sükût etmiş ve bu konuda ona hak vermişti.[8] Hz. Ebu Hüreyre haklıydı, zira Hz. Aişe Validemiz, Peygamberimiz'le (s.a.s.) çoğu kez hane-i saadette birlikte olduğu hâlde, Ebû Hüreyre (r.a.) O'nu çarşıda, pazarda, hazarda, seferde, hâsılı hemen her yerde takip ediyordu. Aişe Validemiz, Abdullah b. Ömer'e gelerek, 'Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadîslerden reddettiklerin var mı?' diye sormuş; o da: 'Hayır, o cesaretli, bizse çekingen ve korkak davrandık.' demiştir. O sırada orada bulunan ve konuşmaya şahit olan Ebû Hüreyre (r.a.) de: 'Evet, ben ezberledim, onlar unuttular. Bunda benim ne kusurum var?' diye haklılığını dile getirmiştir.[9]

Bununla birlikte Âişe Validemiz, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) isteği üzerine rivayet ettiği hadîslere şahitlik de etmiştir. Nitekim Ebû Hüreyre'nin (r.a.), 'Cenazeye tâbi olup arkasında namaz kılana bir kırât sevap vardır…' hadîsine Abdullah b. Ömer (r.a.) itiraz edince, onu hemen Hz. Âişe'nin yanına götürmüş ve ona: 'Ey mü'minlerin annesi, Allah aşkına söyle! Sen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu işittin mi…?' diye sormuş, o da buna: 'Evet, vallahi işittim' diye şahitlik etmişti. Bunun üzerine Ebû Hüreyre (r.a.): '(Bakınız!) Bağda-bahçede ağaç dikmek ve çarşı-pazarda alış-veriş yapmak gibi meşguliyetler, (her ne kadar sizin Peygamber'le (s.a.s.) beraberliğinize engel olsa da) bunlar benim O'nunla birlikteliğime mâni olmadı. Ben O'ndan sadece açlığımı giderecek bir lokma ekmek karşılığında bana öğreteceği birkaç kelimeyi bellemek için hep fırsat kolladım.' sözleriyle

hadîse karşı nasıl bir iştiyak duyduğunu ifade etmiştir. O sırada Âişe Validemiz'in yanında bulunan İbn Ömer (r.a.): 'Ey Ebû Hirr, (söylediklerin doğru!) sen Hz. Peygamber'le (s.a.s.) bizden daha çok birlikte olurdun. Dolayısıyla O'nun hadîslerini de bizden daha iyi bilirsin.' diyerek ona güvendiğini açıkça belirtmiştir.[10]

İkinci İslâm hâlifesi Hz. Ömer (r.a.) de, bir dönem Hz. Peygamber'den (s.a.s.) çok hadîs rivayet edilmesini başkalarına yasakladığı gibi, Ebû Hüreyre'ye de yasaklamıştır. Zira o dönem içerisinde Hz. Ömer ve diğer sahabilerin içtihadı, rivayetlerin azaltılması yönünde olmuştur. Sebebi ise, rivayetin insanı hataya sevk edebileceği ve insanların Kur'ân'dan ziyade hadîslerle meşgul olabilecekleri endişesidir. Bununla birlikte Hz. Ömer, bu konuda Ebû Hüreyre'nin (r.a.) hassasiyet ve titizliğini anladıktan sonra, ona hadîs rivayeti konusunda izin vermiştir. Ebû Hüreyre (r.a.) bunu şöyle anlatır: "Ömer'e çokça hadîs rivayet ettiğim haberi ulaştığında beni çağırıp, 'Falanın evinde, Resûlüllah'la (s.a.s.) birlikteydik ve sen yanımızdaydın değil mi?' diye sordu. Ben de: 'Evet (ben de oradaydım) ve bunu neden sorduğunu da biliyorum!' dedim. Ömer: 'Peki neden sordum?' dedi. Ben de: 'Allah Resûlü o gün, "Kim bile bile bana yalan isnat ederse, ateşteki yerine hazırlansın!" buyurmuştu' dedim. Hz. Ömer: '(Madem bunu hatırlıyorsun) o hâlde git ve hadîs rivayet et!' dedi.[11]

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) İtirazlara Verdiği Cevap

Ebû Hüreyre (r.a.), çok hadîs rivayet ettiği için kendisine yöneltilen tenkitlere genellikle şu cevabı vermiştir: "Bazı kimseler: 'Ebû Hüreyre çok (hadîs rivayet) ediyor' deyip duruyorlar. Hâlbuki Ensar kardeşlerimiz tarlalarında ziraatla, muhâcir kardeşlerimiz de pazarda ticaretle meşgul olurken, (bu kardeşiniz) karın tokluğuna Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hizmet ediyor onların görmediklerini görüyor, duymadıklarını duyuyordu."[12] "Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Kitabı'ndaki şu iki âyet olmasaydı, size hiçbir şey rivayet etmezdim"[13] demiş ve şu âyetleri okumuştur: "Gerçekten indirdiğimiz açık delilleri ve doğru yolu, Kitap'ta insanlara açıkça gösterdikten sonra gizleyenler var ya, onlara hem Allah lânet eder, hem de lânetçiler lânet eder. Ancak tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar müstesnadır; zira ben onların tövbelerini kabul ederim. Tövbeleri en çok kabul edici ve günahları en çok bağışlayıcı benim."[14]

Ashabın güzide simalarından Hz. Talha da Ebû Hüreyre'ye (r.a.) hakkını teslim etmiştir. Kendisine neden onun kadar çok hadîs rivâyet etmediği sorulduğunda şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki, onun, bizim Peygamber'den (s.a.s.) duymadıklarımızı duyduğundan asla şüphe etmem. Gerçek şu ki, bizler varlıklı kimselerdik; evimiz barkımız vardı. Peygamber'in (s.a.s.) yanına ancak sabah ya da akşamleyin gidebiliyorduk. Oysa Ebû Hüreyre, hiçbir şeyi olmayan fakir bir insandı. Kendisi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) misafiri olarak Suffa'da kalır ve yanından hiç ayrılmazdı."[15]

Görülüyor ki, Ebû Hüreyre (r.a.), arkadaşlarının çok hadîs rivayet ettiği şeklindeki tenkitlerine kendinden son derece emin cevaplar vermiş, onlar da bu cevaplara tekrar itirazda bulunmamışlar ve onun bu konudaki üstünlüğünü ve haklılığını itiraf etmişlerdir. Her şeyden önce sahabe arasında cereyan eden bu hâdiseler bize, Allah Resûlü'nün ashab-ı kirama emanet ettiği bu mukaddes mirasın, kılı kırk yararcasına itinalı bir şekilde ve liyakatli eller vasıtasıyla âdeta nazenin bir çiçek gibi nasıl korunduğunu ve sonraki nesillere nasıl ulaştırıldığını göstermektedir. Bu kutsal mirasa en küçük bir leke dahi bulaşmasına onların gönülleri razı değildi. Onlar her türlü fedakârlığa katlanabilirler ve sevdikleri her şeyden vazgeçebilirlerdi, lâkin üstlendikleri bu yüce misyonu en layıkıyla yerine getirme konusunda asla taviz vermezlerdi. Esasen onlar arasında yaşandığına işaret edilen söz konusu itirazlar ve tahkik çabaları, onların mesuliyetlerinin idrakinde olduklarını göstermektedir.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.) çok hadîs rivayet etmesinde hangi âmiller rol oynadı?

Hiç şüphesiz, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) diğer sahabilere nispetle Allah Resûlü'nden (s.a.s.) çok hadîs rivayet etmesinde önemli rol oynayan âmiller vardır. Bu âmiller bize, onun hem maddî hem de manevî olarak böylesi ağır bir sorumluluğu yüklenmeye hazır olduğunu ve Allah Resûlü'nün hadîslerini istikbale taşıma konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir. Bunları şöyle açıklamak mümkündür:

1. Hz. Peygamber'le (s.a.s.) Sürekli Birlikte Olması

Ebû Hüreyre (r.a.), Medine'ye hicret ettiği andan itibaren Resûlü Ekrem'in (s.a.s.) yanından ayrılmamış; büyük bir iştiyakla ilâhî feyzinden istifade edip hadîslerini hıfzetme konusunda özel bir gayret göstermiştir. Diğer sahabiler çoğu kez günlük meşguliyetleriyle uğraşırken, o, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) takip ederek onların bulunmadığı meclislerde bulunmuş, onların duymadığı hadîsleri ezberlemiş, ilmi gizlemeyip başkalarına tebliğ görevini[16] layıkıyla yerine getirmiştir. Resûlüllah'a en yakın iki sahabiden Hz. Ebû Bekir'in Sunh denilen yerde oturduğu ve oradan Mescid-i Nebevî'ye gelip gittiği[17], Hz. Ömer'in de ancak gün aşırı Mescid'e gelebildiği[18] göz önüne alındığında, Allah Resûlü'yle (s.a.s.) mülâzemetin Ebu Hüreyre'ye ne büyük bir avantaj kazandırdığı anlaşılmaktadır. Yine Ömer (r.a.), rivayetleri tahkîk ederken, 'çarşı-pazarda ti-

caretle uğraşmanın bazı hadîsleri kaçırmasına neden olduğunu' bizzat ifade etmiştir.[19] Abdullah b. Ömer, Talha ve Ebû Eyyüb el-Ensârî (r.anhum) gibi sahabiler de, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) kendilerinden daha çok hadîs rivayet etmesinde, onun Hz. Peygamber'le (s.a.s.) olan beraberliğinin önemli rolü olduğunu belirtmişlerdir.[20]

2. Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) Husûsî Duasına Mazhar Olması

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) duasına mazhariyet, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) ilme olan iştiyakı dolayısıyla kazandığı manevî bir fazilettir. Rivayete göre, Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Sâbit (r.a.) gibi sahabîlerin Mescid-i Nebevî'de dua ve zikirle meşgul oldukları bir esnada, Allah Resûlü (s.a.s.) gelip yanlarına oturmuş ve her birinden dua etmelerini istemişti. Hz. Zeyd ile diğer arkadaşlarının dualarına 'âmîn' dedikten sonra, Ebû Hüreyre'nin (r.a.): 'Allah'ım Sen'den bu iki arkadaşımın istediklerini ve ayrıca unutulmayacak bir ilim vermeni istiyorum.' şeklindeki duasına da 'âmîn' diye mukabele etmiştir. Diğerlerinin: 'Ey Allah'ın Elçisi, biz de unutulmayacak ilim istiyoruz.' demeleri üzerine, Ebû Hüreyre'yi (r.a.) kastederek, 'Şu Devsli genç sizi geçti.'[21] diyerek onun bu konudaki arzu ve iştiyakına işaret etmiştir.

3. Hadîsleri Öğrenmeye Büyük Bir İştiyak Duyması

Ebû Hüreyre (r.a.), Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) 'İman Yemenli, fıkıh Yemenli, hikmet Yemenlidir.'[22] sözleriyle ilim ve kültür zenginliğine işaret ettiği Yemen şehrinin kültür havzasında yetişmiş, ilme ve öğrenmeye âşık bir zattı. İlme layık olduğu önem ve değeri verdiği içindir ki, yalnızca birkaç kelime öğrenebilmek maksadıyla günlerini Peygamber'e (s.a.s.) hizmetle geçirmiş, dünya nimetlerine iltifat etmemiştir.

Hz. Ebû Hüreyre'nin bir gün: 'Ey Allah'ın Elçisi, kıyamet gününde senin şefaatine en çok kim layık olacaktır?' diye sorması üzerine, Resûl-i Ekrem (s.a.s.): "Ey Ebû Hüreyre! Hadîse karşı düşkünlüğünü bildiğim için senden önce hiç kimsenin bana böyle bir hadîsi sormayacağını tahmin etmiştim. Kıyamet gününde şefaatimle bahtiyar olacak en mutlu kimse, tüm kalbiyle veya içten içe 'Allah'tan başka tanrı yoktur/Lâ ilâhe illallah' diyen kişidir."[23] buyurarak onun hadîse olan iştiyakını takdirle karşılamıştır.

Ebû Hüreyre (r.a.) kendini ilme o kadar adamıştı ki, onun hayatta tek bir arzusu vardı, o da ilim taleb etmek ve dinde derinleşmekti (tefakkuh). Bir gün Allah Resûlü (s.a.s.) ganimet taksim ederken, onun taksimata kayıtsız kaldığını görmüş ve: "Sen de arkadaşlarının benden istediği gibi ganimetten istemez misin?" diye sormuş, o da buna, ilme adanmış bir ruh hâliyle şöyle karşılık vermişti: "(Ey Allah'ın Elçisi) benim Sen'den istediğim tek bir şey var, o da Allah'ın sana öğrettiği ilimden bana da öğretmendir."[24]

Ebû Hüreyre (r.a.), ilme ve öğrenmeye karşı oldukça meraklı ve cesurdu. Öyle ki, başkalarının Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sormaya cesaret edemedikleri şeyleri rahatlıkla sorar ve aldığı cevapları başkalarına ulaştırmak için muhafaza ederdi. Vahiy kâtiplerinden Übey b. Ka'b (r.a.) buna şöyle işaret etmiştir: "Ebû Hüreyre Peygamber (s.a.s.)'in karşısında oldukça cesaretliydi. Bizim soramadıklarımızı hiç çekinmeden ona sorardı."[25] Kendinden önce Müslüman olmuş sahabilere de sorar, onların ilminden de faydalanırdı. O, sonsuz bir ilim ve irfan hazinesiydi. Talebelerine kimi zaman şöyle derdi: "Ebû Hüreyre'nin daha ne (ilim dolu) keseleri var ki, onları henüz açmamıştır." Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) da, onun hakkında: 'Ebû Hüreyre âdeta ilim dolu bir kaptı' demiştir.[26]

Hz. Ebû Hüreyre: "Resûlüllah'tan iki kap dolusu ilim aldım. Bunlardan sadece birini aranızda yaydım. Diğerine gelince, eğer bunu aranızda yaymış olsaydım, şu gırtlağım kesilirdi." diyerek gizli bir ilme sahip olduğunu da ifade etmiştir. Ebû Hüreyre'nin insanlara yaymadığı ilmin ahkâma ve âdâba dair olması ihtimal dâhilinde değildir. Zira bunu ümmetten alıkoyması risaletin tebliğine aykırı bir husustur. Tercih olunan kanaate göre, bunlar, kıyamet alametleri, ümmetin başına gelecek olan bazı fitneler ve yine onların başına geçecek zâlim idarecilerle alâkalı haberler olmalıdır. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) bazen kinayeli olarak aktarmış olduğu haberler de bu kanaati güçlendirmektedir. Meselâ Allah Resûlü'nün (s.a.s.) "vukuu yaklaşan şerden dolayı vay Arap'ın hâline"[27] sözü ile Ebû Hüreyre'nin "60 yılının başları ve yönetimin çocuklara geçtiği (günlerden) Allah'a sığınırım."[28] ifadeleri buna işaret etmektedir. O hâlde Ebû Hüreyre (r.a.), anlaşılmasında güçlük çekilen haberlerden dolayı Allah ve Resûlü yalanlanmasın diye ancak insanların anlayabilecekleri, akıllarının alabileceği ve istifade edebilecekleri şeyleri dile getirmeye özen göstermiştir. Bundan dolayı da bildiği her şeyi anlatmaktan çekinmiştir.[29]

4. Güçlü Bir Hafızaya Sahip Olması

Arap toplumunda yazı henüz gelişmemişken, bilgiyi muhafaza etmek maksadıyla hafızaya büyük önem verilirdi. Bu sebeple Araplar, tarihte hafızası en güçlü milletlerden biri sayılmıştır. Nitekim bir bedevînin, 'kalbindeki bir harf, kitabındaki on harften daha değerlidir' sözleri onların bu özelliğine işaret etmektedir.[30]

Hz. Ebû Hüreyre de güçlü bir hafızaya sahipti. Ancak hadîsleri ezberleyebilmek için daha güçlü bir hafızaya sahip olmak gerektiğini bildiği için bir gün Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hafızasından şikâyette bulunmuş, Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona, elbisesini yere yaymasını ve konuşması

bitinceye kadar öylece bırakmasını, sonra toplayıp sırtına tekrar giymesini tavsiye etmişti. Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu tavsiyesine uymuş ve o günden sonra duyduklarını bir daha unutmadığını ifade etmiştir.[31]

Ancak Ebû Hüreyre'nin (r.a.) bütün duyduklarını mı, yoksa sadece o mecliste duyduklarını mı unutmadığı konusu ihtilâflıdır. Buharî şârihi İbn Hacer, onun söz konusu meclisten sonra duyduğu hiçbir şeyi unutmadığını söylerken, buna Zührî'nin rivayet ettiği ' فَوَالَّذى بَعَثَهُ بِالْحَقّ مَا نَسِيتُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْهُ ' (Onu hak üzere gönderene andolsun ki, bir daha ondan duyduğum hiç bir şeyi unutmadım)[32] ifadesini delil gösterir.[33] Hanefî alimlerinden Ebû Ca'fer et-Tahâvî ise, el-A'rec kanalıyla nakledilen ' فَوَالَّذى بَعَثَ مُحَمَّدًا (ص) بِالْحَقّ مَا نَسِيتُ مِنْ مَقَالَته تلْكَ كَلمَةً إلَي يَوْمِي هَذَا ' (Hz. Muhammed'i (s.a.s.) hak üzere gönderene andolsun ki, bu güne kadar onun söylediği o sözlerden tek bir kelime dahi unutmadım) ifadesini hakikate daha yakın görmüş ve bu görüşüne Ebû Hüreyre'nin (r.a.) unuttuğuna işaret eden bazı rivayetleri delil olarak göstermiştir.[34]

Ebû Hüreyre (r.a.), Allah Resûlü'yle birlikte olduğu yıllarda hafızasının mükemmel olduğunu ve bundan büyük bir haz duyduğunu şöyle ifade eder: "Bu yıllar içinde Resûlullah'ın (s.a.s.) bana söylediklerini özümsemekten daha sevimli hiçbir şey yoktu."[35] Öğrencisi Ebû Sâlih onun hakkında: 'Allah Resûlü'nün ashabı içerisinde hafızası en güçlü olanı Ebû Hüreyre idi.' demiştir.[36] İmâm-ı Şâfiî'ye göre de: 'Ebû Hüreyre, kendi yaşadığı dönemdeki hadîs ravileri içerisinde hafızası en güçlü olanıdır.'[37]

Medine'de bazen aralarında fikir ayrılığına düştükleri Mervân b. Hakem onun hafızasını denemiş ve sonunda hayranlığını ifade etmiştir. Mervân'ın kâtibi Ebû Zuayzia'nın anlattığına göre, kendisi onun isteği üzerine Ebû Hüreyre'yi (r.a.) çağırmış ve gelir gelmez Mervân ona rivayet ettiği hadîslerden sormaya başlamıştı. Bu esnada rivayet ettiği hadîsleri de perde arkasındaki kâtibine yazdırmıştı. Aradan bir yıl geçtikten sonra Mervân, Ebû Hüreyre'yi (r.a.) tekrar çağırmış ve bu kez daha önce yazdırdığı hadîsleri sormaya başlamıştı. Mervân'ın kâtibi, onun hadîslerde tek bir harf dahi değiştirmediğini belirtmiştir.[38]

Ebû Hüreyre (r.a.) hadîsleri yazmadığı için sık sık tekrar ederdi. O, ilimle meşgul olanlara zamanın nasıl verimli bir şekilde kullanılacağına dâir önemli bir tavsiyede bulunur ve der ki: "Ben geceyi üç kısma ayırırdım. Bir kısmında namaz kılar, bir kısmında uyur, diğer kısmında da Allah Resûlü'nün hadîslerini müzakere ederdim."[39] Bu durum, tabiî olarak onun hadîsleri daha iyi ezberlemesine önemli bir katkı sağlamıştır.

5. Ömrünü Hadîs İlmine Adaması

Ebû Hüreyre (r.a.), uzun süren ömrünü hadîs tahammül ve rivayetine adamış, gecesini gündüzünü sırf hadîsleri öğrenme ve öğretmeye hasretmiştir. Sahabenin bir araya geldikleri cuma günlerinde Mescid-i Nebevî'nin bir kenarına çekilerek hadîs rivayet eder, pek çok insan da onu can kulağıyla dinlerdi. Bu aynı zamanda onun hadîste otorite olarak kabul edildiğinin de bir işaretidir. Ebû Hüreyre'den (r.a.) menkul hadîslerin böyle geniş bir kesime hitap etmesi dolayısıyladır ki, sahabe ve tâbiûndan 800 civarında ravi ondan hadîs rivayet etmiştir.[40]

Ebû Hüreyre (r.a.) bütün mesaisini ilme harcarken, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) daha yakın ve onunla daha fazla sohbet etmiş olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.a.) gibi seçkin sahabiler, devletin idarî yapılanması ve fütuhât işleriyle uğraşmaktan hadîs rivayetine ayıracak zaman bulamamışlardır. Buna bakarak, sahabenin kendi aralarında belli bir iş bölümü yaptıklarını söyleyebiliriz. Nitekim Ebû Hüreyre (r.a.) gibi, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd (r.anhum) gibi sahabilerin isimleri daha ziyade ilmî sahada öne çıkarken; rivayetleri az olan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hâlid b. el-Velîd (r.anhum) gibi sahabiler ise, askerî sahada vazife almışlar ve bu alanda saygınlık kazanmışlardır.[41] Bu iş bölümü dolayısıyladır ki, Muaz b. Cebel, ilim öğrenmek isteyenlere Ebu'd-Derdâ, Selmân-ı Fârisî, İbn Mes'ûd ve Abdullah b. Selâm'ı (r.anhum) tavsiye etmiştir.[42]

Hz. Ebû Hüreyre'nin çok hadîs rivayet etmesine rağmen, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi Allah Resûlü'nü (s.a.s.) yakından takip eden bazı büyük sahabilerin niçin daha az hadîs rivayet ettikleriyle ilgili bir soruya Bediüzzaman Hazretleri de şöyle bir cevap vermiştir: "Nasıl ki insan, bir ilâca muhtaç olsa, bir tabibe gider; hendese için mühendise gider, mühendisten nakleder; mes'ele-i şer'iyye, müftüden haber alınır ve hâkeza... Öyle de, Sahâbe içinde ehadîs-i Nebeviyyeyi gelecek asırlara ders vermek için, ulemâ-i Sahâbeden bir kısım, ona manen muvazzaf idiler. Bütün kuvvetleriyle ona çalışıyorlardı. Evet, Hazret-i Ebû Hüreyre bütün hayatını, hadîsin hıfzına vermiş; Hazret-i Ömer, siyaset âlemiyle ve hilâfet-i kübrâ ile meşgul imiş. Onun için, ehâdîsi ümmete ders vermek için, Ebu Hüreyre ve Enes ve Câbir gibi zâtlara itimad edip; ondan, rivayeti az ederdi."[43]

6. Uzun Ömürlü Olması

Ebû Hüreyre (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra yaklaşık yarım asır kadar daha yaşamıştır. Onun yaşadığı bu yarım asırlık zaman diliminde, İslâmî fetihler sonrasında çeşitli kültür ve medeniyetlere ait unsurlar

Müslümanlar arasına sızmış ve itikadî, felsefî ve siyasî problemlere çözüm yolları bulma lüzumu ortaya çıkmıştır. Şüphesiz insanlar bu problemlerin çözümünde Kur'ân ve hadîslerin hakemliğine müracaat etmişlerdir. Ancak bu konuda onlara, en çok o dönemde hayatta olan sahabiler yol gösterip yardımcı olmuştur.

Genç yaşlarda Hz. Peygamber'i (s.a.s.) adım adım takip etmiş olan Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî ve Hz. Âişe (r.ahum) gibi uzun ömürlü âlim ve fakîh sahabiler, bu devirde önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Allah Resûlü'nün (s.a.s.) kutsal mirasını gelecek nesillere bu kıymetli şahsiyetler ulaştırmıştır. Dikkat edilirse, bu isimlerin sahabe içerisinde çok hadîs rivayetiyle tanınan şahıslar oldukları görülmektedir.

Netice

Hz. Ebû Hüreyre, h. 7. yılda Medine'ye gelip Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sohbetiyle müşerref olduktan sonra, Mescid-i Nebevî'nin bir kenarında ilim ve irfanla meşgul olan Ashab-ı Suffa'ya katılmış ve Allah Resûlü'nün (s.a.s.) yanından bir an olsun ayrılmamıştır. Her nereye gitmişse O'nu (s.a.s.) takip etmiş, hizmetine amâde olmuştur. Gerektiğinde hane-i saadetlerinde bile O'na (s.a.s.) hizmetten geri kalmamıştır. Kâh bineğinin dizginlerini tutmuş, kâh taş taşımış, kâh su getirmiş ve böylelikle Efendimiz'in (s.a.s.) sevgisini kazanmıştı. Bu muhabbet, onun hadîslere karşı iştiyakını artırmış ve hadîse ulaşmak için her türlü fedakârlığı göze almıştır.

Ebû Hüreyre (r.a.), Allah Resûlü'nün işaretiyle üstlendiği bu mukaddes vazifeyi layıkıyla yerine getirmiş ve muvaffakiyetle neticelendirmiştir. Allah Resulü'nün (s.a.s.) 'gökteki yıldızlar' diye vasıflandırdığı o kutlu insanlar arasında, hadîste önemli konuma sahip olması dolayısıyla Ebû Hüreyre'nin (r.a.) hususi bir yeri vardır. Resûlüllah'a (s.a.s.) olan bağlılığı ve hizmet aşkını, ömrünü hadîs ilmine adamasıyla göstermiştir. O, hayatını ortaya koyduğu bu hizmet anlayışıyla, ilimle uğraşan günümüz insanlarına da, gökteki yıldız misâli kılavuzluk etmiştir. İlim uğruna gecesini gündüzüne katmış, sıkıntı ve zorluklara sabırla tahammül göstermiştir. O, bu samimi gayretiyle Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hususî teveccühüne ve duasına mazhar olmuş ve bu sayede unutulmayacak derya gibi bir ilime kavuşmuştur.

Ebû Hüreyre'nin (r.a.), Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hadîslerine karşı gösterdiği bu aşkın merak ve iştiyakı, bazı sahabilerin hayretini mûcip kılmış ve bu durum, bazen izahı gerektiren itirazların yöneltilmesine sebebiyet vermiştir. O, kendisine yöneltilen bu itirazlara kendinden son derece emin bir şekilde "sizler bağınızda bahçenizde, çarşı-pazarınızda dünyanızla meşgul olurken, bu fakîr karın tokluğuna Allah Resûlü'nün yanından hiç ayrılmamış, O'nu (s.a.s.) adım adım izlemeyi mukaddes bir vazife bilmiştir." diye cevaplamıştır. Bu sözler, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) üstlendiği bu hususî vazifeye olan sadakatini göstermesi bakımından oldukça mânidardır. Ruhu şâd, mekanı cennet olsun! Allah bizleri şefaatine nâil eylesin!

* Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
oguner@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1. İbn Hacer, el-İsâbe, 7/202.
2. İbn Hacer, el-İsâbe, 3/287.
3. Bağdâdî, el-Fark beyne'l-Firâk, s.147.
4. Bkz. Osman Güner, Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler, s.21-23.
5. Dârimî, Mukaddime 25.
6. İbn Kuteybe, Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs, s.48. Saîd b. Zeyd, Allah Resûlü'nden 48 hadis rivayet etmiştir.
7. İbn Kuteybe, Te'vîl, s.48.
8. İbn Hacer, el-İsâbe, 7/205; Zehebî, Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, 2/604.
9. Hâkim, el-Müstedrek, 3/510; ez-Zehebî, Siyer, 2/608.
10. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/2-3; Hâkim, el-Müstedrek, 3/511.
11. İbn Kesîr, el-Bidâye, 7/107; Zehebî, Siyer, 2/603.
12. Buhârî, İ'tisâm 22; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 159-60.
13. Buhârî, İlim 43; Hars 21; İbn Hanbel, 2/240.
14. Bakara sûresi, 2/159-160.
15. Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, 6/133; Tirmizî, Menâkıb 47.
16. Bakara sûresi, 2/159; Buhârî, Hacc 131; Tirmizî, İlim 3.
17. Buhârî, Cenâiz 3; Megâzî 84.
18. Buhârî, İlim 25; İbn Hanbel, 1/33.
19. Buhârî, Büyû' 9.
20. Tirmizî, Menâkıb 46.
21. İbn Hacer, el-İsâbe, 7/204.
22. Buhârî, Menâkıb 1; Meğâzî 74; Müslim, İmân 82,88-90.
23. Buhârî, İlim 33; Rikâk 51.
24. İbn Hacer, el-İsâbe, 7/203.
25. İbn Hacer, el-İsâbe, 7/202.
26. Zehebî, Siyer, 2/596.
27. Buhârî, Fiten 4.
28. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, 1/261.
29. M. Accâc el-Hatîb, Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, s.266.
30. İbn Abdilberr, Câmi'u Beyâni'l-İlm, s.87.
31. Buhârî, İlim 43; Tirmizî, Menâkıb 47.
32. Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, 1/136-7.
33. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, 1/260.
34. Tahâvî, Müşkilü'l-Âsâr, 2/182-3.
35. İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, 4/b.2, 54.
36. Buhârî, et-Târîhu'l-Kebîr, 6/133.
37. İbn Hacer, İsâbe,7/ 202.
38. Hâkim, el-Müstedrek, 3/510.
39. Dârimî, Mukaddime, 27.
40. İbn Hacer, İsâbe,7/202.
41. M. Accâc el-Hatîb, Ebû Hüreyre Râviyetü'l-İslâm, s.263.
42. Hâkim, Müstedrek, I/98.
43. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, s.132.

İdris AKYOL *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Bazıları, oryantalizmin 100 sene önce ortaya çıktığını kabul ederler. Bunlar istişrak tarihini çok yakın dönem itibariyle ele alıp inceliyorlar. Ama bana göre istişrakın 1100-1200 senelik tarihî bir geçmişi var. Kanaatimce, Müslümanlar'ın istişrakla ilk defa tanışmaları, Batı düşüncesi ve Grek felsefesinin olduğu Abbasî dönemine rastlar. Ve bu, daha sonra da sürüp gitmiştir.

ORYANTALİZM, MEDENİYETLER ÇATIŞMASI VE DİYALOG

Oryantalizm

Oryantalizm, içinde barındırdığı politik mânâları mahfuz, Doğu dillerini, kültür ve âdetlerini, tarihini ya da coğrafyasını inceleme ve tetkik etme bilimidir. Kelime, Latince doğu ya da güneşin doğması anlamlarına gelebilecek oriens sözcüğünden türemiştir. Ancak bu masum incelemelerle beraber terim ideolojik bir çerçeve de sunar ve bu çerçeve alanında doğunun ötekileştirildiği bir anlayış belirir. Oryantalist ideolojide Avrupa, Kuzey Amerika hattâ Japonya, Batı sınırları içinde yer alabilirken, Asya ya da Afrika herhangi bir ayrıma tâbi tutulmaksınız Batı'nın "eurocentric" konumuna göre Doğu'nun hudutlarına dâhil edilir; bir bölgenin Doğulu addedilmesi için coğrafî olarak gerçekte doğu tarafında bulunması şart değildir. Bu sınırlar mekânsal birer kesit olmakla birlikte, aslında zihinsel farklılaştırma çizgilerinden başka bir şey değildir.

Zaman aktıkça konjonktürün gereğine göre oryantalist incelemeler ona biçim verenlerin elinde bir bilim dalının verileri olarak kalmanın ilerisine geçerek siyasî bir hüviyete büründü ve Doğu araştırmalarını farklı mecralara çekebilecek gayelere hizmet eder biçimde bir ideolojinin malzemeleri hâline geldi. Bu tetkikler neticesinde oryantalizm, alan araştırmasının dışına çıktı ve incelediği toplumu üretir ve yapar-bozar bir kimlik kazandı. Oryantalist düşünce kabaca başlangıçta fundamentalist din adamlarıyla ve tarih-

İslâm'a yöneltilen ilk Hıristiyan tepkiler günümüzdekilerle çok yakın benzerlikler içermektedir. Geleneksel anlayış uzun süre devam etti ve hâlâ yaşıyor. Doğal olarak geleneğin birliğinde çeşitli farklılıklar gözlendi ve Avrupalı Batı, 1100 ve daha sonraki iki yüzyıl içinde şekillenen ve o zamandan beri yalnızca yavaş bir biçimde değişen, kendi bakış açısına sahip oldu.

çilerle; ardından dil bilimcileri, sosyologlar, asker ve sivil siyasetçilerle; sonra da yazarlar ile sanat ve medya dalları tarafından geliştirildi; bu insanlar ve kurumlar Doğu'yu hiç görmemiş bireylere Doğu hakkında bilgiler sundu. Bu bilgilerin içeriğinde Doğu, ona tepeden bakan gözlemcilerin izni ölçüsündeydi. Aktarılan bilgiler çoğu kez Doğu'yu ötekileştiren bir formata sahipti; Doğu ve Batı birbirinden tamamıyla ayrı ve kendi bünyelerinde neredeyse bütünüyle homojen merkezlerdi. Doğu; ilkel, tembel, zayıf ve pasaklı insanların yaşadığı, despot bir kralın hüküm sürdüğü, egzotik yerlerden müteşekkil mutlak bir mekân iken; Batı'da çalışkan, sorgulayan, bağımsız fertlerin yaşadığı, demokratik rejimle yönetilen bir ortam vardı. Birbiriyle hiç kesişmeyen bu mütecanis daireler içinde oryantalizm dünyayı kutuplaştırarak resmediyordu. "Batılı mütefekkirler, araştırmacılar, oryantalistler meseleyi ele alırken "Hıristiyanlık-Müslümanlık", "biz ve onlar" şeklinde bir yaklaşımdan hareket edince, kusur bulma da kaçınılmaz oluyordu. İşte bu mülâhaza, bu güne kadar Batı'nın Doğu'yu doğru görmesine hep mâni olmuştur."[1]

Böyle bir tabloda tasarlanan dünyanın gerçek hayatla birebir münasebetinin olmasına gerek yoktur. Bununla beraber figürler öyle çok tekrarlanmıştır ki hayalî imgeler, onu izleyen insanların zihninde birer hakikat olarak algılanır hâle gelmiştir. Oryantalizm kendine has bir realite oluştururken Doğu'nun gerçekliğini yıkmış ve Doğu'yu kendi istediği mecraya çekebilecek şekilde tarif etmiştir. Edward Said, Orientalism isimli eserinde oryantalizmi şöyle tanımlar:

On sekizinci yüzyılın son zamanlarını takribî bir başlangıç noktası kabul edersek, oryantalizm, Doğu hakkında yargılarda bulunarak, ona üstten bakarak, onu tanımlayarak ve eğiterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek onunla ilgilenen anonim bir kurum olarak tartışılabilir ve değerlendirilebilir; kısaca oryantalizm Doğu üzerine Batı tarzı bir istilâ, yeniden yapılandırma ve otorite sağlama biçimidir.[2]

Oryantalist ideoloji, genelde Doğu, özelde İslâmiyet hakkında üretilen fikirlerin gerçekliğini sorgulamaksızın ilk plânda onları doğru olarak kabul eder ya da en azından içlerinde mutlaka bir doğruluk payı vardır, düşüncesiyle değerlendirir; ötekinin değişmez özelliklerinin hayalen yazılı olduğu bir şablona göre Doğu'yu açıklamaya çalışır. O şablonda oynamaları yapacak olanlar da Doğulu bilgelerden daha ziyade ilgili toplumu irdeleyen oryantalizmin kendi elemanlarıdır. Üstelik yapılandırılan bilgiler olduğu yerde de kalmaz; geniş bir dolaşım ağına sahiptir; âdeta örgütlenmiş bir organizma kanalları vasıtasıyla kitaplara, makalelere konu olur veya okul müfredatlarına konulur. Nitekim söz konusu bu bilgilerin semeresi, bir dönem dünya karalarının yüzde sekseninden fazlasını oluşturacak olan sömürgeleştirilmiş devletler hâlinde toplanacaktır. Batı'nın Doğu'yu görme biçiminin çağlar boyu hiç değişmeden kaldığını söylemek mübalağalı görünmekle beraber bu algıların şu anın politik durumuyla alâkasız olduğunu söylemek de aynı anlamda abartılı olacaktır. Norman Daniel bu konuda şunu söyler:

İslâm'a yöneltilen ilk Hıristiyan tepkiler günümüzdekilerle çok yakın benzerlikler içermektedir. Geleneksel anlayış uzun süre devam etti ve hâlâ yaşıyor. Doğal olarak geleneğin birliğinde çeşitli farklılıklar gözlendi ve Avrupalı (ve Amerikalı) Batı, 1100 ve daha sonraki iki yüzyıl içinde şekillenen ve o zamandan beri yalnızca yavaş bir biçimde değişen, kendi bakış açısına sahip oldu.[3]

Bu yazıda oryantalizmin boğucu etkilerinden sıyrılmış, diyaloğa açık Batılı fertleri söz konusu tanımlamaların dışında tutuyoruz. İfade edilmek istenen, bir zamanların bütünüyle mesnetsiz benzetmelerinin ya da duygusal temsillerinin yoğunluğunun kendilerini günümüzde de hissettirmeye devam ettiğini görmenin verdiği şaşkınlıktır. Müslümanlar, karikatürlerde ve filmlerde şiddet imajları ile beraber lanse edilmektedir. Aynı kavramların yenilenerek uzun dönemler ayrı ayrı tonlarla varlığını devam ettirmesi şaşkınlıktan başka neye yol açabilirdi ki? Bu süreç, insanları belli bir ideolojiye, oryantalizmin şabloncu sembollerine inandırmaya çalışma gayretinden başka bir şey değildir; en masum ifadesiyle, akla tereddütler boşaltmaktır.

Sözü edilen imaj üretimi çok uzun bir süredir varlığını göstermektedir. Kendi içlerinde birbirine atıf yapan binlerce kitapla bir Doğu oluşturulmuştur ve bir şekilde sistematik sayılabilecek bir edayla yoğrulan bu Doğu özellikle 1798'den sonra Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle fiziksel olarak da şekillendirilir hâle gelmiştir. 1000'li yıllarda başlayan oryantalist düşünce, 1800'lü yıllarda sömürgeciliğe dönüşmüş, 1950'li yılların ardından da kültürel hegemonya ile varlığını devam ettirmiştir ve hâlâ da ettirmektedir. Gazete kupürleriyle ya da televizyon ekranlarıyla bu resmin kazındığı beyinler, daha en başta Doğu insanı hakkında birtakım peşin hükümlerle hareket etmektedir. Bu parçalanması zor önyargılar sebebiyle Doğu-Batı buluşmasından daha çok, gün geçtikçe yeniden yapılandırılan tartışmalarla bazı çıkar çevrelerinde ya da diyalogdan rahatsız olan gruplarda bir medeniyetler çatışması senaryosu tekrar edilip durmaktadır. Bugün bütün dünyanın arzu ettiği barış ve ittifak ortamı, "Ben tok olsam, başkası açlıktan ölse bana ne" diyen; "İstirahatım için zahmet çek; sen çalış, ben yiyeyim"i[4] seslendiren bağnaz güç odakları tarafından meydana getirilen eskinin sürekli tekrarı ama görünürde yeni birtakım faaliyetlerle bir türlü gerçekleşememektedir. Yine de, asırlardır beyinlere nakşedilmiş olan bu görüntünün silinmesi kolay olmamakla beraber ortaya konan çalışmalar gelecek adına ümit vericidir. İslâm'ın doğru algılanması ve Asr-ı Saadet'te, Endülüs Medeniyeti'nde ya da Osmanlı Devleti'nde yaşanan karşılıklı huzurun günümüzün sıkıntılı insanlarına hatırlatılması için ortaya konan faaliyetler geleceğin daha aydınlık olacağının ipuçlarının ses ve sedasını bizlere sunuyor.

Oryantalizme Bir Reddiye Olarak Kültürlerarası Diyalog

Bu seslerden biri, dünyanın çok farklı kültürlerinde yankısını bulan, Fethullah Gülen Hocaefendi ismi etrafında hâlelenen oluşumun sesidir. Toplumların çeşitli kamplara ayrılmasının karşısında olan bir mefkûre benimseyen Hocaefendi, farklı inançlara sahip insanlar arasında bir köprü kurulması ile daha barışçıl bir dünyanın imar edileceğine inanmıştır. Uğrunda çabalanan diyalog atmosferi, münakaşa odaklı olmayan, dinleri birleştirme gibi reformist bir yaklaşım peşinde koşmayan, insanları değişik oyunlarla dinlerinden döndürme tarzı bir misyonerlik faaliyeti gütmeyen ama bütün bunların ötesinde "herkesi kendi konumunda kabul etmeyi" bir düstur olarak özümseyen bir mânâyı haizdir. Polemiklerden ve politik hedeflerden uzak, sadece daha yaşanabilir bir ortam için atılan bu adımlar gelecek nesillere huzur verici bir iklim sunacaktır. Hocaefendi'nin tanımladığı mânâda bir diyalog ortamı oluşturulduğunda bu hava tahmin edilenden daha kısa bir sürede dünyayı etkisi altına alacaktır. Tarif edilen çizgide:

Kusurlara göz yumma, farklı düşüncelere saygı gösterme, affedebileceğimiz herkesi ve her şeyi affetme; hattâ kendi söz götürmez haklarımızın ihlâli karşısında bile, üstün insânî değerlere saygılı kalarak "ihkâk-ı hak" etmeye çalışmama; paylaşılması mümkün olmayan en kaba fikirler, en hoyrat düşünceler karşısında dahi, peygamberâne bir temkinle feverâna kapılmadan, Kur'ân'ın, kalblere nüfûz etme adına "kavl-i leyyin" unvanıyla sunduğu, kalb-i leyyin, hal-i leyyin, tavr-ı leyyin de diyebileceğimiz yumuşaklıkla mukabelede bulunma; hattâ bir kısım muhalif düşünceleri dahi, bize doğrudan doğruya veya tedâileri, yani çağrışımlarıyla bir şeyler anlatmasalar bile, sırf kalbî, ruhî ve vicdanî hayatımızı sık sık tamir ve restorasyona zorlamaları itibariyle yararlı bulma enginliğinde bir hoşgörü…[5] ideali bulunmaktadır. Bu gaye-i hayal toplumun her kademesinde bulunan fertler arasında paylaşıldığında gittikçe global bir köy durumuna gelen dünya bir cennet bahçesi hâline gelecek ve yitirilen Cennet yeniden kazanılacaktır.

Bununla beraber, hâl-i hazırda İslâm, Batı'da 'bilinmeyen bir ötekidir.' Bilinen vechesi ise Haçlı seferlerini haklı kılmak maksadıyla yapılan menfi propaganda ve sebepleri dile getirilirken dine irca edilerek sunulan savaşların bırakmış olduğu şartlanmışlıktır. Buna son dönemler itibarıyla İslâmiyet'in terörle özdeş tutulmasını eklemek gerek. İşte bu üçlü sacayağında dile getirilen hususlar hemen her Batılının İslâm hakkında zihnî arka plânını oluşturmaktadır. Oryantalistlerin yapmış olduğu akademik çalışmalar da bundan nasibini almış durumdadır. Yapısı gereği tarihî gerçekleri sebep ve sonuçları ile beraber sunmak olan oryantalistlerin akademik çalışmaları çoğunluğu itibarıyla bu zihniyete dayanak sağlamıştır.[6]

Hedeflenen evrensel uzlaşı temellerini Hocaefendi'nin kendi şahsî muhayyilesinden değil; İslâm'ın özünde zaten mevcut olan ve değişik inanışlara mensup fertler arasında oluşturulması vaz' edilen diyalog mefhumundan alır. Kur'ân-ı Kerîm ve Efendimiz'in (sallallahu aleyhi ve sellem) beyan ve davranışları çok açık bir şekilde dindarlar arasında sulh dairesinde bir münasebeti tavsiye etmektedir. Nitekim Kur'ân'da, *"Zulmedenleri hâriç, ehl-i kitap ile en güzel olan şeklin dışında bir tarzda mücadele etmeyin ve onlara şöyle deyin: 'Biz, hem bize indirilen kitaba, hem size indirilen kitaba iman ettik. Bizim İlahımız da sizin İlahınız da bir ve aynı İlahtır ve biz O'na gönülden teslim olduk."* *(Ankebut Sûresi, 29/46)* buyrulmaktadır. Kur'ân'la beraber onun prensiplerini, uygulamada tam mânâsıyla temsil eden İnsanlığın İftihar Tablosu (sallallahu aley-

hi ve sellem) da Müslüman olan ve olmayanlar arasında bir diyalog tesisi bağlamında ümmetine, *"Her kim, bir muâhide/zimmîye zulmederse veya onu gücünden fazlası ile yükümlü tutarsa, yahut hakkını kısarsa, ya da rızası olmadan kendisinden bir şey alırsa, onun hasmı benim. Kıyamet günü onunla hesaplaşacağım." (Ebu Davud, Haraç ve'l-İmare, 33)* ikazında bulunur ve mutlaka bir anlaşma ve adalet zemininin meydana getirilmesini emreder.

Buna ilaveten, Allah Resûlü'nün (aleyhi ekmelüttehâyâ) Hıristiyan din adamlarına yazdığı bir mektupta, onlara hiçbir baskı uygulanmayacağına ve geniş hak ve özgürlüklere sahip olacaklarına dair şu beyanda bulunulur:

Allah'ın Elçisi Muhammed'den piskopos Ebu'l-Hâris'e, Necran'ın diğer piskoposlarına, onların papazlarına, onların yolundan gidenlere ve onların keşişlerine: Az ya da çok, ellerinin altında bulunan her şey, kiliseleri ve manastırları kendilerine aittir. Allah'ın ve Resûlü'nün zimmeti de aynı şekilde (onların üzerinedir). Hiçbir piskopos, piskoposluk yaptığı yerden, hiçbir keşiş kendi manastırından ve hiçbir papaz kendi kilisesinden alınıp bir başka yere gönderilmeyecektir. Onların ne hak ve hukuku, ne de alışageldikleri örf ve âdetleri bir değişikliğe tabi tutulacaktır.[7]

Bu ve benzeri âyetler ve hadîslerle net olarak anlaşılıyor ki, İslâm, oryantalistlerin dinî terör ve şiddet söylemlerindekinin aksine, Müslüman dünya ile Müslüman olmayan dünya arasında, kavga ve düşmanlık hisleri ile körüklenen ötekileştirme niyetlerini değil ortak paydalar etrafında buluşmayı telkin etmektedir. Hocaefendi, İslâm'ın diyalog ve hoşgörü desenli evrensel yönünü, gerek Türkiye'de gerekse yurtdışında yaptığı görüşmelerle teorik düzlemden kurtarıp pratik tecrübelerle destekleyerek göstermiştir. Türkiye'de Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla mevcelenen halkalar Amerika ve Vatikan'da da devam etmiş ve medeniyetler çatışmasına karşı bir medeniyetler diyalogu geliştirilmiştir. İslâm hakkında ortaya konan çarpık imajların gerçeği yansıtmadığını, Hocaefendi İslâm'ın engin hoşgörüsünün çağımıza kadar olan sürecini anlatırken şöyle ifade eder:

Hoşgörü, diyalog veya bizim kullandığımız ıstılah ile herkesi kendi konumunda kabul etme düşüncesi ve bunun hayata intikali meselesi, İslâm tarihinde bizimle ortaya çıkmış bir şey değildir.(…) Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bunları bizzat yaşadığı gibi takip eden dönemlerde Raşit Halifeler, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn yaşamıştır. Fetih dönemlerinde, Müslümanlar nerede kilise ve havraları yıkmışlardır? Nerede azınlıkların haklarına dokunmuşlardır? Nerede vicdan hürriyetine kısıtlama getirmişlerdir? Ve nerede düşünce hürriyetini tahdit etmişlerdir? Tarihte Müslümanların vesayeti altında yaşayan azınlıklar, Müslümanların kendilerine neler bahşettiklerini, kendilerine tanınan bu haklar başka işgal güçleri tarafından ellerinden alındığı zaman ancak anlamışlardır.[8]

Sorulan bu sorular, oryantalizmin kendinden olmayanın üzerine attığı peşin hükümlü yargılara birer cevaptır aslında. İnsanlığın ortak dertlerini çözme adına birlikte hareket etmekten başka bir seçeneğin bulunmadığı bu ortamda inananlar arasında tesis edilecek bir diyalog ihtiyacı kendini her yerde hissettirmektedir. Diyalog süreci, tarihî arka plândaki önyargıları silerken, aynı zamanda hem akademik dünyada hem de günlük hayatta günümüzdeki İslâm algılamalarına daha rasyonel bir yön vermektedir. Fertler, karşılarında hayalî bir yabancı yerine kendisiyle iletişim kurulabilen reel bir olguyu görmeye başlamışlardır ve beklenti odur ki muhtemel vartalara rağmen bu yolda geriye dönük bir yürüyüş olmayacaktır.

Oluşturulan vetire, unutulmaya yüz tutmuş âlemşümul prensiplerin yeniden zihinlerde tazelenmesi anlamına da geliyordu ki bu süreç, "bugün terörle, canlı bombalarla, duyguları baskı altına alınarak robotlaştırılmış insanlarla karartılan İslâm'ın çehresini, diyalog vasıtasıyla, yeniden ve kendi güzelliğine yakışır bir tarzda anlatma süreci"dir.[9] Bu hoşgörü dileği ne çağımıza ne de çağdaşlarımıza aittir. Efendimiz'den (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde de çeşitli dinlerdeki insanlara tanınan özgürlük, hak ve hürriyetler İslâm'ın özündeki değerleri yansıtıyordu.

Ecdadımız, tarihinin altın sayfalarında da şahit olunacağı üzere, kaderlerine hâkim oldukları bölgelerde daima hoşgörü ve tolerans taşımış, cami, kilise ve havranın yan yana bulunmasında hiçbir sakınca görmemiş ve asırlar boyu hep böyle bir hoşgörü ve toleransın temsilcisi olarak tanınagelmişlerdir.[10]

Hattâ o kadar var ki, devlet-i âliye, hükümranlığının en üstün seviyede olduğu devirlerde bile başka ırktan olan insanlara karşı İslâmlaştırma politikası takip etmemiştir. Eğer takip etmiş olsaydı, Balkan'ları bütünüyle İslâmlaştırmak mümkündü. Tam aksine, Hıristiyan teb'ayı sadece dinde değil, dil vb. diğer kültür unsurlarında da serbest bırakmış ve onlar, yüzyıllar süren Türk hâkimiyetine rağmen bu sayede birer millet olarak devam etmişlerdir.[11]

Hocaefendi, tevfik ve muvaffakiyetin yalnızca Allah'tan dilenip, samimane bir diğergamlık teklif ettiği gibi aynı zamanda yaşanan bazı aksaklıklardan ve sürecin kösteklen-

mek istenmesinden ötürü de umudun hiç kaybedilmemesini tavsiye eder. Kendisine sorulan bir soruya cevap sadedinde ifade ettiği sözlere baktığımızda bunu çok açık bir biçimde anlarız:

Ümit, hayata onu verenin penceresinden bakıp, ona göre yaşayanlar için hiç pörsümez bir aksiyon dinamiği; kendisini değil, daima başkasını düşünenler, gerçek saadeti başkalarının saadetinde görüp, yaşamayı yaşatmakta bulanlar için en tükenmez bir azık; zaman, mekân, madde, nefis ve menfaat mahbeslerini aşmışlık içinde, kalb ve ruhun derece-i hayatında ömür sürüp kutlu bir mefkûreye dilbeste olmuşlar için eksilmez bir güç kaynağıdır.[12]

Böylesine bir ruh mukavemeti dâhilinde Huntington'ın medeniyetler çatışması tezine cevap olarak verilen beyanat da aynı metanettedir. Her ne kadar, "Sovyet bloğu dağılıncaya kadar, bir Doğu-Batı veya NATO-Varşova çatışması etrafında parçalanan insanlığın düşüncesi, bu defa da yeni bir sun'î düşman üretilerek, dil ve kültür farklılığı üzerinde bir medeniyetler çatışması hazırlansa ve böylece hâkim bloğun hâkimiyetinin devamı için yeni bir zemin oluşturulmaya çalışılsa da"[13] Hocaefendi net bir şekilde, "kültürler arası çatışma olacağına inanmıyorum ben"[14] der ve dünya devletlerinin entegrasyon hâlinde çalışması ile bu mülevves emellerin önüne geçilebileceğini vurgular. Dalgakıran mahiyetinde bir uzlaşının ehemmiyeti müsellemdir; bu ancak karşılıklı iletişimle mümkün olabilir ve herhalde bu uyum ve uyuşma vetiresinin bir merhalesi de din mensupları arası diyalog olmalıdır.

Fertlerin, kendilerine yabancı olan bir kültürü tanımadan ve birazcık da olsa tanıdıktan sonra verdikleri tepkiler karşılaştırıldığında diyaloğun ne kadar büyük bir kıymet ihtiva ettiği açıkça görülecektir. Meselâ, Robert Roberts, Amerika'da yaşayan bir doktordur ve kendisine bir Türkiye gezisi teklif edildiğinde ilk andaki ifadeleri, "Türklere dair ilk izlenimim 'Midnight Express' adlı bir filme dayanıyordu. İstanbul'un biraz ilkel bir yer olmasını bekliyordum. Belki Afrika'da gördüğüm bazı şehirler gibi. Müslümanların bir Amerikalı olarak bana düşmanca davranmalarını bekliyordum." şeklinde olmuştur. Ancak on günlük ziyaretin sonrasında fikirleri sorulduğunda bir araya gelmenin, insanların birbirini tanımasının ne derece kuvvetli bir etkiye sahip olduğunu belirten şu ifadelerde bulunmuştur: "Hayatımda hiç, hem de hiç Türkiye'deki on günümde gördüğüm kadar cömertlikle karşılaşmadım; hayatımda böylesine misafirperverlik ve cömertlik tanımadım."

Barbara Boyd, Oklohama Üniversitesinde dinî çalışmalar profesörüdür. Onun da Türkiye seyahatine dair ilk tepkisi Robert Roberts'a benzerlik arz eder: "Dalga mı geçiyorsun dediğimi hatırlıyorum, Türkiye mi? Yani Ortadoğu'daki Türkiye mi, diye sordum. Sonra da milyonlarca soru sordum." diye endişelerini belirtirken, gezinin ardından ziyaret ettiği bir okuldaki öğrenciler ona Türk insanı ve Türk insanının dünya barışına yapacağı katkı hakkında şu sözleri söyletecektir:

Şunu fark ettik ki öğretmenleri onlara nasıl olunacağı konusunda örnek oluyor. Yani kafalarına matematik, fen, dil konulurken; aynı zamanda ruhlarına değerler yerleştiriliyor ve bu değerler, üstün insanlar yetiştiriyor: Gidip dünyanın her yerinde yaşayacak; dünyanın her yerinde üniversitelerde eğitim görecek; profesör, öğretmen, doktor, avukat, işletmeci olacak insanlar. İnanıyorum ki, işte bu değerler dünyayı değiştirecek.[15]

Hâsılı, şimdilik yalnızca birkaç beytiyle yetindiğimiz bu diyalog neşidesi yeryüzünün her yerinde dillendirilir hâle geldiğinde beşeriyetin asırlardır ütopyalarda aradığı saadet esintisi bütünüyle kendisini hissettirmiş ve bahar çiçekleri her yerde neşv ü nema bulmuş olacaktır. İnsanlık o günleri özlemle bekliyor.

* Araştırmacı Yazar
iakyol@yeniumit.com.tr

Dipnotlar

1 Fethullah Gülen, İnsanın Özündeki Sevgi, Ufuk Kitapları, İstanbul 2003 s. 201-202.

2 Edward W. Said, Orientalism, Penguin Books, Londra 2003, s. 3. [Kitabın Türkçe'ye üç ayrı tercümesi bulunmaktadır. İnceleyebildiğimiz iki eserdense buraya kendi tercümemizi aktardık.]

3 Norman Daniel, Islam and the West, Oneworld Publications, Oxford 1997, s. 11

4 Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Şahdamar Yayınları, İstanbul 2006, s. 695

5 Fethullah Gülen, Yeşeren Düşünceler, Nil Yayınları, İzmir 2004, s. 19-20.

6 Ahmet Kurucan, Niçin Diyalog, Işık Yayınları, İstanbul 2006, s. 126

7 Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, s.520.

8 Fethullah Gülen , "Hoşgörü Sürecinin Tahlili" Gurbet Ufukları, s. 72.

9 Mehmet Gündem, Fethullah Gülen'le 11 Gün, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s. 202.

10 Fethullah Gülen, İnsanın Özündeki Sevgi, s. 78.

11 Davut Aydüz, Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog, Işık Yayınları, İstanbul 2005, s. 155.

12 Nevval Sevindi, Fethullah Gülen ile Global Hoşgörü ve New York Sohbeti, Timaş Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

13 Fethullah Gülen, İnsanın Özündeki Sevgi, s 178.

14 N. Sevindi, Global Hoşgörü, s 87.

15 Diyalogun Meyveleri, www.samanyolu.tv

Dr. Kâmil YAZAR *

Ekim / Kasım / Aralık - 2008 / 82

Örnek Bir Aksiyon Adamı: ABDÜRREŞİD İBRAHİM

Rusya Türklerinin ilk siyasî temsilcisi, son Osmanlı aydınlarından Abdürreşid İbrahim, 23 Nisan 1857'de Sibirya'nın Tobolsk ilinin Tara kasabasında doğmuştur. Aslen Buharalı Özbek bir aileden gelen babası Ömer Efendi, devrin siyasî faaliyetlerine iştirak eden bir vatanperver, annesi Başkurt Türklerinden Afife Hanım'dır. Abdürreşid İbrahim genç yaşta ailesinden ayrılarak başladığı tahsil hayatını, çevre kazalardaki medreselerde sürdürür. Teman Medresesi'nde de bir süre okuduktan sonra devrin tanınmış medreselerinin bulunduğu Kışkar'a gider. Bir süre Kırgız kabileleri arasında dolaşarak hocalık ve imamlık yaptıktan sonra Orenburg'a gelir (1879). Gizlice bir gemiye binip hacca gitmek üzere İstanbul'a geçer (1880). Burada geçirdiği iki aylık bir sürenin ardından hacca gider. Hacdan sonra Medine'de tahsil hayatının ikinci devresine başlar. Çeşitli âlimlerden ders okuyarak kıraât, fıkıh ve hadîs ilimlerinden icazet alır. 1884 yılı sonunda İskenderiye üzerinden İstanbul'a, oradan da Tara'ya dönerek medresede ders vermeye başlar (1885). Aynı yıl evlenir. Medine'ye talebe götürmek üzere İstanbul üzerinden ikinci defa hacca gider ve öğrencilerini Medine'ye yerleştirip yine İstanbul üzerinden tekrar Tara'ya döner. Burada bir "Usûl-i Cedîd" okulu açarak eğitim faaliyetlerine başlar. Bu sırada "Livâü'l-Hamd" adlı risalesini İstanbul'da bastırarak Rusya'da dağıtır.

Abdürreşid İbrahim'in farklı dil ve lehçelerde yoğun yayın faaliyetlerinin olduğuna şahit olmaktayız. "Ülfet" adıyla çıkardığı dergi çok büyük bir ilgi ile karşılanır. Türkçe yayımlanan "Ülfet" Türkistan'da gördüğü yoğun ilgiden dolayı "Zararlı neşriyat" olarak kayıtlara geçmiştir. Özellikle dinî meselelere ağırlık veren ve medrese talebeleri tarafından da büyük bir ilgiyle takip edilen dergi Seksen beşinci sayıda Rus merkezi yönetimi tarafından kapatılır. Büyük teveccüh kazanan Ülfet'in kapatılması ile "Tilmiz" adlı Arapça bir mecmua daha çıkarır. Tilmiz'in yayın hayatı da ancak bir yıl kadar sürer ve Ülfet ile aynı kaderi yaşar ve kapattırılır. Ülfet ve Tilmiz'in peş peşe merkezî yönetim tarafından kapatılması da Abdürreşid Efendi'yi yıldıramaz ve Kazak şivesiyle yayın yapan Serke'yi de çıkarır.

Abdürreşid Efendi'nin bu hizmetleri, Mehmet Akif'in kendi dilinden şöyle anlatılır:

"Evvela gizlice bir matbaa tesis ettim.
Beş on öksüz bularak basmacılık öğrettim.
Kalemim çok pürüzlüydü, fakat çaresi ne?
Sonra, bilmem kimin üslûbu avamın nesine!
Dilimin döndüğü şiveyle bütün gün yazdım;
Okuyanlar o kadar çoktu ki, hiç ummazdım.
Usta, âsârını verdikçe çocuklar bastı;
Altı ay geçti, bizim matbaanın çıktı adı.
Göğsü imanlı beş on tane fedai gelerek,
Dediler; "Sen ne basarsan, onu tevzi edecek
Vasıtan işte biziz, korkulacak şey yoktur...
Para lâzımsa da bildir ki, verenler bulunur."
Bir cerideyle hemen başlayıverdim vaaza.
Zaten en başlıca yol, halkı budur ikaza."
Medeniyetteki insanlar için Matbuât,
Şimdi Kürsilerin en yükseği, lakin, heyhât..

(Safahât, Süleymaniye Kürsüsünde, s. 150)

Abdürreşid İbrahim'in matbaa ve yayın faaliyetlerinden sonra en çok önem verdiği bir diğer konu da eğitim faaliyetleridir. Halkın da desteği ile büyük bir eğitim seferberliğine de başlamıştır:

"Parasızlıktı bidayette işin korkulusu;
Ağniyâ altını bezletti, etekler dolusu…
Açtık oldukça güzel medreseler, mektepler;
Okuyup yazmayı ta'mime çalıştık yer yer.
Tatarın yüzde bugün altmışı hakkıyla okur;
Rusların hâlbuki nispetleri gayet dûndur."

(Safahât, s. 151)

Abdürreşid İbrahim'in Rusya'daki matbuât ve eğitim faaliyetleri merkezî yönetimin baskıları sonucunda kısıtlanarak gazeteleri ve matbaası kapatılır. Bir kısım arkadaşı ile birlikte faaliyetlerini farklı yerlerde gerçekleştirir. Rusya'dan ayrılan Abdürreşid İbrahim, 1907 sonlarında Batı Türkistan, Buhara, Semerkant, Yedisu ve civarını içine alan bir yıllık seyahatinden sonra tekrar Tara'ya gelir ve ailesini de yanına alarak Kazan'a yerleşir. 1908 Eylülünde buradan hareketle Sibirya, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan, Hicaz ve Ortadoğu üzerinden İstanbul'da son bulan büyük seyahatini tamamlar. (1910).

Türk okuyucusu Abdürreşid İbrahim'i 1907–1910 yılları arasında Türkistan, Sibirya, Moğolistan, Çin, Mançurya, Japonya, Kore, Singapur, Endonezya, Hint Adaları, Hicaz ve

İstanbul'da son bulan seyahatlerindeki müşahede ve düşüncelerinin anlatıldığı seyahat notları "Âlem-i İslâm" adlı kitabı ile tanımaktadır. Seyahat notları "Âlem-i İslâm" adı ile kitaplaşmadan önce, Eşref Edip'in çıkardığı, başta Mehmed Akif gibi devrin önde gelen yazar ve şairlerin yazılar yazdığı Sırat-ı Müstakim adlı mecmuada tefrikalar hâlinde yayımlanmıştır. Günümüzde "20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet" ve "20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslâmiyet" adıyla iki cilt olarak günümüz Türkçesiyle tekrar yayımlanmıştır. *(Yeni Asya y., Haz. Mehmet Paksu, İstanbul 1987)*

Millî şairimiz Mehmed Âkif'in de beğenerek destek verdiği ve basımına katkı sağladığı "Âlem-i İslâm" birçok yönü ile Müslüman halklar, özellikle Orta Asya Müslüman Türkleri hakkında sağlıklı bilgiler vermekte ve o dönemin şartlarını tahlilde bize değerli bilgiler sunmaktadır. Mehmed Âkif esere yazdığı Takriz'de Avrupa hakkında bilgiler sunan birçok eserin varlığına rağmen kendi dünyamız olan Asya kıtası hakkındaki bilgilerimizin eksikliğini şu ifadeler ile dile getirir: "Lakin Asya'yı hangi eserden öğreneceğiz? İtiraf etmeliyiz ki, dünyada en az bildiğimiz bir kıta varsa, o da kendi menşeimiz, kendi memleketimiz olan Asya'dır. Bu eski dünyadaki bitmez tükenmez ülkelerin en meşhurlarını, yalnız isimlerini bilmek suretiyle tanırız. O çeşit iklimlerde yaşayan milletlerin lisanlarına, ahlâklarına, âdetlerine dair, o da yanlış olmak şartıyla pek az şey biliriz." Batılı seyyahların Asya hakkında verdikleri bilgilere güvenilemeyeceğini beyan eden Âkif: "… Biz Asya'mız hakkında doğru mâlûmâtı doğrudan doğruya Abdürreşid İbrahim'den alacağız. Bu zat Japonya'da, Çin'de ve Hindistan'da iken Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan mektuplarıyla, Osmanlı toprağına geldikten sonra yine Sırat'ta dercedilen hutbeleriyle tanıttırmıştık. Onun için yüce irfanından, ahlâkî faziletlerinden uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz." *(1/16–7)* sözleri ile Abdürreşid İbrahim'in yaptığı seyahatlerdeki sağlıklı gözlemleri hakkında övgülerini ifade eder.

Mehmed Âkif' *"Âlem-i İslâm"* adlı kitabın basımından sonra sarf ettiği sözler kitabın mahiyeti ile ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir: "Vakıa Abdürreşid'in bu seyahatnamesi insana o kadar keyif vermiyor. Çünkü birçok acı hakikatleri olanca acılığıyla, olanca üryanlığıyla gösteriyor, Şark'ın emrâz-ı içtimaîsini ortaya döküyor. Lâkin hastalık bütün a'râzıyle, edvârıyle meydana çıkmalıdır ki müdâvatı kabil olsun, esbabı bertaraf edilebilsin."

Mehmed Âkif şiirlerinde sıklıkla Abdürreşid İbrahim'den bahseder, "Süleymaniye Kürsüsünde" adlı şiirinde Abdürreşid İbrahim'i şöyle tavsif eder:

"Kimdi kürsüdeki? Bir bilmediğim pir amma,
Hiç de bigâne değil kalbe o câzip sîmâ.
Bembeyaz lihye-i pâkiyle, beyaz destârı,
O mehib alnı, o pek mûnis olan didârı,
Her taraftan kuşatıp bedri saran hâle gibi,
Ne şehâmet, ne melâhat veriyor, yâ Rabbi!
Hele gözler iki mihrâk-ı semâvidir ki:
Bir şuâıyla alevlendiriyor idrâki.
Âh o gözlerden inen huzme-i nûrânûrun,
Bağlı her târ-ı füsunkârına bin rûh-i zebun!"

Âkif, Süleymaniye Kürsüsünden başlıklı şiirinde Abdürreşid İbrahim'i konuşturarak İslâm dünyasının durumunu, Müslüman toplulukların problemlerini ve geri kalmışlık sebeplerini uzun uzadıya dile getirir.

Abdürreşid İbrahim, Osmanlı'nın buhranlı son döneminde yaşamış ve bu buhranlı dönemin ağır yükünü omuzlamaya çalışan ender insanlardan birisidir. Onun gayretleri, fedakârlıkları, ızdırabı, hamiyetperverliği ve dertlenmesi bunu açıkça göstermektedir. O, muasırı daha nice dava ve aksiyon adamı gibi âlem-i İslâm'ın derdi ile dertlenmiş ve hâl çareleri için çok ciddi bir gayretin ve arayışın içinde olmuştur.

Orta Asya, tarihimiz açısından çok özel anlamı olan bir coğrafyadır. Tarihin çarkları arasında ezilen orta Asya halklarının derdine ortak olma düşüncesiyle Abdürreşid İbrahim o toprakları karış karış gezerek oraların problemlerini tespit etmiş ve onlara çözüm önerileri getirmiştir. Nitekim Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Orta Asya'ya yönelik yapılması gerekenleri ifade ederken Abdürreşid İbrahim'in azmini, fedakârlık ve feragatini numune-i imtisal olarak gösterdiğine şahid olmaktayız: "… Orada bozulan den gelerle beraber alınan yaralar büyük olmuş ve bu yaraların sarılması için de acil mualecelere ihtiyaç duyulmuştur. Onların yaralarının yeniden kendilerine gelip, eski safvetlerini elde etmeleri ve Osmanlı'nın mirasına sahip çıkabilmeleri için, bu yönde gösterilecek her türlü fedakârlığa ihtiyaç vardır. Bu yüzden de ben, her şeye rağmen, arkadaşların bir daha dönmemek üzere, hep oraya gitmelerini temenni ettim. Hiçbir beklenti içinde olmadan, Abdürreşid İbrahim gibi.. herkesin ana-babasına, hanım ve çocuklarına veda edip gitmesini... Allah rızası için oralara gidenler, belki de orada ölecek fakat, bire bin veren başaklar gibi, binlerce insanın dirilmesine vesile olacaklar.. evet, hep bu dönemi bekledim." *(M. Fethullah Gülen, Fasıldan Fasıla, 3/3)* Bu tür hizmetlerde referans olarak verilmesinde Abdürreşid İbrahim'in fedakârlığının, civanmertliğinin ve Allah rızasına nail olma beklentisi içinde olmasının büyük tesiri vardır. Allah yolunda hizmetlerin dünyevî bir beklentiye girilmeden îfâ edilmesi çok önemlidir.

Abdürreşid İbrahim bu yola girerken birçok fedakârlık ve mahrumiyet yaşamıştır. Bunları yaşarken kendi şahsî

hayatını değil içtimaî hayata hizmeti esas aldığını şu ifadeleri ile dile getirir: "Şahsî hayat çok kere bir adamın şahsına bağlı kalır. Bazen aşarsa da ancak aile efradına, akraba ve yakınlarına bulaşır. İçtimaî hayat ise bir milletin hayatı demek olup, milyonlarca fertleri içine alır. İçtimaî hayata hizmet edenler milyonlarca insana hizmet eder." "İşte şu cümleden ben de kendi milletime ve dinime hizmet fikrini kabullenmiştim. 20–30 senedir her türlü belâya göğsümü gerdim, her meşakkate katlandım, otuz senedir "Milletî, Milletî" dedim. Demekteyim ve diyeceğim. Benim dinim İslâm, milletim de İslâm'dır. *"Atamız İbrahim'in milleti (dini) olan İslâm'da size bir güçlük yüklemedi." (Hac sûresi, 22/78) (1/32)*

Bu yola girerken hiç kimsenin destek ve yardımını almadığını ifade eden seyyahımız: "Yeryüzünde seyahat edin!" *(En'âm Sûresi, 6/11)* ilâhi emrine uyarak uzun bir seyahate çıktım. Önümde bir giden, arkamda bir iten yok idi. Yalnız himmet kemerini bele bağlayarak tevekkül asâsını ele aldım. Yalnız i'lâ-yı Kelimetullah hâlis niyetiyle, Allah'ın ipine sarılma fikrini terviç ve takviye, mukaddes emeli uğruna çoluk çocuğumu ve mini mini ciğerparelerim olan masumlarımı Allah'a emanet ederek terk ettim. 'Ya Allah' diye yola çıktım. *(1/32–3)* sözleri ile sadece Allah rızasını umarak ve her şeyi göze alarak bu yola girdiğini ifade etmektedir.

Orta Asya'ya yapmış olduğu ilk kısa seyahatinde, seyyahımız, Türkistan Müslümanlarının kendilerine ait bir okullarının olmadığını, yerli Müslümanlar arasında Rusçayı bilenlerin bulunmadığını, misyonerlik korkusuyla da çocuklarını Rus mekteplerine de göndermedikleri için Türkistan Müslümanlarının cehalet deryasına düştüklerini ifade eder. Cehalete ahlâksızlık ve içki müptelâlığının yaygınlığı da eklenince "Türkistan milleti ölüme mahkûm bir millettir." diyesi geldiğini esefle dile getirir. Türkistan'ın her beldesinde ufak ufak ilk mektepler ve eski zamanlardan kalma medreseler, seyyahımızı ümitlendirmiştir. *(1/41)*

Buhara'ya yaptığı ilk seyahatinde, aksiyonerimizin dikkatini buradaki medreselerin fazlalığı çeker. O, Buhara'da iki yüz civarında medrese ile buna bağlı birçok vakıf ve yirmi yedi bin de talebe olduğunu ifade eder. Eskiden mâlî durumu iyi olanların medrese inşa etmesi ve bu medreselerin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıf kurmaları bir gelenek hâlini almıştı. Buna rağmen zamanla bu medreselerin eğitim sistemlerinin yozlaştıklarını da şu şekilde ifade eder: "…Öğretim usulü berbat, bir kitabın mukaddimesini beş senede tahsil ederler. Yirmi-otuz sene medrese odasında oturur, bütün ömrünü lisan tahsilinde geçirir. Tahsil sonunda iki kelime Arapça konuşamadığı gibi, bir satır da Arapça bir şey yazmaktan âcizdir. Bütün medreseler, bütün Buhara talebesi bu kapsamlı ümitsizlik hâline bakarak lisan-ı hâl ile feryat eder ki; "Bizim hücrelerimizde oturarak zayi etmiş ve etmekte olduğunuz ömürlerin hesabını kıyamet gününde vakıf sahipleri huzurunda nasıl vereceksiniz?" (s.46) Buna rağmen de genç müderrisler arasında gayretli kimselerin bulunduğunu ve bunların eski eğitim sisteminin kalitesini yakalama çabasında olduklarını da ifade eder.

Abdürreşid İbrahim, 1907 senesinin sonlarında Orta Asya'ya yaptığı kısa seyahatten sonra asıl uzun seyahatini yapmak üzere ailesinin de bulunduğu memleketi Tara'ya tekrar gelir. Üç haftalık bir süreden sonra ailesini de yanına alarak Kazan'a yerleşir. Ailesi için bir ev tutar ve onların ihtiyaçlarını da karşıladıktan sonra seyahat plânları yapar. Seyahat için gerekli yol masrafları için yeterli parası da olmadığı için dostlarından birinden yirmi ruble borç para alır. Ailesi bu uzun seyahatin mahiyetini tam olarak anlayamamıştır. Abdürreşid İbrahim'in ailesi ile vedalaşma ânı hazin bir tablodur. "Bir aralık oğlum Ahmed Münir güya bir şeyler hissetmiş gibi hazin ve ağlamaklı bir sesle 'Babacığım!' diye elindeki paraları vermek istedi. Gözleri yaşla dolmuştu. Benim de zaten gözlerim kararmıştı. Ne kadar para olduğunu da bilemedim. Dedim: 'Oğlum, mâsume kardeşlerine bak…' Başka bir söz demeye takatim kalmadı. Bir taraftan da iki masumelerim hiçbir zaman ağlamadıkları hâlde o gün bütün ağlamakta idiler."

"Arabaya bineceğim zaman Kadriye'm: 'Baba, dört ruble para lâzım.' dedi. Yol için tedarik etmiş olduğum yirmi rubleden dört rublesini kızımın eline verdim. 'Allah'a emanet olun!' diyerek arabaya bindim. Kazan'dan ayrıldım. Nereye gideceğimi ve niçin gideceğimi düşünürdüm. Tekrar dönüp dönmeyeceğim de belli değildi." *(1/70-71)*

Bu duygu ve düşüncelerle yola çıkan Abdürreşid İbrahim 1908 senesinin Eylül ayında, 2–3 yıl sürecek olan Orta Asya, Çin, Hindistan, Japonya, Hicaz ve İstanbul'da sona erecek olan seyahatine başlar.

Seyahatinin ilk durağı olan Ufa'ya giden gemi içinde karşılaştığı bir imam ile yaptıkları sohbet o dönemin yapısı ve bazı problemleri ile ilgili ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. O imam, "Ulemaya itibar azaldı. Millet içinde ahlâksızlık çoğaldı." şeklindeki sözler ile içinde bulunduğu durumlardan serzenişte bulununca, Abdürreşid İbrahim de buna karşılık ulema sınıfının toplumun nazarında değer görmemesini ulemanın üzerine düşen vazifeleri tam olarak yapmamasına bağlar ve zenginlerin talebe okutmak üzere kendilerine verdikleri zekât, öşür ve sadakayı ulemanın yerli yerinde harcamadığını ifade ederek sözlerine şöyle devam eder: "Ulemada makam sevgisi, baş olma arzusu dinî hizmetin önüne geçti. Ulema, elinde olan nimeti takdir edemedi. Gaflet içinde yuvarlandı. Cahil çocuklarını

kendi yerlerine bırakmaya çalıştılar. Cahil çocuklar sarık cübbe ile âlim babalarının makamına vâris oldular. İlim ve marifetten habersiz adamlar imam oldular. İmamet, hitabet makamları miras oldu. Cahillere miras yoluyla geçti. Halkın haberi olmayarak fırsatlar elden gitti…" Bu sözleri dinleyen imam efendi de Abdürreşid İbrahim'e hak vererek kendisini irşad ettiğini ifade eder. Abdürreşid İbrahim'in bu sözleri bölgede bulunan pek çok ilim yuvasının kapanma sebeplerini, ilim erbabının itibar kaybının nedenlerini açıkça dile getirdiğine şahit olmaktayız. Öteden beri Orta Asya'da çokça medresenin varlığı bilinmekteydi. Medreselerin yozlaşması sonucunda da bölgenin giderek aslî değerlerinden uzaklaştığı da bilinmektedir.

Seyyahımız kitabında, Sibirya'nın Irkutsk şehrinde yaşayan hamiyetperver, hayırsever ve ilim aşığı iki tüccar kardeşten -Şeyhullah ve Zahidullah Efendilerden- bahseder. Aslen Kazan vilâyetinden olan bu iki kardeşten Sibirya'ya yerleşen Şeyhullah Efendi tanınmış tüccarlardandır. Zahidullah Efendi de kendi vatanında benzer hayır faaliyetleri yapan gayretli bir kişidir. Seyyahımız Sibirya'da Şeyhullah Efendi'nin evinde misafir olur. Şeyhullah Efendi Sibirya'da kardeşi Zahidullah Efendi de kendi memleketinde, vatan evlâtlarına ve İslâm dinine hizmeti gaye edinmişlerdi. Her ikisi de ikamet ettikleri yerlerde okulların açılması, camilerin yapılması için servetlerini harcamış kimseler olarak bilinirlerdi. Her türlü hayır faaliyetlerinin içinde olan, özellikle yetim ve öksüzlere yönelik hayır faaliyetlerinden dolayı Şeyhullah Efendi bütün Sibirya'da tanınır olmuştur. Sibirya'daki Tatarlar hizmetlerinden dolayı bu senelerde doğan çocuklarına Şeyhullah Efendi'nin ismini sıklıkla vermişlerdir. Şeyhullah Efendi'nin yardımları sadece Tatarlara münhasır kalmamıştır; Ruslar, Yahudiler, Buryatlar, Yakutların hepsi hizmetlerinden dolayı Şeyhullah Efendiye çok saygı gösterilerdi *(1/142)*. Abdürreşid İbrahim Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın açıldığını aynı gün telgrafla öğrenen Sibiryalı bütün Müslümanların bir araya gelerek sevinçlerini dile getiren konuşmalar yaptığını ve bu sevincin kelimelerle anlatılmayacak derecede büyük olduğunu da ifade eder. Bu olay, Orta Asya milletlerinin Osmanlı devletine ciddi alâka beslediklerini de göstermektedir *(1/151–2)*.

Abdürreşid İbrahim Sibirya üzerinden Moğolistan-Mançurya'ya; buradan da gemi ile Japonya'ya geçer. Eserinin büyük bir kısmında Japonya'daki izlenimlerine yer verilmiştir. Eserinde sıklıkla Japon milletine hayranlığını dile getirir. Japonya'ya hayranlığı onun hayatının son dönemlerini bu ülkede geçirmesine vesile olmuştur. Japonya'da İslâmiyet'in tanınmasında onun birçok emeği vardır.

Abdürreşid İbrahim'in bu çileli uzun yolculuğundaki deneyim ve gözlemlerinin ayrıntılarını *"Âlem-i İslâm"* adlı kitabına ve Mehmed Akif'in *Safahat*'ındaki "Süleymaniyye Kürsüsünde" adlı şiirine havale ederek, bu seyahatten birkaç anekdotla iktifa ediyoruz.

Abdürreşid İbrahim uzun seyahati akabinde 1911'de İtalyan'ların Trablusgarp'ı işgal etmeleri üzerine Büyük Sahra'yı aşarak oraya gider ve cephelerde bizzat çalışır. Halkı işgalcilere karşı harekete geçirmek için cihad fetvası dağıtarak faaliyetlerini burada da devam ettirir. (1911–1912). Abdürreşid İbrahim 1912 senesinde Osmanlı vatandaşlığına kabul edilir. Trablusgarp'tan döndükten sonra, Kuzey Afrika'daki müşahedelerini, Sırât-ı Müstkakîm'de yayımlayarak, vaaz ve konferanslarla halkı aydınlatmaya çalışır. Sarıkamış'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Sarıkamış'a da gider (1915). Yine bu yıllarda İstanbul'da kurulan Rusya Müslüman Türk Kavimlerini Himaye Cemiyeti üyesi olarak da çalışır. Cemiyet üyeleri ile birlikte çeşitli Avrupa ülkelerini ziyaret ederek Rusya'da yaşayan Türk topluluklarının dertlerini ve uğradıkları baskıları dile getirir. İstanbul'a tekrar dönen Abdürreşid İbrahim 1922–1923 yıllarında Rusya'da, 1930'da Kahire'de, 1930–1931 yıllarında da Mekke'de bulunur. 1934'te ailesiyle birlikte Japonya'ya giderek oraya yerleşir ve ölümüne kadar İslâmiyet'in burada yayılması için çalışır. Tokyo'da bir cami inşa ettirilmesine ön ayak olur ve bu caminin imamlığını yapar. Abdürreşid İbrahim, Japonya'da İslâm dininin resmen tanınmasını sağlamıştır (1939). 17 Ağustos 1944 günü Tokyo'da vefat eder. Ölümü Japon radyosu ile ilân edilerek cenazeye katılmak isteyenlerin gelmesi için dört gün beklenir, daha sonra büyük bir törenle aynı yerde defnedilir.

Bütün bunlar göstermektedir ki Abdürreşid İbrahim, hayatının her döneminde, Müslüman topluluklarının bulundukları beldelere giderek onların içinde bulundukları durumları gözlemlemiş ve onların problemlerine çareler aramıştır. Bunu yaparken de her türlü meşakkat ve sıkıntıya göğüs germiştir. Abdürreşid İbrahim, özellikle Rusya'da yaşayan Müslüman topluluklarının -genelde ise nerede sıkıntı içerisinde olan Müslüman bir topluluk varsa- yardımlarına koşmuş ve onların dertlerine bir nebze olsun derman olmaya çalışmış bir aksiyon insanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

* Araştırmacı Yazar
kyazar@yeniumit.com.tr

Kaynakça

Abrurreşid İbrahim, *20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası ve Japonya'da İslâmiyet,(Âlem-i İslâm)* Hazırlayan Mehmet Paksu, İstanbul 1987.

Abrurreşid İbrahim, *20. Asrın Başlarında İslâm Dünyası Çin ve Hindistan'da İslamiyet, (Âlem-i İslâm)* Yeni Asya yayınları, Hazırlayan Mehmet Paksu, İstanbul 1987.

Ersoy, Mehmed Âkif, *Safahât,* Neşre Hazırlayan Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1987.

Uzun, Mustafa, "Abdürreşid İbrahim", DİA, İstanbul 1988, I/295-7.

Okur, Salih, *Önderlerimiz, "Abdürreşid İbrahim 1,2,3."*, www.cevaplar.org

Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslâm*, 2 cilt, Hazırlayan: Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Türkoğlu, İsmail, *Abdürreşid İbrahim,* Diyanet Vakfi Yayınları, Ankara 1997.

YENİ ÜMİT

Temmuz - Ağustos - Eylül - 2008 / 81

Copyright © Işık Yayıncılık Tic. A.Ş. 2008
Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir. Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

IŞIK YAYINCILIK. TİC. A.Ş. ADINA SAHİBİ
Mustafa Talat KATIRCIOĞLU

GENEL KOORDİNATÖR
Dr. Ergün ÇAPAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Osman KARYAĞDI

İDARİ MERKEZ
İstanbul

YAYIN TÜRÜ
Yaygın Süreli

GÖRSEL YÖNETMEN
Engin ÇİFTÇİ

GRAFİK - TASARIM
Sinan ÖZDEMİR

YAYIN VE İLETİŞİM ADRESİ
Emniyet Mah. Huzur Sk. No: 5 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: 0 (216) 318 10 00 - Faks: 0 (216) 422 41 40

MÜŞTERİ HİZMETLERİ
444 0 361
Tüm GSM operatörlerinden dakikası 1 SMS/kontör Sabit telefondan 0216 alan kodu eklenerek aranabilir.
(Her türlü abonelik işlemleriniz için arayabilirsiniz.)

Bir yıllık yurtiçi abone bedeli KDV dahil 20 YTL'dir.
Yurtdışı abone bedeli,
1. Grup Ülkeler (Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri) 12 €
2. Grup Ülkeler (Uzak Doğu, Amerika, Güney Afrika ve Pasifik ülkeleri) 18 $
3. Grup Ülkeler (Avusturalya ve Yeni Zelenda) ise 20 $'dır.

Abone olmak isteyenlerin abone bedelini; Işık Özel Eğitim Yay. Ltd. Şti. adına, her PTT şubesinden; 556 8324 nolu Posta çeki hesabına veya Bank Asya Anadolu Kurumsal Şubesi'nin; YTL olarak, 54053-40 numaralı, $ olarak, 54053-41 numaralı, € olarak 54053-42 numaralı hesabına yatırıp, dekontun fotokopisini, açık isim, adres ve telefon bilgileri ile hangi sayıdan itibaren abone olacaklarını belirten bir yazı ile abone merkezimize posta veya faks ile bildirmeleri yeterlidir.

ABONE VE DAĞITIM MÜDÜRLÜĞÜ
Emniyet Mah. Huzur Sok. No: 5 Üsküdar / İSTANBUL
P.K. 95 Üsküdar / İSTANBUL Tel: (0 216) 318 60 11
Faks: (0 216) 318 20 34

BASILDIĞI YER
Çağlayan A.Ş. Gaziemir/İZMİR
Tel: 0 232 252 20 97 Faks: 0 232 252 21 00

BAYİ DAĞITIM
DPP A.Ş.

BASIM TARİHİ
Eylül 2008

E-MAIL - WEB
www.yeniumit.com.tr • info@yeniumit.com.tr
Fiyatı: KDV Dahil 5,00 YTL

YAYIN İLKELERİ
• Gönderilen yazıların yayımlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
• Yayımlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazılar 2500 kelimeyi geçmemelidir.
• Türkçeyi kullanmada itina gösterilmelidir.
• Faydalanılan kaynaklar, metin içerisinde.. meselâ, (Yazır 1983, 2: 560) gibi, yazarın soy ismi, kitabın yayın tarihi, varsa cilt ve sayfa numarası ile kısaca verilmeli, daha sonra, yazının sonunda liste hâlinde açık olarak belirtilmelidir. Kitap isimleri italik yazılmalıdır.
• Yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
• Dergimizdeki yazılar, başka yerlerde kaynak gösterilerek yayımlanabilir.
• Yayımlanan yazılar için te'lif ücreti ödenir.

İÇİNDEKİLER

Dini İlimler ve Kültür Dergisi

Gökte ziyâ, yerde nur buna pervâne insan,
Her şey O'nu söylüyor bu ayândan da ayân;
İman gözüyle bakınca her nesne nûr-efşan,
Gözsüzlere Hak pinhan, cihan da tıpkı zindan...

YAYSAT NO: 2008/4
ISSN 1300 - 2554

FİYATI: 5.00 YTL